tarih VE toplum

35.000 TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ ARALIK 1993

120

İletişim Yayınları

tarih VE toplum

Okuyucu Mektupları		2
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay	*Ayşe Şen*	4
Dünün Aydınları	*Abdullah Uçman*	6
Türk Devrimi'ni Teorileştirme Çabaları: Mahmut Esat Bozkurt Örneği-II	*Hakkı Uyar*	9
Hayrullah Efendi Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de Türkçe Eğitime Karşı mıydı?	*Yrd. Doç. Dr. Zuhal Özaydın*	17
Osmanlı Mimarlığına Ayasofya'nın Etkisi	*Jean-Paul Roux*	23
Edirne Selimiye Camisi'nin Kubbe Boyutları	*Hasan Kuruyazıcı*	24
Koleksiyoncunun Dağarcığından		28
Madencilik Tarihi ve Anadolu'nun Önemi	*Şerife Yorulmaz*	29
13. Yüzyıl Anadolu Ahîlerinin Dünya Siyasî Tarihindeki Yeri	*Ömer Tuncer*	34
Tekzip		37
Kayzer II. Wilhelm'in Doğu Gezisi Bağlamında Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı'ya Yönelimi Üzerine	*İlhan Pınar*	38
Başlangıcından 1933 Üniversite Reformuna Kadar İstanbul Tıp Fakültesi'nde Deontoloji ve Tıp Tarihi Öğretimi	*Doç. Dr. Nuran Yıldırım*	42
Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde CHP'nin Yeni "Çağdaş" Türk Kadını	*Dr. Hüriyet Konyar*	49
Fâtih Devri Şâirlerinden Cemâlî'nin Divanı'nda Yer Alan İki Tarih	*İ. Çetin Derdiyok*	57
Kitabiyat		59
Bir Kitap Çevirisi Üzerine	*Taner Akçam*	
Fransız Devrimi ve Güneydoğu Avrupa	*Herkül Millas*	
İslâm Tasavvufu ve Farmasonluk	*Orhan Koloğlu*	
Şeyh Evhaddüddin el- Kirmani ve Evhadiyye Tarikatı	*İsmail Güleç*	
Roma Sikkeleri	*Oğuz Tekin*	

Kapak: Kuzey Yenigine'de bir tapınaktan Klanataların resmi (Berlin Etnografya Müzesi)

ARALIK 1993 • CİLT 20 • SAYI 120

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay
Görsel Tasarım ve Düzenleme: Bedahet Tosun

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / Genel Müdür: Nihat Tuna / Teknik Yönetmen: Bülent Yolgun
Düzelti: Mustafa Şahin / **Okur İlişkileri:** Ayten Törün / **Satış ve Dağıtım:** Ercan Meriç

Ofset Hazırlık: Ağaçkakan Ltd. Tel: 516 82 80 - 516 07 59 / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** İletişim Pazarlama A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1993

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34440 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62 Fax: 516 12 58
Konur Sk. No:24/4 06640 Yenişehir/ANKARA Tel: 425 36 00-425 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No:306 35250 Konak-İZMİR Tel: 84 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 350.000 TL/yıl - 175.000 TL/6 ay • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • Amerika: 78 $/yıl, Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum Abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir.
Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 35.000 TL.

tarih ve toplum
OKUYUCU MEKTUPLARI

Taze Eski Haberler

Sunan: Mustafa Şahin

"Yeni Tuğra Vaz'ı

Yeni Posta ve Telgraf binasının kapıları üzerine evvelce hak ve vaz' olunan Abdülhamid'e ait tuğra sildirilmeye başlanmıştır. Yerine hakân-ı cedîdin tuğrası hak ettirilecektir.

Liman Dairesi kapısı üzerindeki armanın ortasındaki tuğra hakan-ı cedîd nâmına tashih edilmiştir." (*Tanin*, no. 299, 19 Haziran 325/2 Temmuz 1909, s. 3)

"Milli Marş

Güftesi nevresîdegân-ı şuarâmızdan Hamdullah Subhi [Tanrıöver] Bey tarafından tertip olunan, meşahir-i musıkîşinasândan Maestro Forlani tarafından bestelenmiş olan marşın millî marş olarak kabulüne irade-i seniyye-i padişahî şerefsâdır olmuştur." (*Tanin*, no. 371, 31 Ağustos 325/13 Eylül 1909, s. 2)

"Liyakat Madalyası

Millî Marş'ın güftesini tanzim etmiş olan Darülfünun Hikmet-i Bedâyî' muallimi Hamdullah Subhi Bey'e eserini takdîren zât-ı şahane tarafından gümüş liyakat madalyası ita buyurulmuştur.

Genç şairimizin mazhariyet-i vâkıasını tebrik ederiz." (*Tanin*, no. 394, 23 Eylül 325/6 Ekim 1909, s. 2)

"Bulgaristan'da Türkler

Meclis-i Mebusan âzâ-yı muhteremesinden Basri Bey [Debre Mebusu?] Bulgaristan'a gitmişti. 1 Teşrin-i evvel tarihiyle Silistre'den matbaamıza yazdığı mektubdan âtideki fıkraları naklediyoruz:

Bir iki senedir Bulgaristan Müslümanları arasında da bir fikr-i intibah hasıl oluyor. Şumnu, Ruscuk, Vidin, Hacıoğlupazarcığı, Silistre gibi kasabalarda gençlerin eser-i himmet ve teşvikiyle cidden mükemmel ibtidai mektepleri teessüs etmiştir. Vaktiyle buralara gönderilen bir işe yaramaz rüşdiye muallimleri hâlâ duruyor. Bu babda Maarif Nâzırı Nail Beyefendi'nin nazar-ı dikkatlerini celbederim.

İrticaiyyundan bazı haşerât kendilerine ramazan hocası süsü vererek buralarda dolaşmaya başlamışlardır. Bunlar 'çok çalışmak çok kazanmak Müslümanlara haramdır. Çocuklarınızı mekteplere vermeyin' yollu hezeyanlarla ahaliyi zehirlemeye çalışıyorlar. Gelecek sene için cemiyet-i muhtereme-i ilmiyenin ciddî bir himmetle bu şerir heriflerin mazarratına mani olması vecibe-i hamiyyettir." (*Tanin*, no. 407, 8 Teşrin-i evvel 325/21 Ekim 1909). Aynı gazetede şu haberler de var: "Bulgaristan'da Müslümanlar" (145/3, 221/3, 222/3), "Filibe İslâmlarının Bulgar hükûmetine Protestosu" (151/3). Şu yazıyı da hatırlatalım: "Türkiye'den Bulgaristan'a Dönen 70 Türk" (*Türk Dünyası*, sayı 22, Temmuz-Eylül 1971, s. 30-31)

"Açık Arzuhal

Sadrazam Hakkı Paşa Hazretlerine ma'ruz-ı kemterânemdir

Kulları sinîn-i vefîreden beri şöhret almak maksadıyla bütün varlığımla çalışmış ve fakat henüz şimdiye kadar emel-i bendegânemin bir zerresini bile istihsale muvaffak olamamış bîçâregândanım. Bu kadar ikdâmât ve mesâî-i mahsusamın semere-yâb olamamasını tali'-i nâ-sâsıma atıfdan başka çâre yok ise de bu babda zemin ve zaman müsaadesizliği de inzımam atmekte idi. Son zamanlarda ise herkes bir suretle kesb-i kemal-i şöhret etmekte olması ve hatta meb'uslardan birisine bir tokat atmak bile en büyük bir şöhret te'min eylemekte olması anlaşılması üzerine fikr-i kâsırâneme emel-i âcizânemin bir çâre-i husulü vârid olmuş ve bu da zât-ı âlî-i sadaretpenâhîlerinin mubarek ve semendar ensenize hafifçe bir tokat atmaktan ibaret bulunmuş olmağla lûtfen ve âtıfeten bu hususda himem-i aliyye-i vekâletpenâhîleri bî-diriğ buyurulmak babında ve her halde emr u ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

Şöhret Budalası" (*Kalem*, sayı 123, 13. sene, 21 Nisan 1327/4 Mayıs 1911, s. 12)

"İrtica Teşebbüsü

İctihad'ın bu numerosunun yazıları dizilmiş bulunduğu sırada Genc'de, ruhen salhurde birtakım mütegallibe, hükûmet-i Cumhuriyemiz aleyhinde isyan çıkardılar. İsyancıların ağzında 'sallallahü' kelimesi dolaşıyor. Görülüyor ki, zavallı din, yine mülevves bir iş için âlet edilmiştir. Türkiya'nın havâ-yı nesîmisinde bir seneden beri bunun kokusu mahsusdu. Hükûmet-i Cumhuriye hakkıyla liberallik etmişse de bu musaafakârlık suiistimal edilmiş ve dille, yazıyla zehirler saçılmıştır. Ernest Renan gibi hür ve büyük bir hekîm 'meczubların ve ahmakların kârî'ler ve sâmî'ler bulduğu bir yerde hürriyet beyan-ı hakk-ı mevcudiyete malik olamaz' demiştir. Bizim memleketimizde ise meczubların ve münafıkların ne kadar mebzul kârî' ve müstemî' buldukları meydandadır. Din, şeriat, Kur'an ilâh. kelimelerinin sihr ve füsunundan iyi bir irad menbaı yapan vicdansızları bu muamele-i maliyelerinde hür bırakmak, hürriyet ve fikr-i hürriyetle kâbil-i te'lif asla değildir." (*İctihad*, no. 175, 1 Mart 1925, s. 3523-3524)

"Mösyö Hugnen Cenabları

Anadolu Osmanlı Demiryolları Şirketi müdir-i umumîsi Mösyö Hugnen Cenablarının, müdiriyet-i mezkûreye tarih-i tayinlerinin 25. sene-i devriyesi, şirket-i mezkûre meclis-i idaresi tarafından Mayıs'ın 28. günü mutantan bir surette tes'îd edilmiştir.

Mösyö Hugnen cenabları Anadolu'da emr-i ziraatin terakkîsine dahi birçok hizmetlerde bulunmuş, zürrâ' ve tüccara birçok suhulet göstermiş ve böylece mahsulat-ı ziraiyemizin seneden seneye artmasını taht-ı te'mine almış olduğundan, bu münasebetle kendilerini samîmâne tebrik eder ve birçok seneler dahi şirket-i mezkûre müdiriyetinde bulunmalarını terakki-i memleket nokta-i nazarından halisane temenni ederiz.

'Her ne kadar çiftçinin eli siyah ise de, ekmeği beyazdır.' Bu hakikat-ı garrâyı takdir eden Mösyö Hugnen cenabları, fırsat düştükçe Anadolu çiftçisinin siyah ellerini sıkmayı kendileri için bir mes'udiyet addetmişlerdir. Ne kadar ulvî bir mes'udiyet! İşte bugün de çiftçiler kalplerinden kopan en samimi hislerini bir huzme-i ezhâr şeklinde büyük çiftçi babası Mösyö Hugnen cenablarına takdim ederler." (*Felâhat*, ziraî, baytarî, sınaî ve ticarî mecmua, no. 40, 3. sene, 1 Haziran 1331/14 Haziran 1915, s. 634)

tarih ve toplum

OKUYUCULARA MEKTUP

Elinizdeki 120'nci sayımızla, *Tarih ve Toplum* onuncu yılını ve yirminci cildini tamamlamış oluyor. (Son cildin dizini yılbaşına kalmadan çıkacak.) Ben de, yayın yönetmenliğinden ayrılıyorum. İletişim'deki arkadaşlarım, benden sonra da *Tarih ve Toplum*'u çıkarmaya devam edeceklerini söylediler. Onlara başarılar dilerim. Bense, bir başka yerde yeni bir tarih dergisi yayımlamaya çalışacağım. Bir iki değil, keşke yüz çiçek açsa. Yeter ki, çiçekler güzel olsa.

1958'de Ankara'da SBF'ni bitirdikten sonra, (askerlik ve 12 Mart dönemindeki gibi bazı aravermelerle) aynı okulda 25 yıl asistan ve doçent olarak siyasal düşünceler tarihi okuttum. Bu konularda, hayli iyi bir öğretmendim. Ayrıca, 20'nci yüzyıl Türk siyasal yaşamı hakkında, özellikle de sol tarihi üstüne kalıcı olduğunu umduğum araştırmalar yayımladım. Ama bu dergide 10 yıldır çalışmamın bütün onlardan daha yararlı olduğunu düşünüyorum. Eleştirel bir sosyal tarih anlayışının tanınmasında *Tarih ve Toplum*'un önemli katkıları oldu. Dergimizin önce okuyucularına, sonra yazarlarına, sonra da eskiden bana yardımcı olan yayınevi çalışanlarına minnet borçluyum.

Gelelim, elinizdeki son sayıya. Geçen ay ilk yarısını bastığımız, İzmir'den Hakkı Uyar'ın Mahmut Esat Bozkurt'la ilgili yazısının ikinci yarısını bu ay okuyacaksınız. Abdullah Uçman arkadaşımız da, "Dünün Aydınları" başlıklı kısa yazısında, Feylesof Rıza Tevfik'i örnek alarak, siyasal tutumları ne olursa olsun, Osmanlı fikir adamlarının günümüzdekilere oranla ne denli geniş bir bilgi ve düşünce zenginliğine sahip bulunduklarını serimliyor.

Bu ay, tıp tarihine ilişkin iki tane inceleme yazısı yayımlıyoruz. Cerrahpaşa'dan Zühal Özaydın ilk hekimlerimizden Hayrullah Efendi'nin öteden beri tartışılan, tıp öğretiminin dili ile ilgili görüşlerine ışık tutuyor. Nuran Yıldırım ise, Tıp ahlâkı eğitimi üstüne, önceki sayılarımızda yayımladığı yazılarını bir sonuca bağlıyor.

Server Tanilli arkadaşımızın, Jean Paul Roux'dan çevirdiği Ayasofya'yla ilgili kısa yazı ve Hasan Kuruyazıcı'nın Selimiye kubbesi üstüne ölçüm notu, bir anlamda eklemlenmekte. (Kuruyazıcı, Selimiye kubbesinin çap ve yüksekliği hakkında birçok kaynakta yer alan yanlışlara değiniyor. Ben de, merak ettim, Stefan Yerasimos'un İletişim'de çıkan *İstanbul*'un *Kuruluş Efsaneleri* kitabına baktım. S. 257-58'de A. Kuran'ın *Mimar Sinan* çalışmasından aktardığı rakamlar doğru!)

Ankara'dan Ömer Tuncer'in yazdığı Ahîlikle ilgili deneme, uzmanların görüş belirtmelerine bir çağrı niteliğinde. İzmir'den İlhan Pınar da, Kayzer II. Wilhelm'in geçen yüzyılın sonundaki İstanbul ziyaretinin öyküsünü, ender kartpostallarla bezeyerek anlatıyor. Yine İzmir'den Şerife Yorulmaz, dünyada ve ülkemizde madencilik tarihine bir giriş yapmakta. Hürriyet Konyar'ın 1940'lı yılların sonunda Çağdaş Türk kadınının oluşması çabalarına ilişkin yazısını yararlı bulacağınıza eminim.

Kitabiyat bölümümüze küçük bir tecavüzle, Cemalî'nin şiirlerindeki ebcet hesapları üstüne Çetin Derdiyok'un ilginç incelemesini oraya yerleştirdik. Kitap tanıtma yazılarımız ise beş tane. Taner Akçam arkadaşımızın yaptığı çeviri eleştirisi, ibret olmalı. Herkül Millas yeni Yunanca kitaplardan, bu kere Fransız Devriminin Osmanlı İmparatorluğu üstündeki etkilerini tartışan bir yapıtı takdim ediyor. Orhan Koloğlu'nun tanıttığı eser ise, İslâm'da sufiler ve masonlar üstüne Fransızca bir yayın. İsmail Güleç, Mikail Bayram'ın Evhadiyye tarikatıyla ilgili kitabını, Oğuz Tekin ise Hayrettin Cete'nin Eski Roma Sikkeleri hakkındaki İngilizce yapıtını anlatıyorlar.

Koleksiyon belgeleri, bu ay Mütareke döneminin Sosyalist Fırkası'yla ilgili.

Bir başka yerde yeniden buluşmak üzere sizlerden ayrılırken, hepinize saygı ve sevgiler sunar, teşekkür ederim.

METE TUNÇAY

Geçmiş günahlarımız:

Dizgi-düzelti yanlışlarından bir türlü kurtulamadık. Bunlardan iki atlamayı, özür dileyerek belirtmek istiyoruz.

Herkül Millas arkadaşımızın 117'nci (Eylül 1993) sayımızda yayımlanan kitap tanıtma yazısında, (s. 59) sondan ikinci paragrafın ilk cümlesinde (parantez içine alarak gösterdiğimiz) birkaç sözcüğün çıkmaması, anlamı tamamen değiştirmiş. Doğrusu şöyle olacak:

İki genç tarihçinin bu "Kapadokya" çalışmaları içinde, uluslarla ilgili her konuyu genellikle ulusçu (bir "duyarlılıkla" ele alan kimi tarihçilerin yaklaşımlarından farklı) bir yaklaşımla, olaylara "tarafsız" bir biçimde, yada daha doğrusu tarihsel yorumların da yorumlanabilecek tarihsel olaylar olarak bakmaları kitabı değerli bir kaynak kılmaktadır.

Aynı şekilde, Hakkı Uyar arkadaşımızın da geçen (Kasım) sayıda çıkan M. E. Bozkurt yazısında (s. 15), yine sondan ikinci paragrafta (parantez içine alarak gösterdiğimiz) birkaç sözcük atlanmış. Doğrusu şöyle olacak:

Komünizm bireye mülkiyet hakkı ve ekonomik girişim hakkı (tanımaz. "Fert" yok, "kanun" var der. Türk rejimi bireye mülkiyet hakkı) ve ekonomik girişim hakkı tanır.

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

"Tarik"ten Seçmeler (Aralık 1893)

AYŞE ŞEN

NİŞAN

Boğazın Tahkimi İçin Madalya

Nâm-ı şevket-i ittisam hazret-i Hilâfetpenâhiye mensub olarak Bahr-i Siyah Boğazında inşâ olunan istihkâmın emr-i inşâsında müşâhid olan hüsn-i hıdmetlerine mebnî Bahr-i Siyah Boğazı muhafız vekili Mirliva saadetlû Mazhar Paşaya altın liyakat madalyası ve kaymakam izzetlû Kadri ve Binbaşı rifatlû İbrahim ve Alay Emini rif'atlû Ahmet beylerle Tabur Kâtibi İsmail Efendiye ve Kolağası Mehmet ağaya ve Yüzbaşı Osman ve Hasan ve Mustafa ve Şükrü efendilerle Ali ağaya ve Mülâzım Şefik ve Refik beylerle Yusuf ve Hamid ve Bekir ve Cemal ve Hasan efendilere ve Hasan ve Mustafa ağalara gümüş liyakat madalyası,

Takdim eylediği haritadan dolayı Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne Ressam Kolağası Mustafa ve Hakkı beye sanayi madalyası ihsan buyurulmuştur... (9 Kânun-ı Evvel 1893)

DAHİLİYE

Gemiyle Tütün Kaçakçılığı

Evvelce yazıldığı vechile Kıbrıslı Ahmet Hasan reisin süvâr olduğu [bindiği] Hüdaverdi nâm sefineye Beyrut ahalisinden İbrahim el-Aytani ve Salih ez-Zarif nâmında iki şahsın Kıbrıs'tan külliyetlice kaçak eşya tahmil ederek [yükleyerek] Beyrut'a müteveccihen hareket eyledikleri Beyrut Rüsûmât Nezaret-i aliyyesinden istihbar olunması üzerine keyfiyet lâzım gelenlere tebliğ olunduğu gibi bu bâbta Beyrut Reji Nezaretine de malumât verilerek Reji idaresinin Canik vapuru bu babta tarassuda [gözlemeye] memur edilmiş idi.

Bu defa mahallinden yazıldığı üzere zikr olunan sefineye Beyrut açıklarında tesadüf edilip derûnunda bulunan merkûmân İbrahim ve Salih her ne kadar mezkûr vapurda olan polis efradından İbrahim Hakkı efendi ile refakatindeki iki nefer jandarma üzerine silâh endahtıyla firara tasaddi [teşebbüs] etmişler ise de polis ve jandarma cânibinden mukabele-bi'l-misl olunup [misilleme, karşılık verilip] binâberin firarlarına ve bir gûne sakatlık vukûuna meydan verilmeksizin sefine-i mezkûre ve reis ve tayfalarıyla merkûmân İbrahim ve Salih der-dest olunmuş ve lede-t-taharri [araştırıldıkta] derûn-i sefinede on çuval tütün zuhur etmesiyle müsadere edilip daire-i âidesine teslim kılınmıştır... (10 Kânun-i Evvel 1893)

Ada Vapurunun Çımacısı

Dün sabah Büyükada'dan hareketle ilk postasını icra eden İdare-i Mahsusanın Kadiriye vapuru Heybeliada'ya yanaşacağı sırada mezkûr vapur çımacılarından İbrahim kazâen denize düşerek gark olmasına ramak kalmış iken Heybeliadası jandarma mülâzımı Mustafa efendi ile Kadiriye vapuru kapudanı Nikola efendi tarafından sâlimen tahlis edildiği işidilmiştir... (10 Kânun-i Evvel 1893)

Belediye Kaldırmazsa

Paçavracı esnafının hasb-el-hâl ötede beride paçavra ve kemik toplamaları devâir-i belediyyece men' edilmiş ise de bunlardan bazıları henüz tanzîfât [temizlik] memurları sabahları işe başlamaksızın gayet erkenden sokaklara çıkıp yine toplamakta devam ettiklerinden ve şu sırada ise bu misillû mevâdd-ı müteaffine ve muzırrenin cem-i idhârı [kokuşmuş ve zararlı şeylerin küçültücü şekilde toplanması] katiyyen câiz olmadığından o makulelerin bu hareketten behemehal men'i zımnında bilumum polis memurlarına da tebliğ-i vesâyâ olunması hususunun Zabtiye Nezaret-i aliyyesine iş'ârı meclis-i emanette tezekkür ve ifade olunmuş olduğundan ol vechile emanet-i müşârünileyhadan Zaptiye Nezaret-i aliyyesine iş'âr-ı keyfiyet edilmiş olduğu istihbar kılınmıştır... (10 Kânun-i Evvel 1893)

Yap-İşlet

Sakız'da bir liman inşâsı mutasevver olduğundan sâlif-ül-beyân limanın inşâsıyla işletilmesi imtiyazını deruhde etmek isteyen var ise tarih-i ilânından itibaren on beş gün zar-

fında mukâvele ve şartnâme lâyıhalarıyla ve şu işi başa çıkaracaklarını müsebbet olmak üzere Hükûmet-i Seniyyece nizâmen şâyân-i itimad görülecek bir heyet-i maliyyenin vekâletnâmesiyle Ticaret ve Nafia Nezaretine müracaat eylemeleri lüzumu ilân olunur... (10 Kânun-i Evvel 1893)

Tebrik Kartlarına Paydos

"Yılbaşı Ziyaretnâmesi"

Yılbaşı münasebetiyle Hıristiyanlar ve bilhasa Avrupalılar arasında li-ecl-it-tebrik birer kart teâtisi öteden beri âdet-i mer'iyyedendir. Bu âdet sonraları artık sû-i isti'mâl derecesine çıkarılarak şöyle bir göz âşinalığı olanlar bile ziyaret-nâme göndermekte tehâlük gösterdiklerinden [can attıklarından] vecibe-i tebrik artık bir vesile-i iz'âc [can sıkma, rahatsız etme vesilesi] renk ve suretini almıştır.

Gariptir ki bu âdet-i müz'îcenin [usandıran âdetin] elinden kurtulmak için beynelmilel bir komite teşekkül ederek bir kararnâme kaleme alıp yılbaşı hasebiyle kart gönderilmenin münasebetsizliklerini ta'dâd ettikten sonra işbu komiteye dahil olanlar tarafından âdet-i mezkûrenin katiyyen terk olunduğunu neşr ve ilân eylemiştir... (15 Kânun-i Evvel 1893)

MÜTENEVVİA

"Çiçek Hastalığının Hasarı"

Aşı

Paris'te çiçek hastalığı için tekrâr-ale-t-tekrar [çok defa] aşı icra edildiği halde bu hastalık yine sirayet hükmünü göstermekten geri durmamakta imiş.

Fransız gazeteleri şu hali görerek telkîh [aşılama] hususunda vakî olan müsamaha ve tekâsülden [ilgisizlik, tembellikten] dolayı beyan-ı teessüf etmektedirler.

Almanya'da gerek ibtidâi ve gerek tekraren telkîh-i cederi [çiçek aşısı] ameliyatı mecburî olmakla orada aşıdan terk-i hayat edenler sâir memleketlere nisbetle gayet-ül-gaye cüz'îdir.

İşte Almanya'yı esas mizan ittihaz ettiğimizde âtideki mukayese husule gelmiş oluyor:

İsviçre'de 10, Macaristan'da 13, Belçika'da 42, Fransa'da 56, Avusturya'da 60, İtalya'da 97 kat.

Şu son seneye gelinceye kadar aşıda en ileri gitmiş olan İngiltere olmakla çiçek hastalığı en ziyade orada tesirsiz görülüyordu.

Halbuki bir müddetten beri bazı kimseler aşı aleyhinde bulunduklarından İngiltere bu birinciliği bittabi Almanya'ya terk etmiştir.. (14 Kânun-i Evvel 1893)

Feministler Duymasın

Elektrik fenninden bâhis olarak New York'ta neşr edilen bir gazete telefon denilen âletin kadın seslerini o kadar uzağa isâl edemediğini haber veriyor. Telefonla mesafe-i baîdeye lâkırdı yetiştirmek için erkek olmalı imiş... (15 Kanun-i Evvel 1893)

"İki Güvercin Kebabına Bir Zevce Feda"

Waterloo'da bir meyhaneci karısına iki güvercin kebap edip akşam yemeğine hazırlanmasını tenbih eder. Karısı o akşam yemeği hazırlar ise de meyhaneci pek geç kaldığından oğluyla beraber oturup yemeği yerler. Gece gelen meyhaneci ertesi gün güvercin kebaplarını sorup da akşam yenildiğini işittiği gibi pür hiddet kesilerek ve karısının kursağına güvercinlerin kısmet olmasını bir türlü hazmedemeyerek mutfaktan bir bıçak aldığı gibi biçare kadıncağızı ensesinden şiddetle yaralamıştır. Bereket versin ki komşular yetişip mecrûhayı herifin dest-i kâtilânesinden tahlis ederler... (16 Kânun-i Evvel 1893)

"Eldivenlik Nasıl Giyilir Çıkarılır"

Laledanlık-Gülabdanlık Der Gibi

Bu da bir hünerdir. Bu hususta malûmâtı olmayanların giydikleri eldivenler ne hale girer bilir misiniz. Bir kere onların eldivenliği nasıl giydiklerini tarif edelim. Malûmdur ki eldivenlikten iki hizmet beklenir. Biri sıhhî diğeri şıkkîdir. İkincisine nisbetle birincisi nadirdir. Mücerred tenasüb-i endama ve şıklığa takviyet için takılan eldivenliğin elbette ve elbette dar olması iktiza eder. Çorap gibi geniş bir şey olursa güzellik değil bilakis çirkinliğe sebeb-i müstakil olacağına şüphe yoktur. Dar eldivenliği bir giyer iken bir de çıkarır iken iki şerîtaya [özel şarta] dikkat etmek lâzım gelir ki eldivenlik hem yırtılmasın hem de biçimsizlik peydâ etmiş olmasın. Eldivenlik giyilir iken ayağa Drama çorabı çeker gibi beş parmağı birden haydi içeriye daldırmamalı yoksa eldivenlik avuç yerinin ta ortasından yarılarak bir Mecidiye -ortacasından ise- gider.

Evvelâ dört parmağı idhal ve uçlarını yerleştirdikten sonra nihayet baş parmağı dahi içeriye alıp düğmeleri düğmelemelidir. Çıkarırken de çok kişide görüldüğü gibi o daracık eldivenin parmak uçlarından heyâmola ile çekip de hem eldiveni uzatmamalı hem de parmak uçlarını kirletmemeli. İlikler çözüldüğü gibi eldivenliği bilek yerinden tersi tersine tutup çıkarıvermelidir... (16 Kanun-i Evvel 1893)

"Japonya'da Gazeteciler"

Yine de Bizden İyi

Paris gazetelerinden birine Yokohama'dan yazıldığına göre 1893 senesinde bütün Japonya'da ayda iki yüz Frank kazanabilen dört muharrir olup sâirleri yüz elli yüz seksen ve hatta kırk Franka kadar muharrirler çalışmakta ve şehrî [aylık] 375 Frank kazanan ancak seksen yaşlarında bir ihtiyar muharrir bulunmaktadır.

Yevmî neşr edilen gazetelere bend [makale] yazan muharrirlerin her bend için on bir Frank yirmi beş santim alabilip edibâne makalât yazan muharrirler ise her makale için ancak on sekiz Frank yetmiş beş santimden otuz Franka kadar ücret ahz eylemektedirler.

Mütenevvia ve tefrika suretiyle yazılan eserler için sütun başına bir Frank yirmi beş santim verilmektedir... (23 Kânun-i Evvel 1893)

"Kanatlı Balon"

Koh nâmında birinin kanatla müteharrik olmak üzere icad ettiği balonun tecrübeleri icra olunmak üzere Bavarya [Bavyera] Hükûmeti tarafından iki bin Frank tahsisât bağışlanmıştır. Mumâileyhin ihtirâ ettiği balona iki kanat geçirilecekmiş ki bunların beheri sekiz metro ve yirmi beş santimetro tûlünde, iki metro kırk santimetro arzındadır... (23 Kânun-i Evvel 1893)

Dünün Aydınları

ABDULLAH UÇMAN

Eski devrin aydınları ellerine alıp okudukları kitapların sayfa kenarlarına zaman zaman bir takım çıkmalar yaparak düşüncelerini de yazarlarmış. Bunlara eski kültürümüzde "derkenar" denildiği konuyla meşgul olanların malûmudur. Eski devrin aydınlarından biri olan Rıza Tevfik de çeşitli eserler yanında, özellikle şark klasiklerinden biri olan Seyyid Şerîf Cürcâni'nin ünlü ***Şerh-i Mevâkıf****'ını (Bulak 1266 tab'ı) bu şekilde, yani sayfa kenarlarına derkenarlar yazarak okumuş. Torunu sayın Rıza Başikoğlu tarafından bize verilen Rıza Tevfik'in okumuş olduğu bu eserin çeşitli sayfalarına Rıza Tevfik, bir hâşiyeler kitapçığı oluşturacak kadar bazan eski yazı ile, bazan da İngilizce ve Fransızca olarak çeşitli notlar yazmış. Bu kitabın başındaki boy bir sayfada ise aşağıdaki notlar yer alıyor. Anlaşıldığına göre Rıza Tevfik, eski kelâm âlimlerinin sık sık baş vurduğu büyük boy 635 sayfa hacmindeki bu kitabı, ilki* ***Mufassal Kamus-ı Felsefe*** *adlı lügatını kaleme aldığı 1914, ikincisi de 1936 yılında olmak üzere iki defa esaslı bir şekilde elden geçirmiş.*

Geçen yüzyılın Osmanlı aydınlarının bilgi birikimini ve ilgi alanını gösteren bu duruma bugün hayret etmemek elde değil.

Bin üç yüz otuz senesi Şubat'ının yirmi birinci Cumartesi günü dişçi Sürenyan Efendi'nin muayenehânesinden avdet ederken Yüksekkaldırım'da Galata Kulesi'nin karşısında "niyyet" bakan bir falcıya on para verdiğim gibi kanarya kuşu gagasıyla şu kâğıdı çekti. Böyle şeylere ömrümde inanmadım; fakat garip olarak bu "fal" kâğıdının ilk iki satırının ma'nâsı o kadar benim tarih-i hayâtıma muvâfık, muhtasar bir düstur veriyor ki şaştım. Ondan maadâsı tabiî "söz ola" diye yazılmış şeylerdir. Fakat ilk iki satır o kadar doğru ki buraya onları aynen derc ediyorum:

Senin ağzının serbest söylemesinden çok düşman kazandın. Çok zengin değilsin. Sadâkattan dolayı daima itibar kazanmışsın. Gelecek hafta sana bir fakirlik gelecektir. Ümidlerini kesme çünkü beş altı gün sonra çok memnun olacaksın!...

Tuhaf şey!..

Rıza Tevfik

(imza)

Altı gün değil otuz altı sene daha bekledim, o fakirlikle her gün başbaşa hasbıhâl etmekteyim. Beni çok memnun edecek günü hâlâ bekliyorum.

Rıza Tevfik

(imza)

Rıza Tevfik'in okuyup notlar aldığı Şerh-i Mevâkıf'tan bazı sayfalar (Kenardaki notlar R.Tevfik'e aittir)

جميعها (والدليل عليه ان المقتضى للقدرة) هو (الذات) لوجوب استناد مقتضاه الى ذاته (والمصحح
للمقدورية) هو (الامكان) لان الوجوب والامتناع الذاتيين يحيلان المقدورية (ونسبة الذات الى
جميع الممكنات على السواء) فاذا ثبت قدرته على بعضها ثبت على كلها (وهذا) الاستدلال (بناء على
ماذهب اليه اهل الحق من أن المعدوم ليس بشئ وانما هو نفى محض لا امتياز فيه) اصلا
(ولا تخصيص) قطعا فلا يتصور اختلاف فى نسبة الذات الى المعدومات بوجه من الوجوه (خلافا
للمعتزلة و) من أن المعدوم (لا مادة له ولا صورة خلافا للحكماء والا لم يمتنع اختصاص البعض بمقدوريته)
تعالى (دون بعض كما يقوله الخصم) فعلى قاعدة الاعتزال جاز أن تكون خصوصية بعض المعدومات
الثابتة المتميزة مانعة من تعلق القدرة به وعلى قانون الحكمة جاز أن تستعد المادة لحدوث ممكن دون
آخر وعلى التقديرين لا تكون نسبة الذات الى جميع الممكنات على سواء قيل ولا بد ايضا من تجانس
الاجسام لتركبها من الجواهر الفردة المتماثلة الحقيقة ليكون اختصاص بعضها ببعض الاعراض
لارادة الفاعل المختار اذ مع تخالفها جاز أن يكون ذلك الاختصاص لذواتها فلا قدرة على ايجاد بعض آخر
منها (واعلم ان المخالفين فى هذا الاصل) أعنى عموم قدرته تعالى للممكنات كلها (وهو اعظم الاصول فرق)
متعددة كما سيتلى عليك (الاولى الفلاسفة) الالهيون فانهم (قالوا انه) تعالى (واحد حقيقى
فلا يصدر عنه اثران والصادر عنه) ابتداء هو (العقل الاول والبواقى صادرة عنه بالوسايط كما شرحناه)
من قبل (والجواب منع قولهم الواحد لا يصدر عنه الا الواحد) وما تمسكوا به فى اثباته فقد زيفناه
الفرقة (الثانية المنجمون ومنهم الصابئية قالوا الكواكب) المتحركة بحركات الافلاك (هى المدبرات
امرا) فى عالمنا هذا (لدوران الحوادث السفلية) والتغيرات الواقعة فى جوف فلك القمر وجودا وعدما
(مع مواضعها) اى مواضع الكواكب (فى البروج واوضاعها بعضها الى البعض والى السفليات
واظهرها ما نشاهده من اختلاف الفصول) الاربعة وما يتجدد فيها من الحر والبرد والاعتدال
بواسطة قرب الشمس من سمت الرأس وبعدها عنه وتوسطها فيما بينهما (وتأثير الطوالع) فى المواليد
بالسعادة والنحوسة (والجواب ان الدوران لا يفيد العلية سيما اذا تحقق التخلف) كما فى توأمين
احدهما فى غاية السعادة والآخر فى غاية الشقاوة ولا يمكن أن يحال بذلك على ما بينهما
من التفاوت فى وقت الولادة لان التفاوت بقدر درجة واحدة لا يوجب تغير الاحكام عندهم باتفاق
فيما بينهم (و) سيما (اذا قام البرهان على نقيضه) فان البراهين العقلية والنقلية شاهدة بأن لا مؤثر
فى الوجود الا الله (كيف ونقول لهم) ما أثبتموه من الاحكام لا يستتب لكم على قواعدكم لانكم
(قد ادعيتم ان الافلاك بسيطة فاجزاؤها متساوية) فى الماهية (فلا يمكن) حينئذ (جعل درجة حارة
او نيرة او نهارية و) جعل درجة (اخرى باردة او مظلمة او ليلية الا تحكما بحتا) وكذا الحال فى جعل
بعض البروج بيتا لكوكب وبعضها بيتا لكوكب آخر وفى جعل بعض الدرج شرفا وبعضها وبالا
الى غير ذلك من الامور التى تدعونها فانها كلها على تقدير البساطة تحكمات محضة (ثم نردد ونقول الفلك
ان كان بسيطا فقد بطل الاحكام) التى تزعمونها (لما ذكرناه والا بطل علم الهيئة اذ مبناه ان الفلك بسيط
فحركاته بسيطة) متشابهة فى انفسها (والحركات المختلفة) المشاهدة والمرصودة منها (تقتضى محركات
مختلفة) على اوضاع متفاوتة تكون حركة كل منها وحدها متشابهة غير مختلفة ويلزم منها حركات
متخالفة (كما عرفت واذا بطلت الهيئة بطلت الاحكام) النجومية (لانها مبنية على الهيآت المتخيلة لهم
والا فلا اوج ولا حضيض ولا وقوف ولا رجوع فكيف يثبت لها احكام) مترتبة عليها (لا يقال الافلاك
وان كانت بسيطة) متساوية الاجزاء فى الماهية (فالبروج مكوكبة) بالثوابت المتخالفة فى الطبائع
(والعبرة) فى تلك الاحكام ليست بنفس البروج المتوافقة الطبيعة بل (بقرب كواكبها الثابتة)
من السيارات (وبعدها) عنها (ومسامتتها وعدمها) فمدار الاحكام المختلفة على اختلاف اوضاع

١٢٢

this is one of the most characteristic discussions of the scholastic philosophy, whose gross error has been to confound the name (the word!), with the Substance (the thing!) As the word (nothingness العدم) for instance, which is simply the negation of existence itself; by consequence, this word has no positive meaning representing something neither in the outer world, nor in the inmorn world. I mean to say, it does not denote anything objectively or subjectively. It is – as a word – a mere negative expression. this very grave and gross error is the result of a great confusion, which is, sometime very difficult to disentangle its constitutive elements (I mean to say, its components!) In the moslem Scholastic world the philosophers, the so called rationalists, and the Mo'tazilâ (الفلاسفة) و (المعتزلة) who where the strictest unitarians & the clever defenders of the doctrine of the (librium arbitrium) free will, were the victims of this confusion. the platonistic realism, with (the doctrine of Ideas) had, perhaps, something to do with this error. On the other side it was very difficult to rely upon the pretention that every word most represent objectively something (in the outer world) in order to be considered as having a true and positive meaning. the word God, and Angel or Devil, had – according to the teaching of the religion very clear and definite meanings, representing some of the most undubitable Realities

Rıza Tevfik'in okuyup notlar aldığı Şerh-i Mevâkıf'tan bazı sayfalar (Kenardaki notlar R.Tevfik'e aittir)

Türk Devrimi'ni Teorileştirme Çabaları:

Mahmut Esat Bozkurt Örneği -II

HAKKI UYAR

c. Liberalizm

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Mahmut Esat'ın karşı olduğu ekonomik liberalizm (serbestçilik) dir. *"Yoksa ihtilallerin en aziz armağanı olan siyasi hürriyetlerin tamamen taraftarı hatta, koruyucusuyuz".*[68]

Daha İzmir İktisat Kongresi'nde (1923) ekonomik alanda liberal kararlar alınırken, buna aykırı olarak, *"ilk kez... Mahmut Esat (Bozkurt) devletçilik fikrini ortaya attı."* Ancak, bu fikir Kongre'de ilgi görmedi.[69]

Serbest Fırka'nın kurulduğu dönemde ve onu takip eden Tek Parti Yönetimi'nin düşünsel zemininin hazırlanışında basındaki yazılarıyla büyük rol oynayan M. Esat, liberal ekonomi sistemini sert bir dille eleştiriyordu.

18. yüzyılda liberalizmin meydana çıkış gerekçelerini ortaya koyan M. Esat, 20. yüzyılda liberalizmin insanlığın gereksinimlerini karşılayamadığını belirterek, Türkiye'de liberalizmi savunanlara karşı Tanzimat'tan beri liberalizm nedeniyle ülkenin yarı sömürge haline geldiğini söylüyor. *"Liberallik Masalı"*, *"Liberalliğin Ölümü"*, *"Serbestçiliğin Kanlı Tarihi"* ve *"Serbestçilik Hailesi"*[70] gibi yazılarında ele aldığı bu konuları ayrıntılı olarak incelemekte, devletçilik ilkesini savunmakta, muhalifleri (ekonomik liberaller/Serbest Cumhuriyet Fırkası) eleştirmektedir. Devletin cinayet işleyenleri, soyguncuları vs. cezalandırdığını belirterek, binlerce kişiyi ekonomik yönden soyan, sömüren tüccar ve tefecileri de *"Kıravatlı Eşkiyalar"*, *"Haydut"*, *"Haydut Muhtekirler"* ve *"Haydut Tefeciler"*[71] olarak nitelendirmekte ve bunların cezalandırılmalarını istemektedir.

d. Nasyonal Sosyalizm

Nasyonal Sosyalizm, diğer bir deyişle Alman rejimi ile Türk rejimini (Kemalizm) karşılaştıran M. Esat, her iki rejim arasındaki benzerlik ve farkları şöyle sıralıyor:

Bireysel diktatörlüğe dayanan Alman rejimi, Hitler diktatoryasıdır. Alman rejiminin aksine Türk rejimi ulusal egemenliğe dayanır.

Türk rejimi anti-emperyalisttir. Alman rejimi emperyalisttir.

Her iki rejim de milliyetçi olmakla beraber, Türk rejimi Alman rejiminden ayrıdır. Çünkü Alman rejimi ırkçıdır. Türk rejimi ise, kültüre ve dile önem verir.

Ekonomik bakımdan her iki rejim de *"devlet sosyalistliği"*ne dayanır; mülkiyet hakkını ve bireyi tanırlar.[72]

e. Faşizm

M. Esat'a göre, Faşizm'in (İtalyan rejimi) zayıf yanı ekonomik değil siyasaldır. Faşizm, siyasal özgürlükler konusunda günün birinde daha çok *"müsamahakar"* davranmak zorunda kalacaktır. *"Faşist sistemin bence büyük zaaflarından birisi Papa'ya, Kral'a, orduya fazla dayanmasıdır. Bu üç kuvvetin elbirliğile iş başına geçmesidir. İtalya'da siyasi hürriyetlerin fazlaca tahdidi sebeplerini azçok bunda görebiliriz. Halbuki bu kuvvetlerden ilk ikisi tarihin cereyanına muhaliftir."*

M. Esat, Faşizm'i *"başlı başına bir rejim"* olarak kabul etmiyor. O'na göre, Faşizm, *"daimi bir idarei örfiye"*dir. Ulusların kaderi ne zamana kadar *"idarei örfiye"* ile belirlenebilir?

Bozkurt-Lotus davası için Lahey'de iken. "28/8/927 Cemal Hakkı'ya Fransız Hukukçularıyla Cidal Hatıratından"

sorusunu soran M. Esat "*Façistlik Yıkılacaktır*" diyor.[73]

Faşizm ve Kemalizm arasındaki farklar ise şöyledir:

Faşizm diktatörlüktür. Türk rejimi bununla bağdaşmaz.

Korporasyonlara dayanan Faşizm'de, milleti bu kurumlar temsil eder. Türk rejiminde millet kendi kendini temsil eder.

Faşizm emperyalisttir. Türk rejimi değildir.

Geri, Ortaçağ rejimi olan Faşizm, hükümdarlığı kabul eder. Türk rejimi Cumhuriyetçidir[74].

C. Siyasal Partiler, Demokrasi, Muhalefet ve Karşı Devrim

M. Esat, düşüncelerin "zulüm" ve "terör" ile yenilemeyeceğini; düşünceleri yenmenin tek yolunun "karşılarına daha kuvvetli fikirlerle çıkmak" olduğunu belitiyor[75].

SCF denemesi sırasında Adalet Bakanlığı'ndan ayrılan M. Esat, aradan bir buçuk ay kadar geçtikten sonra "Sol Milliyetçi Gazete"[76] alt başlığını taşıyan Halk Dostu Gazetesi'nin çıkarılmasında rol oynuyor.[77]. Bu gazetede "Bozkurt" imzasıyla çıkan yazıları da büyük olasılıkla M. Esat yazmış olmalı. "Bozkurt" imzasını taşıyan yazılar Anadolu Gazetesi'nde de çıkmıştır. Bu yazılar da büyük olasılıkla M. Esat'ındır.

Bu ve bunu takip eden yazılarında yoğun bir şekilde SCF muhalefetini eleştiriyor. Devrim hareketleri içinde muhalefetin zararını ve yol açtığı tehlikeleri ortaya koyuyor. II. Meşrutiyet döneminde İttihad-ı Muhammedi, Halaskarlar, Hürriyet ve İtilaf türedi. Birincisi 31 Mart Olayı'nı doğurdu. İkincisi Ordu'yu bozdu. Üçüncüsü de Balkanları teslim etti. "*Mondros mütarekesinin ertesi günü Hürriyetli İtilaf'ın iskeleti imparatorluğun cenazesini gassal halifenin eline düşmanlara sattı*". Kurtuluş Savaşı sırasında II. Grup'un büyük kurtuluş davasını yarıda bıraktırması çabası güçlükle önlendi. Cumhuriyet döneminde "*Terakkiperverler, serbestçiler diye iki muhalif cereyan türedi. Birinci Şeyh Sait irticaile Cumhuriyet tarihinin içinde kalın kanlı bir iz çizdi*".

Fethi Bey'in "*safdilliği*" nedeniyle devrim, hatırı sayılır bir sarsıntı geçirdi. SCF elindeki tabancayı "*millet Halaskarı*"nın göğsüne bile dayadı. "*Bereket versin inkılabın ateşi onu eritmiye yetti. Böylelikle Büyük İnkılabın tarihi ebede kadar taşıyacağı siyah örtüden yüzünü sıyırabildi*".

"*Gelecek nesiller bugüne kadar ki muhalefetleri -sırasile- millet, vatan düşmanı, hürriyetin katili diye anarlarsa acaba iftira etmiş olacaklar mı? Bizce hayır...*"[78]

Tarihin tahlilleri bizi ülke adına acı bir gerçekle karşı karşıya bırakıyor. "*Muhalefet deyince ihanet, suikast, düşman hatıra gelirse muhalifler kızacağı yerde biraz düşünseler herhalde utanacaklardır.*"

Türkiye'nin siyasal tarihi henüz "idealist" bir muhalefeti görmedi. Her muhalefet bayrağı altında gericilerin, hırsızların, vatan hainlerinin yabancı parasıyla yabancı isteklerini gerçekleştirmek isteyen satılmışların hükmü yürütülmek istendi. Aralarında kalan birkaç namuslu kişi de bu korkunç çoğunluğun içinde eriyip gitti.

Ülkemizdeki iktidarın eleştirilecek yanı, birçok ülkede olduğu gibi vardır. Ancak, bizde muhalefetin niyeti bozuktur. "*Muhalefetin davası, millet davası değil, post kavgasıdır*"[79]. Bu nedenle de M. Esat diyor ki: "*İhtilal yapmış, davasını yürütmekle uğraşan bir memlekette muhalefetin hayırlı işler göreceğine inanmıyoruz*".

İngiliz ve Fransız tarihinden örnekler veren ve Fransız ihtilali ile Türk İhtilali'nin düşmanlarının kimler olduğunu anlatan M. Esat'a göre, Türk İhtilali'nin düşmanları şunlardı:

1. Yabancılardır. Çünkü, kapitülasyonlar kaldırıldı. Yabancılar, siyasal ve ekonomik çıkarlarını kaybettiler. Güçlenen Türkiye karşısında bunlar, gün geçtikçe emellerinin öldüğünü görüyorlar.

2. Halife sultanlardır. Çünkü Hilafet ve Saltanat kaldırıldı. Bunlar da saray ve servetlerini yitirdiler.

3. Saltanat hanedanıdır. Çünkü, ülkeden dışarıya çıkarıldılar. Ellerindeki bütün olanakları ve buna bağlı olarak da geleceklerini kaybettiler.

4. Şeriatçılardır. Çünkü, din ve dünya işleri birbirinden ayrıldı. Bunlar da buradan sağladıkları gelirlerinden oldular.

5. Bazı hukukçulardır. Çünkü yeni yasalar karşısında bilgileri sıfıra

indi. Gelirleri azaldı. Yeniden çalışmaları gerekiyor.

6. Yeni yasalar nedeniyle çıkarları bozulan zümredir. Örneğin "*mürabahacılar*" gibi. Örneğin eski "*mütegallibe mültezimler*" gibi

7. Yüzelliliklerdir. Çünkü bir daha yurda dönemeyeceklerdir.

8. Türk olmayan ve Türklüğü benimsemeyenlerdir. Çünkü, Devrim bunlara yer vermemeye başladığından tehlikededirler.

9. Hırsızlardır. Çünkü, aleyhlerine az çok bir "*cidal*" başladı ve "cidal"in ilerlemesi tehlikesiyle karşı karşıyadırlar.

10. Yeni hafler nedeniyle okumayazmasını yitirenler, şapka tutucularını "*tahrik*" edenlerdir.

11. Bütün bunlarla ilgisi olan milyonca insandır. Çünkü, yeni durum bunları da sıkmıştır. Eski rahatlığı ve kolaylığı bulamamaktadırlar.

Türk Devrimi'nin düşmanı olan bunlar, ilk uygun fırsatta, devrimin zayıf bir anında saldırıya hazırdırlar. Amaçları ayrı olsa da bunlar, muhalefet partilerinin doğal üyeleri ve yardımcılarıdır.

Eli bayraklı gericiler, dün bu yurda ihanet eden, bu ülkenin şu veya bu devlete "*ilhakı*"nı isteyenler SCF'na katılıp devrime saldırmadılar mı? Hırsızlar, çıkar düşkünleri SCF'nı kullanmak istemediler mi? Menemen Baskını'nı yapanlar serbest muhalefetten cesaret almadı mı?

"*İnkılap içinde muhalefet daima tehlikelidir. Bir nesil değişinceye kadar, yeni esaslara millet ve memleket ısınıncaya kadar tehlikelidir. Tehlikeli olmuştur. Bununla beraber tenkitlere hararetle taraftarız. Bizim tehlike gördüğümüz cihet organize edilmiş siyasi muhalefetlerdir. Siyasi teşekküllerdir. İnkılabı yürütmiye çalışan partiye karşı koyan bir fırka ne kadar temiz maksatlı olursa olsun bu düşman kafilelerin ona iltihak edeceğinden bir an şüphe edilmemelidir*". Bu gibiler varlıklarını yönetimi elinde bulunduran devrimcilerin devrilmesinde, geçmişin geri getirilmesinde bulabilirler. Bu onlar için yaşam savaşıdır. İki partinin birbirini yıpratmasından bunlar yararlanır, sonunda "*parsa*"yı bunlar toplar[80].

Tek Parti Yönetimi'nin pekiştirildiği SCF denemesi sonrasında siyasal partilerin yanısıra birçok dernek ve kuruluş ya kapatıldı ya da CHF'nın güdümüne girdi. Bu bağlamda, kapatılan ilk dernek Türk Ocakları'ydı. M. Esat da Türk Ocağı üyelerindendi. Ocağın etkin üyeleri arasında yer alıyordu. Daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce, Türk Ocağı'nda Cuma Konfesansları veriyordu[81]. Yine Ankara'da "Serbest Üniversite" adıyla ünlü Ocak üyelerinden oluşan bilim, düşün ve sanat otoritelerine verdirilmesi düşünülen derslerde M. Esat "Temel Hukuk" konusunu işleyecekti[82].

Türk Ocakları'nın kapatılması karşısında Mason Locaları'nın da kapatılmasını istiyor. Ekim 1931'de masonluk aleyhine yoğun bir kampanya başlatan, masonluğu Türk Devrimi düşmanı ilan eden M. Esat, bu girişimi ile başta İzmir basınında olmak üzere büyük bir kampanya başlatıyor. İzmir'de yayınlanan Anadolu Gazetesi ve bunun yanısıra kısmen de Hürriyet Gazetesi'nde yazıları çıkıyor. İstanbul'da ise, Vakit Gazetesi'nde yine masonluk aleyhine yazıları yayınlanıyor.

Masonluğu milliyetçilik aleyhtarı ve emperyalist olmakla suçlayan M. Esat, "*Türk Ocakları hakiki milliyetçi oldukları halde ikilik olmasın diye yerlerini fırkaya bıraktılar. Masonluk hala neden ayrı bir teşekkül olarak duruyor. Tekkeler çok doğru ve çok isabetli olarak kapatıldı. Saniazam propagandası yapan Mason tekkesinin imtiyazı nedir ki hala durtuyor?*"[83]

M. Esat'ın 1931'de başlattığı masonluk aleyhtarı kampanya bir ay sürdü. Aradan bir yıl geçtikten sonra, Ekim 1932'de Anadolu Gazetesi'nde tekrar masonluk aleyhtarı yazıları çıktı. Masonluk aleyhtarı yazılarını 1933 yılında eyleme döktü. M. Esat, Torbalılı Emin ve Giritli Şevki ile birlikte Karşıyaka Mason Kulübü'ne tabanca ile ateş etti[84].

M. Esat, "*Yakın İhtilaller*" adlı yazısında, dünyanın bugünkü (1931) devlet sistemlerini ifade eden rejimin fazla yorgun; bu bağlamda demokrasinin de bugünkü uygarlık ve onun gereklerini kaldıramayacak kadar hasta, hatta ağır hasta olduğunu belirtiyor. O'na göre, demokrasinin yerine konmak istenen Komünizm, Sosyalizm ve Faşizm "üstünkörü" önlemlerdir[85].

Çağdaş demokrasilerin en büyük sorunu bugünkü egemen ekonomik sistemlerdir. "*Yakın ihtilaller*", radikal değişiklerle "*yeni demokrasi*"yi kuracaklardır[86].

Demokrasi; halk egemenliği demektir. Bu egemenlik; özgürlük,

İsmet Paşa ile Efes harabelerini gezerken

eşitlik ve adalet ilkesine dayanır. Demokrasi, partiler demek değildir. Halk, iradesini ister "*münferit*" isterse de "*fırkalar*" halinde kullanabilir. "*Münferit*" şekilde iradesini gösterirken "*fırkalar*" halinde yapacaksın, denilemez. Günümüz demokrasilerinin partilerden önce düzeltmek zorunda olduğu şeyler vardır. Hele bizim demokrasimizin! Örneğin iki dereceli seçim ulusal egemenliğin bölünmesine yol açıyor, bu uygun değildir. Milletin oylarını doğrudan doğruya kullanması gerekir. Partiler, demokrasilerin esas şartlarından değildir. Partiler demokrasi için "*ihtiyari*"dir; "*mecburi*" olan özgürlük, eşitlik, adalet ve egemenliktir[87].

"*Biz, fırkaları, demokrasilerin ana prensipleri sırasında saymıyoruz. Bununla beraber fırkalar aleyhinde değiliz*". Yeni Türkiye devrim içindedir, yepyeni bir demokrasi kurmaya ve onu yürütmeye çalışmaktadır. Düşmanları çoktur. Muhalefet, devrim içinde bulunan heryerde, özellikle de bizde düşmanların ekmeğine yağ sürüyor. Bunlar önce devrimcileri, sonra da rejimi zayıflatıyorlar. "*Bu işleri başarıncaya kadar muhalefete paydos diyoruz*".

Aslında biz partiler yasaklansın demiyoruz. İspatlıyoruz ki, devrimler olağanüstü zamanlardır. Çöküş halindeki geçmişle, yükseliş halindeki gelecek savaşmaktadır. Geçmişi yıkmakla, mevcut durumu ve geleceği kurmakla meşgul devrimcilere karşı muhalefet, bilerek veya bilmeyerek düşmanlara "*alet*" olur. Bundan ulus ve ülke büyük zarar görür. Devrimi tamamlayıncaya ve yerleştirinceye kadar "*şuur ve sükun*" içinde hep birlikte çalışmak gerekir. "*Daha ileriye giderek diyeceğiz ki, yerinde olmak şartile böyle bir esbabı mucibeye istinat eden hüktimet, yeni açılacak bu fırkaya müsaade etmese bile, demokrasiye muhalif harekette bulunmuş olacağını asla kabul etmeyiz*".

Kısaca şunu söylemek istiyoruz ki, "*demokrasi demek mutlaka fırka hayatı demek değildir. Bu birlikte olabilir. Cumhuriyete gelince, bunun fırkalarla hiç münasebeti yoktur. Cumhuriyet, bir fırka meselesi değil, bir devlet şekli ve sistemi demektir*"[88].

Kuşadası'nda çiftlikte ***"Kardeşim Suad'a Mahmut Esat. 6/3/32"***

Muhalefetin devrim yapan bir ülkede gereksizliğini ve zararını ortaya koyan M. Esat, Türk Devrimi'nin henüz tamamlanmadığını "*İnkılabın Eksikleri*"[89] olduğunu belirtiyordu. Devrimin eksiği, devrime verilmesi gereken şey "*bir zihniyet*", "*umumi bir fikir*" ve "*iman*"dı[90].

Türk Devrimi hakkında çeşitli görüşler olduğunu belirten M. Esat şöyle diyor: "*ben Türk İnkılabını garplılaşmak diye anlıyorum. Şimdiye kadar yapılan işler de bundan başka bir şey değildir. İnkılabımızın eksiklerini bu noktadan mütalea etmek isterim*".

Geçmişin yerini alan yeniliklerin tutunabilmesi için bir an önce başarılması gereken şeyler vardır. Bunlar yapılmadıkça geleceğe güvenle bakamayız. Yapılan yenilikleri; yeni bir zihniyet, yeni bir görüş ve yeni bir anlayış ile desteklemek gerekmektedir. Bu yapılmazsa ve eski zihniyet, eski görüş ve anlayış varlığını sürdürürse, yapılan şey, yeniliklerin "*dibine kibrit suyu dökmek*"tir[91].

Madem ki Batılılaşıyoruz. Batı zihniyetini, Batı görüşünü, Batı kafasını bize aktarmak gerekmektedir. "*Yeşil sarık üstünde silindir şapka tutunamaz*". Bu yeni zihniyeti bilim verecektir. Ülkemizin henüz bir ansiklopedisi bile yoktur. Hazırlamaya da başlamış durumda değiliz. Gelişmiş ulusların ansiklopedileri hazır. Bizim yapmamız gereken bazı eklemelerle tercüme etmektir. Ayrıca, Batı'nın bütün klasik ve ana eserlerini dilimize çevirmek zorundayız. Bunlar arasına eski Yunan ve Roma eserlerini de eklemeliyiz.

Yarın Türk Devrimi'ni yaşatacak ve yürütecek olan Türk gençliğinin ve bugünkü neslin kafasını bunlarla donatmak kesin bir zorunluluktur.

"*Gençlik ve işçiler inkılabın icabatına göre alaka ile organize edilmeli, bunlar cumhuriyeti müdafaaya hazır gönüllüler halinde yetiştirilmeli, kafaları, görüşleri ona göre techiz edilmelidir. Bu yapılmamıştır*"[92].

Herkesi "*Birlik*"[93] etrafında toplanmaya çağıran M. Esat, sorunların "*Birlik bayrağı altında*"[94] çözümleneceğini belirtiyor. Birlik, CHF etrafında olacaktır. Çünkü, "*Türk İhtilalini yapan büyük parti, inkılapçıdır. Yani ihtilalcidir*"[95]. Tehlikeleri önlemenin yolu birlik halinde tehlikelerin üzerine yürümektir.

Türk Devrimi, Fransız İhtilali'nin karşılaştıklarından daha zorlu ve daha çetin şartlarla çevrilidir. Fransız İhtilali'nin yenmek zorunda kaldığı güçlükler Türk Devrimi'ne oranla daha hafifti. Türk Devrimi'nin "*bir dünya eritecek kadar ateşli zamanlarını yaşıyoruz. Düşününüz ki Türklük yüz asıra bakan, yüz asırla perçinlenmiş bir şark medeniyetinin içinde garbe geçiyor... Bu sarsıntısız olamaz.*

(...) Biz tarihin kaydedebileceği en büyük bir davanın bayrağı altında toplanmış Türk İhtilalcileriyiz.

Tehlike vardır. Bunu yok etmenin, çiğneyip geçmenin tek çaresi birliktir. Muhalif, muvafık demiyeceğiz, birleşeceğiz. Eğer birliğe davet etmesi Mahmut Esat hesabına bir günah ise, eğer bu günah ona birgün (Danton)a olduğu gibi canına mal olursa kanını şimdiden size helal ediyor. Kam Türk milletinin birliğine lehim olsun."[96]

D. Hukuk Devrimi

Türk Hukuk Devrimi'nin mimarı olan M. Esat, bu devrimi gerçekleştirmeden önce Ankara Hukuk Mektebi'ni açarak, yapılacak devrime uygun hukukçuları da yetiştirmeyi planlamıştı.

Hukuk Devrimi'ni gerçekleştirdiği dönemde Adliye Vekili olarak Bozkurt-Lotus Davası'nda Türkiye'yi Fransa karşısında Uluslararası Lahey Adalet Divanı'nda savundu. Başarıyla yaptığı bu savunmadan sonra devletlerarası hukuk alanında Türkiye'nin Batı devletleri ile eşit düzeyde olduğunu eylemsel olarak ortaya koydu.

Adalet Bakanlığı döneminde; Medeni Kanun, Ceza Kanunu, Borçlar Kanunu, İcra ve İflas Kanunu, Mahkemeler Teşkilatı Kanunu, Kara ve Deniz Ticareti Kanunları, Ceza Mahkemeleri Usulü Kanunu, Hukuk Usulü Mahkemeleri Kanunu, Hakimler Kisve Kanunu gibi kanunlar çıkarıldı.

Türk Devrimi'ni Batılılaşmak olarak anlayan M. Esat'ın Adalet Bakanlığı döneminde, bu görüşüne uygun olarak çıkarılan kanunlar küçük değişikliklerle çeşitli Batı ülkelerinden alındı.

Medeni Kanun'un çıkarılmasıyla aile ve dinsel hayata yönelik Şeriat esasları büyük bir darbe aldı. Bu, Şeriat esaslarına gizli değil, açıktan ilk darbeydi[97]. H. V. Velidedeoğlu'nun da belittiği gibi; *"Türk İnkılabı dediğimiz Atatürk Devrimlerinin sosyal hayatımızdaki en büyük eseri, hiç şüphe yok ki Medeni Kanundur. Çünkü bu kanunla Türkiye, hukuk kuralları bakımından yarı teokratik devirden çıkarak tam bir laik Devlet halini almıştır"*[98].

Medeni Kanun'un çıkarılmasında karşılaştıkları güçlükleri "sağlarında Atatürk'ü, sollarında İnönü'yü bularak yendiklerini belirtiyor[99]. Meclis'te, Medeni Kanun'un görüşmeleri yapılırken yaptığı konuşmada M. Esat şunları söylüyordu: *"Bu kanunlar inkılabın mana ve mefhumlarını tespit edeceklerdir. Bu itibarladır ki biran evvel tasdikleriyle neşri, Türk milleti için hayati bir zarurettir. Bunlar biran evvel tatbikat sahasına girmedikçe kararlarımızla vücuda getirilen inkılap büyük bir mana ifade edemiyecek ve ondan tamamiyle istifade mümkün olamıyacaktır."*[100]

E. Ekonomi

M. Esat'ın ele aldığı konulardan birisi de ekonomidir. Kurtuş Savaşı yıllarından itibaren Türk köylüsünün sorunları ile ilgilenen M. Esat, Türk İhtilali'nin en büyük payını Türk köylüsüne borçlu olduğunu, bu nedenle de Türk İhtilali'ne *"Türk Köylü İhtilali"* de denilebileceğini söylüyor[101]. O'na göre, Yeni Türkiye, bir Halk Devleti'dir[102].

Kurtuluş Savaşı'na çeşitli sınıflar (asker, memur, tüccar, öğretmen vs.) arasında en büyük katkıyı üretici köylü yapmıştır. Her sınıf yaptığı katkı oranında elde edilen başarıdan hak alacaktır[103]. Bu bağlamda; M. Esat, emeği temel alan Mesleki Temsil görüşünü TBMM'inde savunanlar arasında yer almıştır. Bu görüşe göre, emekçi olmayanın seçim hakkı olmayacaktır. Seçim hakkının kullanımı da sendikalar aracılığıyla olacağından, emekçilerin çalıştıkları meslek dallarına göre sendikalar kurması zorunlu olacaktır[104].

Mesleki temsil görüşünü savunanlar, genel olarak toplumu 9 meslek grubuna ayırmışlardır[105]:

1. Çiftçiler ve çobanlar, 2. Tüccarlar, 3. Denizciler, 4. Madenciler, 5. Irgatlar, 6. Serbest meslek sahipleri, 7. Sanatkarlar, 8. Memurlar, 9. Askerler

Mesleki Temsil görüşünü savunanlar genellikle TBMM'nin ılımlı sosyalist kanadını oluşturan milletvekilleriydi. Bu görüşü savunanlardan biri olarak M. Esat, Mesleki Temsil ile ülke ekonomisini temsil eden grupların Meclis'e yansıyacağını; ayrıca, bu görüşün ekonomik bağımsızlığın ve ulusal kalkınmanın önemli bir ögesi olduğunu söylüyordu[106]. Mesleki Temsil, 1921 yılında TBMM'nde şiddetli bir şekilde savunuldu. Ancak, az bir oy farkıyla kabul edilmedi[107].

M. Esat'ın İktisat Vekilliği döneminde, TBMM'nde, henüz Lozan görüşmeleri devam ederken Chester Grubu'ndan Mr. Kenedi ile imzalanan "Alat ve Edevat-ı Ziraiye

Kuşadası'nda Cumhuriyet'in 10. yılı kutlamaları sırasında M. Esat arkadaşlarıyla

Mahmut Esat 1937-38 öğretim yılında Mülkiye 2. sınıf öğrencileriyle

Mukavelenamesi" onaylandı[108]. Fakat, daha sonraki dönemde Chester Grubu harekete geçmedi ve bu mukavelename uygulanamadı[109].

Ekonomik alanda M. Esat'ın yaptığı katkılardan birisi de, İzmir İktisat Kongresi'nin (17 Şubat-4 Mart 1923) toplanmasına öncülük etmesidir. Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesinden kısa bir süre sonra, 21 Kasım 1922 tarihinde, İzmir'den M. Kemal'e bir telgraf gönderen M. Esat şöyle diyordu[110]: "*Memleketin iktisadiyatı uzun senelerden beri unutulmuştur. İktisat amilleri dinlenmemiştir. Bu meslek adamlarını dinlemek ve onların dileklerine göre bir iktisat Programı vücuda getirmek, doğrudun doğruya memleketin vicdanını ve kalbini dinliyerek bir program vücuda getirmek lazımdır*".

İktisat Kongresi'ne ilişkin olarak yayınladığı genelgede M. Esat, Kongre'nin Türkiye'nin ulusal ekonomi tarihinde bir dönüm noktası ve yükselme devrine bir başlangıç olacağını belirtiyor[111]. Bu Kongre'ye Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını sağlamak amacıyla görüşmeler yapmak üzere ziraat, ticaret, işçi ve sanayi temsilcileri katılacaktı[112]. M. Esat, Kongre öncesinde, Kongre sırasında ve sonrasında yaptığı konuşmalarda liberal ekonomi sistemi eleştirerek, bu sistemin ve diğer sistemlerin Türkiye'ye uygun olmadığını, uygulanacak sistemin "*Yeni Türkiye İktisat Mektebi*" olduğunu ileri sürüyor[113]. Ancak, Kongre umulanı vermiyor. Katılımcı sayısı az olduğu gibi, İktisat Vekaleti'nin her yıl toplanmasını düşündüğü İktisat Kongresi sonraki yıllarda toplanamıyor. Alınan ekonomik kararlar da M. Esat'ın umduğunun aksine, liberal ekonomi politikasını destekleyen kararlar oluyor. Tam anlamıyla bir İktisat Programı oluşturulamıyor. Ayrıca, Kongre sırasında yaptığı konuşmada M. Esat'ın istediği tüm "*iktisat amilleri*"nin "*teşkilat*" (sendika) kurmaları da gerçekleşmiyor[114].

M. Esat'ın İktisat Kongresi sırasında önerdiği ekonomi politikası gittikçe şekillenerek 1930'ların başında devletçilik halini alıyor. M. Esat'a göre, devletçiliğin bilimsel terimi "*devlet sosyalizmi*"dir. Bu sistem, "*Özel mülkiyeti tanıyan, fakat insanın insan tarafından sömürülmesini önlemek ve milli kalkınmayı başarmak için devlete ekonomik işlerde kontrol ve teşebbüs hak ve yetkilerini kabul eden bir sistemdir*"[115].

M. Esat, Türkiye'de tam olarak belirgin olmasa da bir sınıf yapısının olduğunu kabul ediyor. Bu bağlamda da, "*imtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitle*" görüşünün dışına çıkıyor. Türkiye nüfusunun %80'inin emekçi (köylü ve işçi) olduğunu söyleyen M. Esat, köylü ve işçinin haklarını savunanlara "*Komünist yahut sosyalist damgasını yapıştırma gayretini güdenler şahsi menfaatlerini çalışan kitlelerin zararlarında arayanlardır*"[116] diyor.

Türk işçisini Türk tarihinin "en mazlum çehresi" olarak tanımlayan M. Esat'a göre, ülkede her şeyi Türk işçisi yaptı ve her türlü yokluğa da o katlandı. Bu ülkeyi onun kanı korudu ve yine gerektiğinde o koruyacaktır. Ülke, Türk işçisinin emeği üzerinde yükseliyor ve yükselecektir.

Ancak, kabul etmeliyiz ki, Türk Devrimi işçiler lehine çok az şey yaptı. "*Halbuki Türk işçilerin hakları demokrasimizin en kuvvetli tarafı olmalıdır*". Geleceğin demokrasisi yüzyılımızın çok şiddetli akımlarına karşı iş ve işçide tutunabilecektir. Zeka, yetenek ve sermayenin hissesini inkar etmemekle beraber "*işi ve işçileri bu unsurların esiri saymak bizim demokrat anlayışımızda yer bulamaz*"[117].

İşçi sorununun çözümü ile Türk Devrimi "*moden manasını*" tamamlayacaktır. Böylece, hakları verilen Türk işçisi "*demokrat inkılabımızın bileği bükülmez bir bekçisi olacaktır*"[118].

M. Esat'ın İzmir'de yayınlanan Anadolu Gazetesi'nde işçi sorununu ele aldığı ve "*birlik*" fikrini savunduğu günlerde, CHF'na işçilerin katılması için yoğun bir kampanya başlatıldı. CHF İzmir il Başkanı ve Balıkesir milletvekili Hacim Muhittin Bey'in girişimleri sonucunda Parti'ye üye olan işçi sayısı kısa sürede 1500'e ulaştı[119].

M. Esat'ın yazılarında en çok değindiği kesim, Türk köylüsüdür. Kendisi de çiftçi kökenli olan M. Esat, 1920'lerden 1940'lara kadar geçen süreç içerisinde Türk köylüsünün sorunlarını ele almış ve çözüm yolları önermiştir.

Dünya Ekonomik Bunalımı'nın etkilerinin yoğun bir şekilde yaşandığı 1930'lu yılların başında, ekonomik bunalım nedeniyle üreticinin karşılaştığı güç duruma dikkat çekerek, "*Türkiyenin yüzde 95i mürabahacıların elinde Mısır firavunlarının kamçı darbeleri altında ehramları yük-*

selten esirler gibi inliyor. Bu yetmiyormuş gibi alacaklıların, bankaların tazyiki altındadır. Bu şartlar içinde hayat ve varlık borcu olan devlet vergilerini çok zorlukla ödiyecektir. (Borçları taksitlendirme kanunu) bugünün bir devlet ve bir rejim meselesidir"[120] diyordu.

CHF'nın "*mutedil*" devletçiliğini "*devlet müdahaleciliği*" olarak tanımlayan M. Esat [121], köylünün tüccar ve simsar tarafından sömürüldüğünü belirtiyor. Bu arada, İzmir Yemişçarşısı'nda incir ve üzüm üreticilerinin birkaç ihracatçı ve simsarın elinde olduğunu söyliyerek, bunu bir "*facia*", tüccar ve simsarları da "*kıravatlı eşkiya*" olarak niteliyor[122].

Türk köylüsünün "*radikal*" kalkınması bucaklarda olacaktır. İşe buradan başlamak gerekir. Bütün kültürel, ekonomik, sosyal kurumlar burada yer almalıdır. Okullar, sağlık merkezleri, kooperatifler, kredi kurumları, idari, mali ve zirai kuruluşlar, adalet kurumlarının küçük bir örneği bucaklarda oluşturulmalıdır[123].

Türk köylüsü "*radikal*" bir şekilde elinden tutulup yükseltilmedikçe, Türk ulusunun da gerçek yükselmesi olanaksızdır[124]. Cumhuriyet yönetiminin sağladığı başarılarla "*Derebeyliğinin yalnız adı kaldı, mütegallibe kasabalarda yüzüstü yere serildi. Fakat tefeci ve faizci kuduz gibi ayakta durmaktadır*"[125].

"*İtiraf etmek lazımdır ki Türk ihtilalinin prensipleri, idaremizde henüz esaslı bir yer almamıştır. Radikal bir değişiklik yapamamıştır. Bu prensiplere göre istenilen yenilikler başarılamamıştır. Yapılan işler azametlidir. Bundan şüphe yoktur. Bundan biraz da köyler nasip sahibi olmalıdır ki köylü (Atatürk ihtilali)nin nimetlerini, güzelliklerini tadabilsin*"[126].

F. Milliyetçilik ve Laiklik

M. Esat'ın yazılarında ele aldığı konulardan biri de Türk milliyetçiliğidir. Yazılarında "*Öz Türkler*", "*Öz Türklerin Hakları*" ve "*Öz Türk Köylüleri*"[127] deyimlerini kullanan M. Esat, "*müfrit milliyetçi*"[128] olarak tanımlanabilir.

M. Esat'a göre, "*Türkün en kötüsü, Türk olmayanın en iyisinden iyidir*"[129].

Beyazıt'ta bir kahvede. Soldan sağa: Asım Us, Yusuf Ziya Ortaç, Mahmut Esat Bozkurt

Türk ve Türklük herşeyin üstündedir. "*Bütün cihan bir yana, milletim milliyetim bir yana.. Ve bence, milletim milliyetim, bundan da ağır basar. Hiç değilse müsavi.. O kadar ki, bana bütün dünyayı verseler ve karşılığı olarak, bir Türk gencinin burnunun kanamasını isteseler, rızamı vermem. Bence bütün bir dünya, bir Türkün burnunun kanamasına değmez*"[130].

Modern milliyetçiliğin belli başlı "*farika*"ları arasında Türk milletinin %80'den fazlasını oluşturan köylü ve işçinin haklarını düşünmek, korumak ve istemek yer alır. Bu "*Milliyetçiyim!*" diyen her Türk'ün ilk ödevidir[131].

"*Biz yer ve gök için, ot ve su için milliyetçi değiliz*". *Bizim gibi aynı dili konuşan ortak bir tarihin ürünü olan, aynı ortak kültürden olan, bu ülkenin, bu ulusun "acılarını acı, sevinçlerini sevinç yapan bir insan camiası için milliyetçiyiz*". Böyle bir ulusun % 90-95'i köylü ve işçidir. Biz bunların mutlu bir şekilde yaşamasını istiyoruz. İşçi ve köylü olan çoğunluğu dikkate almadan "*ileri sürülen milliyetçilik davası; bize Sezar'ların anladığı milliyetçilikten fazla bir şey ifade etmez. Buna insanlığın üstünde şahsi saltanat kurmak derler*"[132].

M. Esat'a göre, dini dünya işlerinden ayırmak, Türk ulusunun yaşaması, dirilmesi ve canlanması için kesin bir zorunluluktu. Bu yapıldıktan sonra meydana gelen gericilik hareketleri de bastırıldı[133].

Halifeliğin Osmanlı İmparatorluğu'na geçmesinden sonra, "*Müslüman dininin devlet işlerine müdahalesi yetmiyormuş gibi şahıs ve aile hukukunu da tanzime başlaması Türk varlığının yerini Arap medeniyetinin alması demekti.*

Çünkü İslamiyet, (İbadat)a, maneviyata teallük eden kısımları bir tarafa konulmak şartile, Arap zihniyetinden, Arap medeniyetinden başka bir şeyle ifade olunamaz"[134].

Halifeliğin kaldırılma gerekçesi M. Esat'a göre şunlardı[135]:

1. Din ve devleti birbirinden ayırarak modern bir Cumhuriyet kurmak

2. Dini Türk ulusunun ilerlemesinin önüne engel olmaktan çıkarmak

3. Modası ve anlamı yok olmuş, tarih boyunca Türk'e zararı dokunan Halifeliği yok etmek

4. Ulusal duyguyu uyuşukluktan korumak ve güçlendirmek

Türkiye Cumhuriyeti'nin laikliği kabul etmesi ile "*din cerrar softaların elinde bir geçim vasıtası olmaktan kurtarıldı. Tahtların en yükseği olan vicdanların içine oturtuldu*". Artık, Türk ulusu geleceğini çağdaş yaşamın gereklerine göre düzenleyecekti. Bunu sağlamak için de tüm engeller ortadan kaldırıldı[136].

III. Sonuç

Türk Devrimi'nin ilk teorisyenlerinden biri olan Mahmut Esat Bozkurt[137], *"ılımlı sosyalist"*[138], *"küçük-burjuva sosyalisti"*[139] ve *"cumhuriyetin ilk devrinin hareketli, ilerici unsurlarından biri"*[140] olarak tanımlanabilir. Ayrıca, O *"heyecanlı bir inkılapçı"* ve *"laik cumhuriyetçi ve müfrit milliyetçi"*ydi[141].

Ölümünden bir ay kadar önce yazdığı "Büyük Partinin Eksikleri" adlı yazısında *"Komünizm, Faşizm ve Nazizm için ciltler dolusu eserler yazıldı. Buna mukabil, ihtilali yapan Büyük Türk Partinin başarıları hakkında, bu üçünden de üstün olduğu halde, bugüne kadar ne yazıldı? Bir iki eserden başka bir şey görmedim"* demektedir.

CHP'nin prensipleri ve başarıları hakkında birşey yazılmadığı için Türk yaşlı ve gençleri bilgi sahibi olamıyorlar. Türk İhtilali hakkında yazılan birkaç kitabı yazanlar da yetkin kişiler değildir. Bunlar arasında Tekin Alp, Mehmet Şeref ve Celal Nuri sayılabilir[142].

Bu bağlamda, Türk Devrimi'nin teorileştirilemediğinden yakınan ve bunu büyük bir eksiklik olarak gören Türk Devrimi'nin ideolog/teorisyenlerinden Mahmut Esat Bozkurt'u ölümünün 50. yıldönümünde saygıyla anıyoruz.* ☆

68 M. Esat, "Kemalizm I", *Anadolu*, 3.11. 1932, s.2
69 Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi yay., Ankara, 1975, s. 101
70 Mahmut Esat, "Liberallik Masalı I", *Anadolu*, 2.10.1932; Mahmut Esat, "Liberallik Masalı II", *Anadolu*, 4.10.1932; Mahmut Esat, "Liberallik Masalı III", *Anadolu*, 6.10.1932; Mahmut Esat, "Liberalliğin Ölümü IV", *Anadolu*, 9.10.1932; Mahmut Esat, "Liberallığin Ölümü V", *Anadolu*, 13.10.1932; Mahmut Esat, "Serbestçılığin Kanlı Tarihi", Anadolu 11.10.1932; Mahmut Esat, "Serbestçılık Hatesi", *Anadolu*, 6.10.1933
71 Mahmut Esat, "Kıravatlı Eşkıyalar I", *Anadolu*, 9.10.1933; Mahmut Esat, "Kıravatlı Eşkıyalar II", *Anadolu*, 10.10.1933; Mahmut Esat, "Haydutlar Kovalanıyor I", *Anadolu*, 19.9.1935; Mahmut Esat, "Haydutlar Kovalanıyor II", *Anadolu*, 20.9.1935; Mahmut Esat, "Haydutlar Kovalanıyor III", *Anadolu*, 21.9.1935; Mahmut Esat, "Haydut Muhtekirler", *Anadolu*, 1.12.1941; Mahmut Esat. "Haydut Tefeciler", *Anadolu*, 26.7.1943
72 Bozkurt, age., ss. 299-300
73 M. Esat, "Kemalizm II", *Anadolu*, 4.11.1932, s. 2; Mahmut Esat, "Yakın İhtilaller III", *Anadolu*, 8.10.1931, s. 1; Mahmut Esat *Bozkurt*, "Façıstlik Yıkılacaktır", *Anadolu*, 10.2.1941, s. 1
74 Bozkurt, age., ss. 300-301.
75 bozkurt, age., s , 209
76 Bu ıbare Halk Dostu'nun sadece 29 Aralık 1930 tarihli sayısının alt başlığında yer alıyor.
77 Halk Dostu'nda yer alan bir haberde M. Esat'ın gazete ile olan ılgısı hakkında şunlar soyleniyor: "M. Esat Bey'in gazetemizle munasebeti; arasıra dikte ettiği fikirlerin neşredilmesinden ıbarettir". Bkz. "Celal Nuri Kimdir? Ve Neler Soylüyor?", *Halk Dostu*, 3.1.1931; Gazeteyi çıkaran Nebızade Hamdi'dir. 1920 li yıllarda M.Esat ve Nebızade Hamdı Anadolu'da Yeni Gün Gazetesı'nde yazıyorlardı
78 Bozkurt. "Muhalefetın Armağanları", *Anadolu*, 6.8.1931, s. 1
79 Bozkurt, "Muhalefetlerın İçyüzü", *Anadolu*, 7.8.1931, s. 1
80 Mahmut Esat, "İnkılap İçinde Muhalefet", Anadolu, 9 8.1931, s. 1
81 Bu konfesans metınleri için orneğin bkz. Mahmud Esad, "Halk Devleti Düsturları I-VII", *Anadolu'da Yeni Gün*, 24, 25, 28, 29, 30, 31 Ocak 1923, 2 Şubat 1923
82 *Hakimiyet-i Milliye*, 5.10.1923, s. 3; Fethi Tevetoğlu, *Mehmet Emin Yudakul*, Kültür ve Turızm Bakanlığı yay., Ankara 1988, ss. 35-36
83 "Masonluk Meselesi, Sabık Adlıye Vekili Mahmut Esat Beyin Masonlara Cevabı I", *Anadolu*, 18.10.1931, s. 1, 5
84 Olay mahkemelik oldu. Tabanca ile ateş etme sorumluluğunu Gıritli Şevki üstlendi. M. Esat da mahkemede onun lehine şahıtlik yaparak, Gıritli Şevki'nin Mason Kulübü'ne değil, havaya ateş ettiğini belirtti. Bkz. "Karşıyaka Vakası, Mason Kulubune Silah Atma Davası Bitti. Maznun Şevki Bey, Beş Gün Hapse Mahkum Oldu, Cezası Tecil Edildi", *Anadolu*, 7.8.1933, s. 1, 3
85 Mahmut Esat, "Yakın İhtilaller I", *Anadolu*, 6.10.1931, s. 1
86 Mahmut Esat "Yakın İhtilaller III", *Anadolu*, 8.10,1931, s. 1
87 Mahmut Esat "Demokrasıde Fırkalar I" *Anadolu*, 11.8.1931, s. 1; M. Esat'ın tanımladığı demokrasi "Kemalist Demokrasi"dir. Bkz. Mahmut Esat Bozkurt, "Kemalıst Demokrası", *Ulus*, 20.3.1939, s. 1
88 Mahmut Esat, "Demokraside Fırkalar II", *Anadolu*, 12.8.1931, s. 1
89 Mahmut Esat, "İnkılabın Eksikleri", *Anadolu*, 26.8.1931, s. 1
90 Mahmut Esat, "Türk Hakimiyeti IV", Anadolu, 27.8. 1931, s 1, 3
91 M. Esat, "İnkılabın Eksikleri", *Anadolu*, 26.8.1931, s. 1
92 M. Esat, agm. s. 1
93 Mahmut Esat, "Birlık Olacaktır", *Anadolu*, 19.8.1931, s. 1
94 Mahmut Esat, "Birlik Bayrağı Altında", *Anadolu*, 13.8.1931, s. 1
95 Bozkurt, *Atatürk ihtilali*, s. 247
96 M. Esat, "Birlik Bayrağı Altında", *Anadolu*, 13.8.1931, s. 1
97 Bernard Lewis, *Modern Türkiyenin Doğuşu* (Çev: Metin Kıratlı) TTK yay., Ankara, 1984, ss. 271-272
98 *İstanbul Barosu Dergisi*, C. XL, Ocak-Şubat-Mart 1966, İstanbul, 1966, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun Medeni Kanun'un 40. yılı dolayısıyla yaptığı konuşmadan (ss. 434-447), s. 435
99 Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Medeni Kanunu Nasıl Hazırlandı?", *Medeni Kanunun XV. Yıl Dönümü* İçin, İstanbul Üniversitesi yay., İstanbul, 1944 (ss. 7-20), s. 20
100 M. Esat'ın 17.2.1926 tarihinde yaptığı bu konuşma için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, İçtima Senesi III, c. 22, Ankara, 1977, s. 230
101 Mahmut Esat Bozkurt, *Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları*, İzmir Ticaret Basımevi Koy Neşriyatından, (Eski Adlıye Vekili Profesor Mahmut Esat Bozkurt tarafından İzmir Halkevi'nde 25 Şubat 1939 ve sonra Konya ve Adana Halkevleri'nde verilen konferans), İzmir, 1939
102 Mahmud Esad, "Yeni Türkiye'nın Manası I", *Hakimiyet-i Milliye*, 9.11.1921, aktaran Aksoy, age., ss. 54-57
103 Mahmud Esad, "Yeni Turkiye'nin Manası II", *Hakimiyet-i Milliye*, 10.11.1921, aktaran Aksoy, age., ss. 57-60
104 M. Esat'ın İktısat Vekili iken çıkarmak istediği *"Mesai Kanunu"nu da* bu bağlamda değerlendirmek gerekir.
105 Guneş, age., s. 175
106 Guneş, age., s. 179
107 Mahmud Esad, "Turk İhtılali'nın Düsturları V", *Saday-i Hak*, 29.5.1924, s. 1; Hakkı Uyar, "Turk İhtılali'nın Düsturları ve Mahmut Esat Bozkut I", *Tarih ve Toplum*, sayı 99, Mart 1992, s. 24
108 Bu mukavelename hakkında M. Esat'ın görüşleri ıçın bkz. "Mahmud Esad bey Bize Dıyor ki", *Hakimiyet-i Milliye*, 6.4.1923
109 Berkes, age., s. 100
110. M. Esat'ın TBMM'nde 5.2.1923 tarihinde yaptığı konuşmadan, bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, İçtima senesi III, c. 27, Ankara, 1960, s. 171
111 "İktisat Kongresi", *Hakimiyet-i Milliye*, 6.2.1923, s. 3
112 Kongre hakkında M. Esat'ın basına verdiği demeçten, bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 9.1.1923, s. 2
113 A. Afetınan, *İzmir İktısat Kongresi* (17 Şubat-4 Mart 1923), TTK yay., Ankara, 1989, ss. 71-79, Ayrıca bk. A. Gündüz Okçün, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir, Haberler-Belgeler Yorumlar*, Ankara Ünıv. SBF yay., Ankara, 1971
114 Afetınan, age., s. 79
115 Bozkurt, *Atatürk İntılali*, s. 305
116 Bozkurt, *Türk Köylü ve İşçilerının Hakları*, ss. 6-7
117 M. Esat, "Türk İşçıleri", *Anadolu*, 14.8.1931, s. 1
118 M. Esat, "Türk İşçilerinin Hakları", *Anadolu*, 20.8 1931, s. 1
119 "Birlik Oluyor", *Anadolu*, 21.8.1931, s. 1; "(Birlik) Oluyor. İncir ve Üzüm Işçıleri de Fırkaya Giriyor". *Anadolu*, 24 8.1931, s 1
120 Mahmut Esat, 'Ne Yapmalı II", *Anadolu*, 14.9.1931, s. 2
121 M. Esat. agm, s. 2
122 Mahmut Esat, "Yemış Çarşısı Faicası", *Anadolu*, 4.10.1933, s. 1, 2; Mahmut Esat, "İncir Üzum Hesapları", *Anadolu*, 5.10. 1933, s. 1, 2; Mahmut Esat, "Kıravatlı Eşkıyalar I", *Anadolu*, 9.10.1933, s. 1, 2; Mahmut Esat, "Kıravatlı Eşkiyalar II", *Anadolu*, 10.10.1933, s. 1, 2
123 Mahmut Esat Bozkurt, "Herşey Turk Koylüsü İçin", *Anadolu*, 17.6.1943, s. 1; 1921 yılında Meclis'e "Nahiyeler Yonetımı Kanunu" getirıldı. M. Esat'a gore, bu kanunla Turkıye koylüsu, Modern Türkiye Devleti'nin efendilik makamına geçecekti. Bkz. Mahmud Esad, "Türkiyeli Koyluler", *Hakimiyet-i Milliye*, 27.9.1921, aktaran Aksoy, age., ss. 51-53
124 Mahmut Esat Bozkurt, "Yine Bızım Turk Köyluleri", *Anadolu*, 10.6.1943, s. 1
125 Mahmut Esat Bozkurt, "Tefeci Baskını", *Yeni Sabah*, 8.11 1943, s. 1
126 Mahmut Esat Bozkurt, "Orek Nahiyeler; 1, Toprak İşı", *Yeni Sabah*, 26.12.1943, s. 1
127 Orneğin bkz. Mahmut Esat, "Oz Turklerin Hakları I", *Anadolu*, 19.9.1932; Mahmut Esat, "Oz Turklerin Hakları II", *Anadolu*, 20.9.1932; Mahmut Esat, "Oz Türk Köylüleri I" *Anadolu*, 15.11.1932
128 Ali Agah Dınel, "Mahmut Esat, Bozkurt", *Anadolu*, 23.12.1943. s. 2
129 Mahmut Esat, "Türk Hakimiyeti IV", *Anadolu*, 2.9.1931, s 1
130 Mahmut Esat Bozkurt, "Topyekun Türkçüluk", *Yeni Sabah*, 23.12.1943, s. 1, 5
131 Bozkurt, *Türk Köylü ve İşçilerin Hakları*, ss. 6-7
132 M. Esat, "Türk İşçileri", *Anadolu*, 14.8.1931, s. 1
133 Mahmut Esat, "Turk Hakimiyeti VI", *Anadolu*, 3 9.1931, s. 1
134 Mahmut Esat, "Türk Hakimiyeti II", Anadolu, 24.8.1931, s. 1
135 Bozkurt, *Atatürk Ihtılali*, ss. 339-340
136 M. Esat, "Turk Hakimiyeti VI", *Anadolu*, 3.9.1931, s. 1
137 Orneğin bkz. Cahıt Tanyol'a gore, Kemalizm'ın ilk kuramcısı (teorısyeni) Mahmut Esat Bozkurt'tur. Bkz. Cahıt Tanyol, "Onsöz", *Atatürk ihtılali*, Altın Kitaplar yay., İstanbul, 1967, s. 6; Doğu Perinçek'e gore ise, M. Esat, Kemalizm'ın onde gelen ıdeolog/teorısyenlerindendir. Bkz. Doğu Perinçek, *Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet*, Kaynak yay., İstanbul, 1991, s. 139, 167
138 Guneş, age., s. 179
139 Kıtaigorodsky'den aktaran Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s. 175
140 Şevket Süreyya Aydemır, *Tek Adam*, c. III, Remzi Kitabevi yay., İstanbul, 1969, s. 255
141 Dınel, agem., s. 1, 2
142 Mahmut Esat Bozkurt, "Büyük Partının Eksikleri", *Yeni Sabah*, 18.11.1943, s.

Hayrullah Efendi Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de Türkçe Eğitime Karşı mıydı?*

YRD. DOÇ. DR. ZUHAL ÖZAYDIN**

Bu çalışmadaki amaç ne Mekteb-i Tıbbiye'nin[1] Fransızca eğitime geçişi ve bunun sebepleri, ne de eğitimin Türkçeleşmesi için yapılan girişimler ve bu girişimlerin nasıl geliştiğidir. Burada ele alınmak isetenen konu Tıphâne'nin kurucularından Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin[2] yeğeni, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne[2] Nâzırlarından Reisü'l ulemâ Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın[3] oğlu ve şair Abdülhak Hâmit'in babası olup 1817-1866 yılları arasında yaşamış olan Hayrullah Efendi'nin tıp eğitiminin Türkçeleşmesi için yapılan girişimler sırasındaki tutumunu incelemektir[4].

1827'de açılan Tıbhâne ve Cerrahhâne 1839'da Galatasaray'ına taşınmış, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne adıyla ve Fransızca olarak eğitime başlamıştı. R. T. Gencer tarafından yazılan Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye isimli eser II. Mahmut'un Tıp Mektebinin açılışında bir konuşma yaptığını belirtmektedir. Adı geçen esere göre II. Mahmut bu konuşmasında tıp eğitimini Fransızca yaptırması konusunda şunları söylemiştir: "... Sizlere Fransızca okutmaktan benim muradım Fransızca lisanı tahsil ettirmek değildir. Ancak Fenn-i tıbbı öğretip refte refte kendi lisanımıza almaktır. Ve ondan sonra memâlik-i mahrûse-i Şâhânemin herbir tarafına Türkçe neşreylemektir..."[5,6]

Tanzimat'ın ilânından sonra Müslüman olmayan teba çocuklarının da Tıp Mektebine alınması ile kısa zamanda Türklerin aleyhine bir durum ortaya çıkacaktır. Çünkü Hıristiyanlar mensup oldukları din ve çevre sebebiyle Fransızcayı daha kolay öğrendiklerinden, Mektep'de eğitim ilerledikçe başarıları artacak, Türk öğrenciler ise geri kalmaya başlayacaktır[7].

İşte bu durum ileriki yıllarda tıp eğitiminin Türkçe yapılması için başlayacak mücadelenin en önemli sebebi olacaktır.

Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye isimli esere göre 26 Haziran 1853'de Tıp Mektebi Nâzırı olan Cemalettin Efendi, Batı dillerindeki tıp kitaplarını Türkçeye kazandırmak için Arapça, Farsça ve Türkçe bilgilerini arttırmak üzere "Mümtaz Sınıf" adıyla bir sınıf açmıştır. Liyâkatlı öğrencilerden kurduğu bu sınıfa Vak'a nüvis Lütfi Efendi'yi muallim, Arif ve Şevki Efendi isimli iki kişiyi de müzakereci olarak tayin etmiştir. Bunlardan Arif Efendi müzakerecilik dışında münşeat dersi vermekle de görevlendirilmiştir.

Bu sırada Cemalettin Efendi'nin girişiminden rahatsız olan ve tıp eğitiminin Türkçe yapılmasını istemeyen Hıristiyan muallimler aleyhte faaliyet ve yayına başlarlar.[8,9]

17.5.1859 tarihinde Hayrullah Efendi Cemalettin Efendi'nin yerine Tıp Mektebi Nâzırı olur[10]. Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye isimli eser işte burada ele alınacak konunun odak noktasını oluşturan şu bilgiyi vermektedir: "... Ve Mektep Nezâretine Hayrullah Efendi'nin tayini üzerine sınıf-ı mezkûr (Mümtaz Sınıf) lâğv olunmuş ise de, evvelce Sınıf-ı Mümtaz'a dâhil olan şâkirdanın bir takımı mütâlaatlarını ileriye kadar götürmeye muvaffak olmuşlar-

dır..."[11]. İşte bu cümle Hayrullah Efendi'yi kanımızca haksız bir ithamla karşı karşıya bırakmıştır.

Tıp eğitim tarihimizi toplu olarak veren bildiğimiz tek eser ve verdiği bilgiler için kaynak gösterilmiş olan Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye'nin Hayrullah Efendi ile ilgili "... tayini üzerine sınıf-ı mezkûr lâğv olunmuş ise de.." cümleciği bu konuda yapılan yayınlarda ya aynen kullanılmış, ya da Hayrullah Efendi Mümtaz Sınıf'ı kapattı şeklinde yorumlanmıştır.

Acaba Hayrullah Efendi Türkçe tıp eğitimine karşı mıydı? Tıp Mektebi Nâzırı olarak tek başına, ders programını değiştirmeye yetkili miydi? Hangi olaylar ve rastlantılar bir araya geldi ki Hayrullah Efendi bu ithamla karşı karşıya kaldı.

Bu sorulara cevap ararken Hayrullah Efendi'nin hayatından kesitlerin yanısıra, eserleri ve içerikleri hakkında kısa bilgiler, eserlerinde kullandığı dil ile ilgili olarak örnekler ve ayrıca bazı belgeler sunarak konuya açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

Tanzimat Devri ve öncesi kurumlarının vazgeçilmez ismi Hayrullah Efendi İlmiye Sınıfından gelmiş, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'de Dr. Bernard'ın[12] öğrencisi olmuş, imtihan amacıyla Durûrü'l Muhat ve Makalat-ı Tıbbiye isimli iki eser yazarak mezun olmuştur. Hayrullah Efendi Makalat-ı Tıbbiyenin mukaddimesinde; Avrupa tıbbından gerekli nakil ve tercümeler yaptığını, hâtimesinde ise tıbbı Batı kitaplarından tahsilettikten sonra Türkçeye tercüme ve dönüş yapılacağını yazmaktadır[13].

Tıp Mektebinde öğrenci iken ve mezun olduktan sonra da aynı Mektep'de bir süre Ders Nâzırlığı yapan Hayrullah Efendi[14] 49 yıllık kısa ömrünün büyük bir kısmını eğitim alanında çalışmalarla geçirmiştir.

Hayrullah Efendi Tıp Mektebinde Ders Nâzırıyken fen bilimlerine yakınlığı sebebiyle 1846'da Zirâat Meclisine aza seçilmiş[15] ve bu Mecliste görevini sürdürürken zirâatle ilgili olarak ülkenin ihtiyacını karşılamak amacıyla iki ciltlik tercüme-telif bir eser meydana getirmiştir[16].

Başbakanlık Arşivi 27458 numaralı Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin ıslahı için teşkil edilecek komisyonun kurulması için çıkarılan irade ile ilgili belge

İlmiye'den Mülkiye'ye geçtiği yıl olan 1849'da Maârif-i Umûmiye'ye aza seçilen Hayrullah Efendi[17] bu görevini de yürütmek kaydıyla Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye da aza seçilmiştir[18].

1851'de kurulan ve kuruluş amaçları dilin sadeleştirilmesi, kurulması düşünülen Dârü'l fünûn'a kitap tercüme edilmesi gibi konular da bulunan ve bir bilim akademisi niteliğinde olan Encümen-i Dâniş'e ikinci başkan seçildiğinde Hayrullah Efendi 34 yaşındadır. Encümen-i Dâniş'in açılış günü bir

Başbakanlık Arşivi 27458 numaralı, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin ıslahı için teşkil edilecek komisyonla ilgili belge.

konuşma yapan Hayrullah Efendi, dilin bilimle ilgisine de değiniyor ve şöyle diyordu: "... Her insana şeref veren sahip olduğu fen ve eğitimdir. Eğitim ve bilime sahip olmayan lisan her ne kadar mükemmel ve muntazam olsa bile imar edilmemiş boş bir arazi gibidir..."[19]

Bilim ve dil meselesine önem veren Hayrullah Efendi 1836'da yazmaya başladığı 575 sayfalık tıp lûgatını 12 yılda tamamladı. Lûgat ansiklopedi arası bir nitelik taşıyan bu eserinde 6051 bilimsel terimin açıklamasını yapmıştır. Eserin mukaddimesinde tabii ilimlere dair terimlerin Batı dillerinde ve Arapçada farklı olması sebebiyle, tıp tahsili yapanlara kolaylık sağlamak amacıyla bu lûgatı, Mekteb-i Tıbbiye'de memuriyeti sırasında 1255 (1839)'de yazmaya başladığını ve 1267 (1850)'de bitirdiğini yazmaktadır. Tıp tahisili yapanlara yine aynı amaçla Fransızcadan Türkçeye bir lûgat daha hazırlayacağını da belirtmektedir (Bu lûgat muhtemelen yazılmamıştır)[20]. Hayrullah Efendi lûgatında Arapça terimlerin açıklamasını yaptıktan sonra, Fransızca karşılıklarını vermiş ve birçok terimin de Türkçe karşılıklarını vermeye çalışmıştır. Daha sonraki yıllarda tıp eğitiminin Türkçeleşmesi için çalışanların yaptıkları ilk iş bir tıp lûgatı yazmak olacaktır[21].

Hayrullah Efendi aynı yıllarda dev eseri Osmanlı Tarihi'ni de yazmaktadır.[22] Bu eser Mükrimin Halil Yınanç'a göre vatan şairi Namık Kemal'i bir hayli etkilemiştir[23]. Yine aynı yıllarda Afrika kıtası ile ilgili bir coğrafya eseri tercüme etmiştir.[24]

1854'de Meclis-i Vâlâ azalığının yanısıra Mekâtib-i Umûmiye Nâzırı olan Hayrullah Efendi'nin[25] sözü edilen bu Nâzırlığı sırasında, dönüşlerinde Dârülfünûn'a muallim tayin edilmek üzere iki kişi Avrupa'ya tahsile gönderilmiştir[26].

1856'da Maârif Nezâretinin kurulmasıyla ve Mekâtib-i Umûmiye Nâzırlığının müsteşarlığa çevrilmesiyle[27] Hayrullah Efendi Maârif müsteşarı olmuş[28], Müsteşarlığı sırasında Batı ilminin sistemini incelemek üzere Avrupa'ya gönderilmiştir. Maârif Nâzırının ek görevle Girit valiliğine atanması üzerine çıkan İrade ile Nâzır vekili olmuştur[29].

İşte bu esnada Hayrullah Efendi'ye verilen bir görev ve görevle ilgili belge, üzerinde durduğumuz olaya ışık tutacak niteliktedir.

Başbakanlık Arşivi İrade Dahiliye 27458 numarada kayıtlı ve 17 Safer 1275 (26.9.1858) tarihli Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri'ye ait belgeden Hayrullah Efendi'ye, Maârif müsteşarlığı ve Nâzır vekilliği yaptığı sırada idaresi bozulan Tıp Mektebi'nin ıslahı amacıyla teşkil edilen bir komisyonda yeni bir nizâmnâme hazırlanması için görev verildiği anlaşılmaktadır. Belirtilen tarih Mümtaz Sınıf'ın kurucusu Cemalettin Efendi'nin Tıp Mektebi Nâzırlığının son yılına aittir.

Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri'nin Tıp Mektebi'nin ıslahı için ileri sürdüğü gerekçeler ile teşkil edilecek komisyon hakkındaki bu belgede özetle; öğrencilerin Mektebe uygun sayıda alınmadığı, sayının gittikçe arttığı, buna bağlı olarak boşuna masraf yapıldığı, yapılan soruşturmada mektebin bazı sınıf öğrencilerinin bir kısmına tıp ilmiyle ilgisi olmayan dersler öğretildiği, boşuna zaman kaybı olması sebebiyle bu öğrencilerin sözkonusu dersleri okumak istemedikleri, Mektebin zabıtasının yoldan çıkmış olduğu ve gereksiz hocalara maaş verildiği, Tıp Mektebi'nin ıslahı ve verilecek desler için gerekli hocaların yeniden tayini ve bu sırada Ordû-yu, Hûmayun ve hastaneler için her sene mektepten çıkacak olan ve her sene yeniden alınması gereken öğrencilerin devamlı nizam olmak üzere sınırlandırılması ve şu anda meydana gelmekte olan lûzumsuz masraf ve israfın durdurulması gerekli görüldüğünden ve bu maddeler için her şûrâ dairesinde bir özel komisyon teşkil edilerek, bilgileri itimada lâyık olmaları sebebiyle Meclis-i Ali-i Tanzimat azalarından İsmail Paşa, Mekâtib-i Askeriye Nâzırı Derviş Paşa ve Maârif-i Umumiye Nâzırı Hayrullah Efendi ile Seretibba-i Şehriyârî Salih Efendi'nin adı geçen komisyona memur buyurulmaları ve adı geçen Nâzır hazretleri ile Meclis-i Tıbbiye'den gereken hocaların ve Hassa ve İstanbul Ordû-yu Hûmayun hastanelerinde bulunan ve adı geçen Mektepten çıkan tabiplerin çağırılması ile haftada iki üç defa toplanması, bu konuda verilecek karar ve yeniden yapılacak nizamnâmeler için İrade-i Seniyye buyrulması...

2 Rebiyülevvel 1275 (10.10.1858) 'de ıslah komisyonunun kurulması için İrade çıkmıştır.

Bu belgede belirtilen gereksiz hoca ve deslerin kimler ve neler olduğu, o yıllar için fazla olduğu belirtilen öğrenci sayısının kaç olması gerektiği, ıslah komisyonu için neden bu kadar çok sayıda kişinin çağırıldığı ayrı bir araştırma konusudur.

Ancak belgeden anlaşılmaktadır ki, Cemalettin Efendi'nin Nâzırlığının son döneminde Tıp Mektebinde bir anarşi vardır. Mektepte geniş çaplı bir soruşturma açılmış ve öğrenciler sorguya çekilmiştir. Belge ayrıca önemli bir hususu daha ortaya koymaktadır; ders programını tanzim etmek bir kişinin iradesine bırakılmamıştır.

Mektepteki bu karışıklık esnasında Cemalettin Efendi Nâzırlık görevinden alınmasını istemiştir. İrade Dahiliye 28547 numarada kayıtlı ve 14 Şevval 1275 (17.5.1859) tarihli Başbakanlık Arşiv belgesine göre Cemalettin Efendi kendi isteği üzerine Nâzırlıktan alınmış, yerine Hayrullah Efendi getirilmiş, Hayrullah Efendi'den boşalan Maârif Müsteşarlığına da Salih Efendi tayin edilmiştir.[30]

Tıp Mektebinde Türkçe eğtime geçiş Salih Efendi'nin nâzırlığı zamanında gerçekleşmiştir. Fakat Türkçe eğitime geçişte son karar yine Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî tarafından verilmiştir.[32] Çeşitli yayınlarda

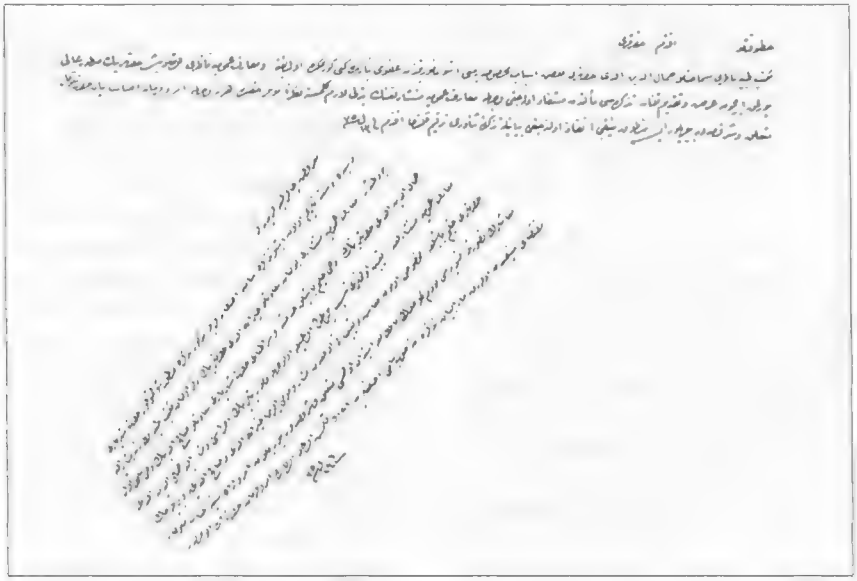

Cemalettin Efendi'nin Tıp Mektebi Nâzırlığından ayrılmak istediği ve Hekimbaşılık görevlerine tayinini, Hayrullah Efendi'nin Tıp Mektebi Nâzırlığına ve Salih Efendi'nin Maârif Müsteşarlığına tayinini bildiren Başbakanlık Arşivi irade Dahiliye 28547 numaralı belge.

Türkçe eğitime geçişin başarısı Nâzırlar arasında sadece Cemalettin Efendi ve ıslah komisyonunda da bulanan Salih Efendi'ye atfedilmektedir. Bu durum geçiş döneminin nâzırlarının Türkçe tıp eğitimine karşı olduğunu göstermez. Geçiş dönemleri zor ve sancılı dönemlerdir. Tüm zorluklar ve mücadeleler bu dönemlerde yaşanmaz mı?

Tıp eğitiminin Türkçeleşmesi konusunda yazanlardan Osman Uludağ, kaynak göstermeden, Mümtaz Sınıf'ın Cemalettin Efendi Nâzırlıktan ayrıldıktan sonra gizli olarak çalışmaya devam ettiğini, çünkü Cemalettin Efendi'nin yerine Mektep Nâzırı olan Hayrullah Efendi'nin idare-i maslahat politikası güderek bir taraftan artık Türkçe eğitim isteyen talebeyi hoş tuttuğunu, diğer taraftan da muallimlere "yaranmak" (burada yaranmak tabiri kullanılmıştır) istediğini ileri sürmektedir.[33]

Buradaki yaranmak fikri de muhtemelen yanlıştır. Gazette Medicale D'orient'in birçok sayısında Hayrullah Efendi'ye büyük yer ayrılmıştır. Hayrullah Efendi'nin Tıp Mektebinde anatomo patolojik eğitimin uygulama ile öğretilmesini sağladığı, eczaneler ve eczacılıkla ilgili yasaları ve sivil eczanelerin düzenlenmesinde ve halkı korumak için hükümetin yaptığı kanun ve hükümleri uygulamada etkin rol oynadığı, hastaneleri denetlediği, ilâçları kontrol ettiği adı geçen gazetede kayıtlıdır[34]. Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâneye asil üye olarak davet edilmiş olan Hayrullah Efendi, işlerinin çokluğu sebebiyle bu daveti kabul etmemiş adı geçen Cemiyet de onu şeref üyesi yapmıştır. Uludağ'ın Hayrullah Efendi'nin yaranmak istediğini belirttiği muallimler işte bu Gazeteyi de çıkaran Cemiyetin muallimleridir ve aralarında çok az sayıda Türk hekimi bulunmaktadır[35].

Acaba O. Ş. Uludağ'ı bu yargıya götüren adı geçen Cemiyet üyelerinin Hayrullah Efendi'nin çalışmalarına gösterdikleri ilgi midir? Onların bu ilgisi Hayrullah Efendi'yi, onlara yaranmak istiyor sonucuna götürür mü?[36]

Çok sayıda tercüme ve telif tıp ve tıp dışı eser vermiş bulunan Hayrullah Efendi eserlerinde sanki bilimsel bir dil arayışı içindedir. Onun, eserlerinde kullandığı Bilimsel dil ile ilgili verilecek bazı örnekler sanırız bunun kanıtıdır: a) Elementlerle ilgili terimleri birkaçı hariç aynen almıştır. b) Batı terimlerinin bazılarına Osmanlıca karşılık kullanmış, fakat terimi de beraber vermiştir. Müvellidü'l ma yani Hidrojen, Müvellidü'l humuza yani Oksijen[37], artirit yani evca-i mafsal gibi. c) Bazı Batı terimlerinin hem Türkçe hem Arapça karşılıklarını vermiştir. Meselâ; blenore dedikleri maraz ki Arabide durûrü'l meni, Türkîde bel soğukluğu derler gibi. Bu örnekleri çoğaltabiliriz: Rie yani akciğer, tüberkül yani nukatat ki akciğerde birtakım ufak çıbanlardır, *spesifik* yani *birebir*[38].

Hayrullah Efendi Terbiye ve Tedavi-i Etfal isimli eserinde bugün bile rahatlıkla anlaşılabilen bir Türkçe kullanmıştır. İşte eserin ikinci babından ilk birkaç cümle: "Çocuğun hıfzüssıhhati, dikkat ve ihtimâmı, bayağı kimselerin hıfzüssıhhatleri usulünden ziyade dikkat olunmağa şâyân-ı muhtaçtır. Zira çocukların mizâçları yirmi otuz yaşında olanların mizâçlarından farklıdır ve ekser umûrda tecrübeleri olmadığından ne mizâc-ı mahsûsasına muayyen olunan emirleri bilir ve ne muhâlif ve muzır olan ahvâli bilir. Binaenaleyh her şeyinde tecrübesizliği sebebiyle kesret üzere hasta olur ve bundan başka gerek valdesinin ve gerek dâye ve dadının hıfzüssıhhat usûlüne vukufları olmamak dahi çocuğu bazı hastalıklara müsâid ve mübtelâ eder..."[39]

Hikâye-i İbrahim Paşa Ba İbrahim Gülşeni isimli tiyatro eseri ile ülkemizde ilk tiyatro denemesini de yazmış olan Hayrullah Efendi, Tiyatroyu şöyle tarif etmektedir: "İbretâmîz birtakım hikâyelerin suret-i mücessemesi" (ders verici birtakım hikâyelerin canlı şekli). Adı geçen bu eser üzerine çalışan Aytekin Yakar, Hayrullah Efendi'nin piyes kavramını karşılayacak bir isim bulma çabası içinde olduğunu kaydetmektedir[40].

Hayrullah Efendi'nin yazdığı çok sayıda Türkçe tıp eseri, Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye'ye göre Türkçecilik akımı taraftarlarına örnek ol-

muş, Türkçe tıp yazılamaz, okutulamaz diyenlere bu eserler örnek gösterilmiştir. Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye bu konuda şunları yazmaktadır: Türkçe tıp eğitimi fikrini benimseyen öğrencilerden bir kısmı bu konudaki çalışmalarına devam ettiler. Bunlardan Kırımlı Aziz[41], Vahid, Hüseyin Remzi [42], Servet, Nedim[43], İbrahim Lütfi[44], Bekir Sıtkı Beyler ve arkadaşları bir yandan o sırada mektepte muallim bulunan Serviçen, Baruçi, Konstantin Karatodari Efendilerden daima görmekte oldukları zulme baş eğip itâat ederlerken, diğer yandan Türkçe tıp dili üzerine araştırmalarına devam ettiler. Böylece Osman Saip Efendi'nin[45] Ahkâmü'l Emraz ve Kolera Risalesini, Şânizâde'nin[46] bazı kitaplarını, Muallim Bernard'ın Bursa Kaplıcaları'nı ve Hayrullah Efendi'nin yazdığı kitapları elde etmeğe muvaffak oldular ve Fransızca tahsil etmekte oldukları fenn-i tıbbın lisan-ı Türki ile dahi ifade olunabileceğine kanâat getirdiler[47].

Hayrullah Efendi Türkçe tıp eğitimine karşı olsaydı, bu akımın taraftarları onun eserlerini emsal alırlar mıydı?

Prof . Dr. Hüsrev Hâtemi'ye göre Türkçe tıp eğitimini görmeyen fakat hazırlayan başlıca kişiler Şânizâde Ataullah Efendi, Mustafa Behçet Efendi ve Hayrullah Efendi'dir[48].

Hayrullah Efendi 49 yıllık yaşamının 20 yılını eğitim alanında geçirmiştir. Mekteb-i Tıbbiye Ders Nâzırı, Maârif-i Umûmiye azası, Encümen-i Dâniş ikinci başkanı, Mekâtib-i Umûmiye Nâzırı, Maârif Müsteşarı, Maârif Nâzırı vekili ve Tıp Mekteb-i Nâzırlığı yapan Hayrullah Efendi Tahran ortaelçisi olarak diplomasi alanında da başarısını kanıtlamıştır.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda Hayrullah Efendi'nin, ne Türkçe Tıp eğitimine karşı olduğunu gösteren bir belgeye, ne de eserlerinde bu düşünceyi doğrulayacak bir bilgiye rastlandı. Belgeler olayların üst makamların denetiminde olduğunu, eserleri ise Türkçe eğitime önem verdiğini göstermektedir.

Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne üyelerince desteklenmesi, geçiş dönemi Nâzırı oluşu ve daha da önemlisi bazı araştırıcıların tek bir kaynakla yetinerek yorum yapmaları Hayrullah Efendi'nin bu konu ile ilgili talihsizliği olmuştur. Hayrullah Efendi'nin Türkçe Tıp eğitimine karşı olduğunu gösteren bir belge bulunmadıkça yapılan ithamın haksız olduğu kanısındayız. ☆

* 22-24 Nisan 1991'de Bılım Tarihi Kurumu tarafından düzenlenen Milletlerarası Bilim Tarihi Sempozyumunda Tebliğ edilmiştir.

** Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı

| Mekteb-i Tıbbiye-i Adlıye-i Şâhâne: Sultan II. Mahmut askeri reformundan bır yıl sonra, 14 Mart 1827'de Şehzâdebaşı'nda Tulumbacıbaşı konağının üst katında Tıphâne, alt katında Cerrahhâne'yi açtı. Daha sonra yer darlığından ve zaten ayrı eğitim verildiğinden, Cerrahhâne Sarayburnu'nda bir binaya taşındı. Bunu takiben önce Tıbhâne, sonra Cerrahhâne Galatasarayı'na taşındı ve eğitimleri birleştirilerek 1839'da Mekteb-i Tıbbiye-i Adlıye-i Şâhâne adıyla açıldı. Avusturya'dan K.A. Bernard isimli bir hoca getirildi ve eğitim Fransızca olarak yapılmaya başlandı. Geniş bilgi için bkz. E.Z. Karal, Osmanlı Tarihi c.V, Türk Tarih Kurumu Yay., XIII. SeriSa16**,Ankara, 1988, s. 160-161, N. Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı yay., İst., 1978, s. 16-17, O. Ergin, İstanbul Tıp Mektepleri Enstitüleri ve Cemiyetleri, İ.Ü. Tıp Tarihi Enstitüsü Sayı: 17, İst., 1940, R.T. Gencer, Mırat-ı Mekteb-i Tıbbiye, Dersaadet, 1328, s. 3-15. S. Ünver, Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar Tanzimat I, İstanbul Maârif Matbaası 1940, s. 933-966. A. Altıntaş, Tıbhane-i Âmire ve 14 Mart Tıp Bayramı, *Tarih ve Toplum*, Eylül 1993, sayı: 117, s. 173-184

2 Mustafa Behçet Efendi (1774-1833): Dışişleri Bakanlığı memurlarından ve aynı zamanda şair olan Mehmet Emin Şükuhi Efendi'nin üç oğlundan en büyüğüdür. İstanbul'da doğmuş, fıkıh ve tababet tahsil etmiş, kardeşi Abdülhak Molla ile Venedik'e giderek tıp bilgisini geniş letmiş, 1827'de açılan Tıphane'nin kuruluşunda önemli rol oynamıştır. İlmi rütbeden Rumeli payesine kadar yükselmiş, üç defa Hekımbaşılık yapmıştır. Çiçek Aşısı, Frengi, Kolera, Ruhiye Risaleleri, İtalyancadan tercüme Fizyoloji, Buffon'dan tercüme Tabiat tarihi ve folklorik mahiyette olan Hezar Esrar isimli eserleri vardır. Aynı zamanda şairdir. Geniş bilgi için bkz. F.N. Uzluk, Hekımbaşı Mustafa Behçet Efendi, A.Ü. Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi Enstitüsü, No. 3. B. Şehsuvaroğlu, A. E. Demirhan, G.C. Güreşsever, Türk Tıp Tarihi, Bursa, 1984, s. 203-204. S. Ünver, Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin Kıtaplarındaki Imzaları Hakkında, Dirim, Tom. XXXVIII, Sayı. 3-4, Mart-Nısan 1963, s. 145-149.

3 Abdulhak Molla (1786-1854): Ağabeyi Mustafa Behçet Efendi gibi fıkıh ve tababet tahsil etti. Çağdaşlarının yazdığına göre iyi bir tabıb, alım, edıp, şair, güzel konuşan, zarif ve nüktedan bir kişi imiş. Rumeli Kazaskerliği ve Rumeli Kazaskerliğinin en eskisine verilen ünvan olan Reisü'l Ulemalığa kadar yükseldi. Meclisi Maârife reislık, Tıbbiye Nâzırlığı ve üç defa Hekımbaşılık yaptı. II. Mahmut'un Rami Kışlasında kaldığı zamana aıt gündelık bır hatıra defteri olan Tarih-i Liva ısimli konusu bakımından değilse de cinsi bakımından tek olması sebebıyle önemli sayılabilecek tek bır eser bıraktı. "Çaresiz ola Hakım-i mutlak/Bula her derde deva Abdülhak" beyti kendisinindir. Geniş bilgi için bkz. Ibn ül Emin Mahmud Inal, Son Asır Türk Şairleri, Türk Tarih Encümeni Külliyatı, İst., 1930, s 21-26. Ş. Sami, Kamûsü'l Alâm, Ist., 1311, s. 3064. A. H. Tanpınar, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi Çağlayan Kitabevi, İst, 1988, s. 116-117. R.T. Gencer, a.g.e., s 17-18. A. Terzioğlu, Hekımbaşı Abdülhak Molla, Bifaskop, Yıl: 5, Sayı: 14, Eylül 1984, s. 13-17. Lütfi Tarihi 8. cilt Dersaadet, 1328, s. 163, Ahmet Lütfi Efendi, Vak'a nüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, c. IX, Yay. hazırlayan M. Aktepe, Türk Tarih Kurumu Yay., III. Dizi-Sa. 12a, Ankara, 1989, s. 72, 106, Devlet Sâlnâmesi, 1264, s. 41, Ayşegül Demirhan Erdemir, Abdülhak Molla, Türkiye Diyanet Vakfı Islâm Ansiklopedisi, c. I, Ist., 1988. Mahmud Cevad Ibn ül Şeyh Nafi, Maârif-i Umûmîye Nezâreti Tarihçe Teşkilât ve Icraatı, Mabaa-i Amire, 1338, s. 33.

4 Hayrullah Efendi hakkında geniş bilgi için bkz. Z. Özaydın, Tanzımat devri Hekimi Hayrullah Efendi'nin Hayatı ve Eserleri, İ.Ü. Sağlık Bılımleri Enstitüsü ve Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalında Doç. Dr. Ayten Altıntaş danışmanlığında hazırlanmış, yayınlanmamış Doktora tezi, 1990.

5 R.T. Gencer, a.g.e. s. 18-22.

6 Prof. Dr. Ekmeliddin İhsanoğlu ise, böyle bir konuşmanın II. Mahmut taratından yapılmadığını, daha sonraki yıllarda Türkçe tıp eğitimi yapılması için mücadele verenler tarafından kaleme alındığını ileri sürmektedir. E. İhsanoğlu, II. Mahmud'un Mekteb-i Tıbbiye Ziyaretinde İrad Ettiği Nutkun Hangisi Doğrudur?, *Tarih ve Toplum*, Kasım 1990, s. 300-304.

7 O. Ergin, a.g.e., s. 12.

8 R.T. Gencer, a.g.e. s. 50, 53-54.

9 Mekteb-i Tıbbiye'de Türkçeleşme hareketleri hakkında geniş bilgi için bkz. E.K. Unat, Osmanlı Devletinde Tıp Cemiyetleri, Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, Yayına hazırlayan. E. İhsanoğlu, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, İslâm Konferansı Teşkilâtı, IRCICA İlim Tarihi Kaynaklar ve Araştırmalar Serisi, No: 3, İst, 1987, s. 85-110. E.K. Unat-M. Samastı, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Mektepleri) 1867-1909, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay. Rektörlük No: 3598, Dekanlık No: 115, Ist., 1990. N. Sarı, Cemıyet-i Tıbbiye-i Osmaniyye ve Tıp Dilinin Türkçeleşmesi Akımı, Osmanlı İlmi ve Meslekî Cemiyetleri, Yayına hazırlayan E. Ihsanoğlu, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, İslam Konferansı Teşkilâtı, IRCICA, İlim Tarihi Kaynaklar ve Araştırmalar serisi, No: 3, İst., 1987, s. 121-142.

10 Başbakanlık Arşivi, İrade Dahiliye 28547.

11 R.T. Gencer, a.g.e., s. 54.

12 Dr. K. Ambroise Bernard (1808-1844): II. Mahmut'un 1839'da Galatasaray'ında açtığı Tıp Mektebıne Avusturya'dan getirtilen hekim. Mektebın Batılılaşmasında önemli rol oynadı. Kadavra üzerinde anatomi çalışması için Irade çıkarttı. Çeşitli konularda kıtaplar yazdı. Bunlardan Bursa Kaplıcaları, Sultan Abdülmecid'ın ısteği üzerine Türkçeye çevrildi. Başbakanlık Arşivi İrade Dahiliye 1771. S. Ünver, a.g.e. Altıntaş. Asırlara Göre Osmanlı Türklerinde Tıp, Tıp Tarihi Yıllığı II, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay. Rektörlük No: 3086, Dekanlık No: 122, Ist., 1983, s. 32-35.

13 Hayrullah Efendi, Makalat-ı Tıbbıye. Matbaa-i Amire, 1259.

14 Başbakanlık Arşivi İrade Dahiliye 9926.

15 Lütfi Tarih' 8. cilt, s. 139, Devlet Sâlnâmesı, 1264, s. 39, Devlet Sâlnâmesi 1265, s. 34.

16 Hayrullah Efendi, Beyt-i Dıhkani, 2 cilt, Dar üt Tabaatü'l Amire, 1264.

17 Başbakanl k Arşivi, İrade Dahiliye 10912.

18 Lütfi Tarihi, c. IX, s. 68.

19 Ekrem Akyüz, Encümen-i Dâniş, A.Ü. Eğitim Fak. Yay., No: 50, Ankara, 1975, s. 16, 17, 18,

21, 23, 29. Maârif Sâlnâmesi 1316, s. 25. Mahmud Cevad İbnü'l Şeyh Nafi, a.g.e., s. 45-46, İbrahim Necmi, Abdülhak Hamit ve Eserleri ısimli eserinin 8. sayfasında Hayrullah Efendi'nin Encümen-i Dâniş'e ikinci başkan olarak seçilmesini şu cümlelerle değerlendirmiştir: "Abdülhak Molla oğluna zamanının en iyi terbiyesini vermek istedi. Şark ve Garb ilmini birlikte öğretti. Böylece Hayrullah Efendi emsali arasında o kadar temayüz etmişti ki, Mustafa Reşit Paşa Encümen-i Dâniş'i kurduğu zaman ikinci başkanlığa ondan uygununu bulamamıştı. Birinci reis ulemadan Ataullah Efendizâde Şerif Efendi ve kâtip de Ahmet Cevdet (sonra dan paşa) idi...". Kanaat Kütüphanesi, İst., 1932, s. 8.

20 Hayrullah Efendi, Lugât'ı Tıbbiye, Eser yazma ve tek nüsha olup Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı Kütüphanesinde 581 numarada kayıtlıdır. A. Kazancıgil, Lûgat-i Tıbbiye İçin; Hayrullah Efendi'nin en önemli eseridir demektedir. A. Adıvar, Osmanlılarda Ilım, Geliştirilmiş IV. Basımı hazırlayanlar; A. Kazancıgil-S. Tekeli, Remzi Kitabevi, İst., 1982, s. 218.

21 N. Sarı, a.g.m.

22 Hayrullah Efendi, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye,* Matbaa-i Amire, 1. cüz'ünün basımı 1270, 18. cüz'ünün basımı 1282 Son iki cüz Ali Şevki Efendi tarafından yazılmıştır. Hayrullah Efendi'nin Osmanlı Tarihi hakkında düşünceleri için bkz. F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber Der Osmanen Und Ihre Werke,* Leipzig, 1927, s. 360-362. Aynı eser çeviri; C. Üçok, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri,* Kültür ve Turizm Bakanlığı, Doğumunun 100. yılında Atatürk Yay., 44, Ankara, 1982, s. 390-393. Cemaleddin, *Osmanlı Tarihi ve Müverrihleri,* İkdam Mtb., 1314, s. 125-126. M.H. Yınanç, "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik," *Tanzimat I,* Maarif Matbaası, İst., 1940, s. 573-595. Hayrullah Efendi'nın *Osmanlı Tarihi* Zuhuri Danışman tarafından sadeleştirilerek *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Tarihi* adıyla Son Havadis Yayınları içinde 1971'de yayınlanmıştır.

23 M.H. Yınanç, a.g.m.

24 Hayrullah Efendi, Kıta-i Afrika, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa Bölümü, No. 265, M. 1262.

25 Lütfi Tarihi c. IX, s. 101, Mahmud Cevad İbnü'l Şeyh Nafi, a.g.e, s. 60.

26 Mahmud Cevad İbnü'l Şeyh Nafi, a.g.e., s. 65.

27 Maârif Sâlnâmesi, 1295, s. 36-37, Mahmud Cevad İbnü'l Şeyh Nafi, a.g.e., s. 66 67.

28 Başbakanlık Arşivi, İrade Dahiliye 24799.

29 Mahmud Cevad İbnü'l Şeyh Nafi, a.g.e., 66-67.

30 Lütfi Efendı yazdığı Tarih'te Cemalettin Efendi'nin görevinden alındığını belirtmektedir. Cemalettin Efendi'nin Tıp Mektebi Nâzırlığından alınıp, yerine Hayrullah Efendi'nin tayini ile ilgili olarak şunları yazmaktadır: "Mekteb-i Tıbbiye Nâzırı Cemaleddin Efendi'nin Riyaset-i Etibba-i Hassa'ya memuriyeti maniası, uhdesinde bulunan Tıbbiye Nezâreti, Maarif-i Umumiye Müsteşarı Hayrullah Efendi'ye ihale kılındı". Lütfi Efendi burada konu ile ilgili düşüncesini de şu şekilde dile getirmektedir: "Tıbbiye Nezâretinin hekimbaşılıkla münasebeti meydanda iken, bu tevcihin medarı olmak üzere dermiyan olunan adem-i tenasüb bais-i taaccübdür". Cemalettin Efendi'yi Nâzırlıktan atmak için ileri sürülen ve Lütfi Efendi'yi hayrete düşüren uygunsuzluk, muhtemelen kendi tarihinde 1849-1850 yılı olayları arasında belirttiği "Hekimbaşılık ünvanının mekteb-i Tıbbiye nezâretine tahvil edilmesi"dir. Vak'a Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, c. IX, Yayına hazırlayan M. Aktepe, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay. No: 3130, İst., 1984, s. 150.

31 Salih Efendi (1816-1895): II. Mahmut zamanında açılan Tıbhaneden mezun oldu. Daha sonra Galatasaray Tıbbiyesi'ne girdi. Mektebin ilk mezunlarındandır. (1843). Daha Tıp Mektebi sıralarındayken nebatata olan ilgisi sebebiyle bu dersin hocalığına tayin edildi. Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin kurucularındandır. Ülkemizde karantina önlemlerinin alınmasında katkısı olmuş ve Galatasarayı'nda, Mekteb-i Tıbbiye'de toplanan milletlerarası karantina kongresine başkanlık yapmıştır. Şahsına ait nebatat bahçesi ile de ünlüdür. R. Dramur, Hekımbaşı Salih Efendi (1816-1895), Tıp Tarihi Araştırmaları, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı Yay. 1991, s. 120-127.

32 E. K. Unat-M. Samastı, a.g.e., s. 3-10, N. Sarı, a.g.m.

33 O. Ş. Uludağ, Tanzimat ve Hekimlik, Tanzimat I, İstanbul Maarif Mtb. İst, 1940, s. 967-977.

34 Gazette Medicale d'Orent, II. annee, Octobre, 1859, No: 7, s. 125, III. année, Novembre, 1859, No: 8-9, s. 164-168. Gazette Medicale d'orient, II. Année, Octobre, Juillet, 1859, No: 4, s. 132-134, III. Année Juillet, 1859, No: 4, s. 78-80. C. Bernard, R. Virchow, L. Pasteur, R Koch, E. Behring gibi Batı'lı bilim adamları ve bizden Kececizade Fuat Paşa o yıllarda adı geçen Cemiyete şeref üyesi seçilmişlerdi.

35 Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne: Kırım Savaşı (1853-1856) sebebiyle İstanbul'da bulunan ve İngiliz Ordusunda çalışan Dr. Pincoffs tarafından 15 Şubat 1854'de Abdülmecid'in ayda 50 Osmanlı Lirası tahsisiyle kurulmuştur. Cemiyet toplantılarında Fransızca konuşulduğu gibi Fransızca Gazette Medicale D'orient ismiyle bir süreli yayına da sahiptiler. Üyelerin tamamına yakın kısmı Müslüman olmayan bu Cemiyete liyâkatli de olsa Türk Hekimleri alınmıyordu. S. Ünver, Asırlara Göre Osmanlı Türklerinde Hekimlik, Tıp Tarihi Yıllığı II, s. 33. Adı geçen bu Cemiyet hakkında geniş bilgi için bkz. H. H. Hatemi-A. Kazancıgil, Türk Tıp Cemiyet (Derneği) Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane ve Tıbbın Gelişmesine Katkıları, Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, yay. Hazırlayan E. İhsanoğlu, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, İslâm Tarih ve Kültür Araştırma Merkezi, Ilim Tarih Kaynaklar ve Araştırmalar Serisi No: 3, İstanbul, 1987, s. 111-119

36 E. Kuran'a göre Hayrullah Efendi Tanzimat taraftarı bir Osmanlı aydınıdır. Islahatı samimi yetle desteklemektedir. Osmanlı Devleti'nin geleceği hakkında iyimserdir. Bununla beraber Tanzimatçıların Osmanlılık siyasetinin isabetinden emin değildir. *Müslüman olmayan Osmanlıların devlete sadakatine güvenmemektedir.* Tanzimat Devri Osmanlı Aydını Hayrullah Efendi (1820-1866)'nın *Yolculuk Kitabı* Adlı Eseri, Prizoli, Vol. 30, Sarajevo, 1980, s. 299-306.

37 Hayrullah Efendi, Mesail-i Hikmet, Amire Matbaası, 1265. Hayrullah Efendi bu Fizik kitabını Rüştiye talebeleri için yazmıştır.

38 Hayrullah Efendi Mekteb-i Tıbbiye'yi bitirirken imtihan amacıyla iki eser yazdığı daha önce belirtilmişti.
Bunlardan Makalat-ı Tıbbiye 1259'da Matbaa-ı Amire'de basılmıştır. Imtihan amacıyla yazdığı ikinci eserin ismi Durûru'l Muhat'dır. Bu eserin yazma nüshası İ.Ü. Kütüphanesinde 7042 numarada kayıtlıdır. Eserin taş baskı bir nüshası Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim dalı Kütüphanesindedir. Adı geçen bu ikinci eserin yazma veya baskısına İstanbul'un diğer kütüphanelerinde rastlanmamıştır. Yazma olanın istinsah tarihi kayıtlı olmayıp, baskı olan 1260 tarihini taşımaktadır. Yazar eserin mukaddimesinde, tahsil gördüğü tıp ilminde imtihan amacıyla yazdığı Makalat-ı Tıbbiye ismili kitabından başka, birçok kişinin yakalandığı belsoğukluğu hastalığı ile ilgili bu risayeyi, hastalığın hususiyetini açıklığa kavuşturmak, korunma ve tedavi yöntemlerini belirtmek üzere kaleme aldığını yazıyor. Hayrullah Efendi'nin Durûru'l Muhat ve diğer eserleri ile ilgili geniş açıklama için bkz. Z. Ozaydın'ın 1990'da yazılmış adı geçen Doktora tezi.

39 Hayrullah Efendi, Terbiye ve Tedavi-i Etfal (Sıhhatnüma-i Etfal), Yazma eser Fatih Millet Kütüphanesi T. 148 numarada kayıtlıdır.

40 Hayrullah Efendi, Hikâye-i İbrahim Paşa Ba İbrahım Gülşeni. Müellif nüshası olan eser Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı Kütüphanesi yazmalar kısmında 370 numarada kayıtlıdır. Hayrullah Efendi'nin bu tıyatro eseri hakkında A. Yakar geniş bir inceleme yapmıştır. A. Yakar, Hikâye-i İbrahım Paşa Ba İbrahim Gülşeni, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay. 160, Türk Dıli ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü: 3, Ankara, 1964.

41 Kırımlı Aziz Idris Bey (1841-1879): Kırımlı bir saraç ustasının oğlu olup İstanbul'da doğdu. 1865'de sınıf birincisi olarak Tıp Fakültesini bitirdi. Tıp Fakültesinde eğıtımın Fransızca olması sebebiyle Türk çocuklarının tıp tahsili yapamamasına yürekten üzülen Aziz Bey, eğıtımın Türkçeleştirilmesi için arkadaşlarıyla birlikte çalışarak birçok tıbbi eseri Türkçeye çevirdi ve öğretimın Türkçeye çevrılmesi için hazırlık yaptı. Dr. Azız Bey ve arkadaşları devrin ünlü tıp bilgini Nysten'in Fransızcadan Fransızcaya yazdığı Tıp Lügatından da yararlanarak Türkçe tıp lügati yazdılar. Azız Bey ayrıca iki büyük cılt Tıbbî Kımya, bir büyük cilt Umûmi Emraz (Genel Patoloji) kitabı yazdı. Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'ye başkanlık, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye müdürlük yaptı. Osmanlı Hilâl i Ahmer Cemiyeti'nın Dr. Abdullah Bey tarafından kurulması için yaptığı g'r'şimde kurucu üye oldu. 38 yaşındaıken veremden öldü. F.N Uzluk, Türkiye Kızılay Cemiyetinin Kuruluşuna Kısa Bır Bakış, I. Mılli Kızılay Konferansı, Ankara, 11-13 Haziran 1964. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sâlnâmesi 1329-1331, Ahmet Ihsan ve şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, Istanbul s. 24. I A. Gövsa, Türk Meşhurları, Yedigün Neşriyatı, Ist., (1946), s. 56. ayrıca bkz. E.K. Unat-M Samastı a g.e.

42 Hüseyin Remzi (1839-1896): Babasını çokküçük yaşlardayken kaybeden Hüseyin Remzi Bey'in tahsil hayatı zorluklarla geçti. 1857 yılında Mümtaz Sınıf'a kabul edilen Hüseyin Remzi Bey 1865'de Tıp Mektebinden mezun oldu. 1862'de temeli atılan ve sonraki ismi Cemiyet i Tıbbiye i Osmaniye olan Cemiyetin kurucularındandır. Mekteb-i Tıbbiye'de Müfredat-ı tıp, Menafiü'l Aza (Fizyoloji), İlm-i Hayvanat, Hıfzüssıhhat dersleri verdi. Hüseyin Remzi Bey 1886'da Dr. Zoeros Paşa ve Baytar Hüseyin Hüsnü Bey'le birlikte yen kuduz aşısını öğrenmek üzere Paris'e gönderildi. Hıfzüssıhhat-i Askerî. Tarih-i Tabii, Hayvanatın teşrih ve Fizyolojisi basılmış 38 eserinden üçüdür. Geniş bilgi için bkz. E.K. Unat, Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji. İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay., Rektörlük No: 1568, Dekanlık No: 4, 1970, s. 17-24.

43 Nedim: Makam-ı Muallâ-yı Ser-Askerî Hastanesi Tabıb-i Evvel i N. Sarı, a.g.m.

44 Ibrahim Lütfi (1838-1903): Mekteb-i Tıbbiye'den mezun olduktan sonra Ilmü'l Arz ve'l Maadin hocalığı yapmıştır. Okuttuğu dersin o zamanki Türkçe terimlerini kendi koymuştu İ.A. Gövsa, a.g.e., s. 185

45 Osman Saip Efendi (ölm. 1863): Osmanlı müneccimbaşılarındandır. Darü'l Muallimin'de rıyazi ilimler muallimliği yapmıştır. N.Sarı, a.g.m.

46 Şânî-Zâde Mehmed Atâullah Efendi (1771-1826): Süleymaniye Tıp Medresesinde ve Halıcıoğlu Mühendishanesinde tahsil gördü. Sürü bılım, kültür ve tıbbına büyük katkılarda bulundu. Kadılık, müderrislık, vak'a nüvislik görevlerinde bulundu. Tıbba, askerliğe, matematiğe, coğrafyaya aıt telif ve tercüme eserler verdi. Güzel sanatların birçok dalı ilgi alanıydı. Şânizâde hakkında geniş bilgi için bkz. A. Kazancıgil-B. Zülfikar, XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Anatomi (Şânizâde-Bianchi), Özel Yayınlar, Ist., 1991.

47 R.T. Gencer, a.g.e. s. 54. Rıza Tahsin Gencer'in Mır'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye ismli eseri, eklerle A. Kazancıgil tarafından Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mır'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye) adıyla Özel Yayınlar, İst., 1991'de yayınlanmıştır

48 H. Hatemi, Endokrinoloji, Dünya'da ve Türkiye'de Tıp Dallarındaki Ilerlemelerin Tarihi, Editör: E. K. Unat, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı Yay.: 4, Ist., 1988, s. 92-105.

Osmanlı Mimarlığına Ayasofya'nın Etkisi*

JEAN-PAUL ROUX

Dev ve görkemli Ayasofya Kilisesi'nin, görece geç de olsa, bir etkide bulunmuş olduğunu yadsımak güçtür; büyük Sinan bile, özenle inceliyecektir onu. Bir eşi daha olmayan hacmi ve güzelliği; Osmanlıların bir yüzyıldan fazla bir süredir inceleyip durdukları kubbenin onca cesaret ve ustalıkla ele alınışı; yeni Başkentlerinin ta orta yerinde, yapacakları camilerden kimi zaman birkaç yüz metre ilerideki yeriyle, Türklerin gözünde, Hıristiyanlığın ve Bizans İmparatorluğunun simgesi durumundaki bu anıt, kayıtsız bırakamazdı onları. Ona erişmek ya da aşmak onu, söylensin ya da söylenmesin bir amaç olup çıkmıştı. Gerçekten, Osmanlıların yetişmesi, ideolojisi ve zevkleri hazırlıyordu buna onları. Onların, en eski Türk geleneklerinden miras aldıkları düşünce şu idi: Yetkin biçim, bir kare içine çizilmiş bir dairedir, uzayda onu temsil eden bir küb üzerine oturtulmuş kubbedir ve evren de böyle kurulmuştur; zaman ise, bir *imago mundi*'dir, bir küçük evrendir yani. Bunun yanı sıra, Osmanlılar, Bizanslılar gibi, Tanrı'nın ululuğunu ve yine tıpkı *basileus*'un Tanrı'nın temsilcisi olması gibi, O'nun "yeryüzündeki gölgesi" olan hükümdarın büyüklüğünü onaylayan tapınaklar kurmak kararındaydılar. Böylece, cemaati biraraya toplayabilecek, iç planda yekpare ve her türlü dayanaktan da sıyrılmış camiler yapmanın arkasındaydılar.

Öyle de olsa, klasik dönemin büyük camisi, Bizans'ın bazilikasına yanıt değildir yine de. Aralarındaki farklılıklar benzerliklerden çoktur. 27 Aralık 537'de açılan Ayasofya, benzersiz bir anıt olarak görünüyor tarihte: Hiç yoktan yaratılmışa benzer hemen hemen ve Doğu Hıristiyanlığında hiçbir izleyicisi olmayacaktır. Mimarları Tralles'li Anthemius ile Miletos'lu Isidoros'un kabul ettikleri çözüm şudur: Yapının, 31 metre çapında olup yerden de 54 metre yükseklikte olan pek büyük kubbesini[1], doğudan ve batıdan iki yarım-kubbe, kuzeyden ve güneyden de -kubbe mihverinde- iki kemer omuzlar; bu kemerler, dev tribünler üzerine kuruludur ve pencereleri olan bir alınlık tablası içerir. Ne var ki, bu çözüm biçimi tekrarlanmayacaktır. Öte yandan, Justinianus'un dileği, bir yetkin örnek yaratmak değildi; dünyanın Adem'den beri asla görmediği ve bir daha da göremeyeceği bir anıt ortaya koymaktı. O, gerçekleştirdi bunu ve varını-yoğunu harcadı bu uğurda. Ondan sonra, ya kubbe altına yerleştirilmiş bazilika planına dönüldü, ya da Rum haçı planı kabul edildi: Bu sonuncu planda, 10 metrelik bir çapı hiçbir zaman aşmayan kubbe, dik mihverli -beşik biçiminde- tonozlarla payandalanmıştır dört bir yandan; dört eyvanlı cami planını da hatırlatmıyor değil bu.

Ayasofya'nın uzaktan bütün Bizans kiliselerini aşıp geride bırakması gibi, tüm öteki camileri gölgede bırakan bir cami yoktur Osmanlı mimarlığında. Tersine, bütün olası değişimleriyle birçok kez tekrarlanmaya elverişli bir anıt tipinin yaratılması söz konusudur; devletin malî olanakları doğar doğmaz ve yettiği sürece böyle olmuştur.

Bu tipin nitelikleri bunların özellikle: Büyük bir kubbe, hacmin tek bir bütün halinde kullanılması, iç ve dış organlar arasında tutarlılık ve ulaşım, hafiflik etkisi ve bir piramit istiflenişi. Osmanlı kubbesi, genel biçimi bakımından, ama özellikle mimarlık teknikleri yönünden, Bizans kubbesine benzer. Bununla beraber, şu noktayı da belirtmeli: Osmanlılar, Bizans'ın artık yapmayı bilmediği ya da istemediği bir dönemde, gitgide büyük kubbeler kondurmayı başardılar. Hatırlatmış olalım: Üç Şerefeli

Cami'nin kubbesi, 24 metreyi geçer; bu ise, Ayasofya'nın kubbesinin çapından 7 metre daha azdır ve aşılması için daha hayli çaba harcanması gereken bir mesafe söz konusudur. Ne var ki, büyük caminin genel görünümü, bazilikanınkinden oldukça farklıdır. Ayasofya'nın dışı -görece-sevimsizdir ve iç düzenlenişini hiçbir noktada haber vermez: İslam'ın eklediği minarelere karşın ve sağlamlaştırılmasının zorunlu kıldığı payandalar olmasa bile, kitlesel bir görünüştedir; fazla belirgin olmayan piramit biçimi, ancak yandan bakıldıkta gösterir kendini.

Ayasofya'nın çekiciliğine kapılan ve onun etkisine giren XVI. yüzyıl mimarları, kopyacı olmadılar. Bu mimarlar, Selçuklulara çıkan gelenekleri yorumladılar ve bağlılıklarını sürdürdüler onlara: Daha önce de söylediğimiz gibi, kemerlerin ve tonozların çizgisi, *mukarnas*'ların süslenişi, geometrik ve bitkisel bileşimler, görkemli kapıların durumu sözkonusu olduğunda bunu görüyoruz; yontuca süslemelerindeki yoksulluğa karşın, XIII. yüzyılın büyük kervansaraylarının kapılarını hatırlatır bu kapılar. Bu mimarlar, hiçbir zaman camdan mozaik kullanmadılar; çünkü, duvarları seramik karolarla kaplama geleneği vardı. Hem, babadan oğula geçen bir mesleki eğitime bağlı ve loncalar halinde alabildiğine örgütlenmiş Türk işçiler, nasıl olur da Bizanslılaşabilirlerdi? Türk olmayan bir el emeğinin işin içine girdiği varsayımı, ne denli çekici olursa olsun, yalnızca yardımcıların Hıristiyan kökenli olduklarını gösteren kanıtlara karşı koyamaz durumdadır: Süleymaniye Camisi'nin şantiyesi ile ilgili ödeme defterleri, tartışmaya yer bırakmıyor bu konuda.

(Çeviren: Server Tanilli)

1 Bu kubbe, dunyanın en büyük kubbeleriyle karşılaştırılabilir: Londra'daki Saint-Paul (kubbesi nın çapı 46 metre), Agrippa Pantheonu (çapı 43,50 metre), Roma'da San Pietro (çapı 42 metre, yerden yüksekliği de 123 metre). En güzel Fransız kubbesi olan Invalides'inki 25 metre çapındadır. En büyük kubbe, Bijapur'daki bir mezarın (Hindıstan), 1600 m2, ik bir alana yayılan Gol Gumbad'ın kubbesıdır.
Bu yazı, Robert Mantran yonetımında yayımlanan "Hıstoire de l'Empire Ottoman" adlı kollektif esere (Paris, 1989), Jean-Paul Roux'nun yazdığı bolümden bir parçanın (s. 665-667) çevirisidir. Yazının başlığı çevirmence konulmuştur.

Edirne Selimiye Camisi'nin Kubbe Boyutları

HASAN KURUYAZICI

Yeni yayımlanan *Osmanlı Ansiklopedisi*'ni[1] gözden geçirirken, beni çok şaşırtan bir durumla karşılaştım. Edirne'deki Selimiye Camisi'nin kubbe çapı bir yerde 31.28 m, bir yerde 31.50 m olarak verilmişti[2]. Şaşkınlığımın iki nedeni vardı. Birincisi, değişmez olması gereken bir ölçünün aynı kitapta 27 sayfa arayla iki ayrı biçimde verilmesiydi. Aslında bu ölçünün aynı kitapta iki ayrı biçimde verilmesiyle daha önce de karşılaşmıştım; ama bu kez söz konusu bir ansiklopediydi, yani bir başvuru kaynağı olma sorumluluğunu taşıması gerekiyordu. Selimiye'nin kubbesinin çapını öğrenmek için bu ansiklopediye başvuran birisi bu iki ölçüden hangisine inanacaktı? Üstelik verilen ölçülerin ikisi de doğru değildi. İkinci şaşkınlık nedenim ise, Selimiye'nin kubbe çapı ve yükseklik ölçüleri konusunun (s. 36'daki yazıda belirtilen kubbe yüksekliği de doğru değildi) artık bir kesinliğe kavuştuğunu düşünüyor olmamdı; çünkü Selimiye'de bu konuda çeşitli ölçümler yapmış, sonuçlarını da 1989'da bir makale halinde yayımlamıştım[3]. Bir uzmanlık ansiklopedisine yazı hazırlayanlar konuyla ilgili bu makaleyi nasıl atlamış olabilirlerdi? Sonra suçu kendimde aramanın daha doğru olacağını düşündüm. Çünkü benim makalemin çıktığı dergi mimarlara ve inşaatçılara yönelik bir yayındı ve genelde tarih, özelde de mimarlık tarihi ve sanat tarihi gibi alanlarda çalışanların böyle bir dergiden haberleri olmayabilirdi. Yani elde ettiğim bilgileri, ilgilenenlere duyurmak için seçtiğim araç yeterli değildi. Aşağıdaki yazı bu düşünceyle, daha geniş bir okur yelpazesinde ve sözü edilen makalenin bazı bölümlerinin aynen alınması, bazı yerlerinin dışarıda bırakılması ve bazı eklerin yapılmasıyla hazırlandı.

Edirne Selimiye Camisi'nin kubbe yüksekliğini ve çapını öğrenmek ister de kitaplara başvurursanız, değişik ölçülerle karşılaşırsınız. Çeşitli kaynaklarda belirtilen ölçülerin bazısı birbirinden birkaç santimetre ayrılmakta, bazısı da çok daha büyük farklar göstermektedir. Bu farkların (hiç olmazsa) bazısının çeşitli zamanlarda yapılmış onarımlar sonucunda kubbe boyutlarının değişmiş olmasından ileri geldiği düşünülebilir. Selimiye yakın za-

manlarda bir kez 1950'lerde, bir kez de 1978-85 arasında onarılmıştır. Bu onarımlarda boyutlar değişmiş olsa bile, değişikliklerin santimetre mertebesini aşıp metre mertebesine ulaşması olanaksızdır. Oysa kaynaklardaki ölçülerin farkı bazen 1 m'yi aşmaktadır.

Örneğin kubbe çapını C. Gurlitt[4] 31.50 m; Celal Esad Arseven[5] (Sedat Çetintaş'a atfen) 31.30 m; Suut Kemal Yetkin[6] 31.28 m olarak vermiştir. Oktay Aslanapa çapın bir kez[7] 31.28 m, iki kez 31.50m, iki kez de[8] (bir iki sayfa arayla) hem 31.30 m, hem de 31.50 m olduğunu yazmıştır. Aynı ölçü Doğan Kuban'ın iki yayınında[10] 31.50 m iken, bir yayınında[11] 30.75 m ve 30.25 m'dir. Yine bu ölçü Attila Arpad'a göre bir kez[12] 31.305 m, bir kez[13] 31.257 m; Tanju Cantay'a göre[14] 31.35 m; Abdullah Kuran'ın bir yayınında[15] 31.22 m ve 31.28 m, bir yayınında da[16] 31.28 m'dir. Genel başvuru kaynaklarından *Türk Ansiklopedisi* 31.50 (ki bu madde Aslanapa tarafından yazılmıştır), *Meydan Larousse* 31.28 m ölçülerini vermektedir. Dikkat edilecek olursa bu bir sürü ölçü içinde 31.50 m ve 31, 28/31, 30 m gibi iki tanesi daha çok tekrar etmektedir. Büyük bir olasılıkla kaynaklar birbirlerinden aldıkları bu iki ölçüden birini verip geçmektedir. *Osmanlı Ansiklopedisi*'ndeki yazılarda da bu yol tutulmuş olmalıdır.

Ölçü uyuşmazlığı kubbe yüksekliğinde daha azdır. Bu ölçüyü Arseven (yine Çetintaş'a atfen), Aslanapa ve Meydan Larousse 43,28 m, Kuran 43.30 m olarak göstermektedir. Yalnız Arpad 41.70 m ile onlarınkinden oldukça farklı bir ölçü vermektedir.

Bu kaynakların hiçbirinde verilen ölçülerin nasıl elde edildiğine ilişkin bir bilgiye rastlanmamaktadır[17]. Caminin sahın döşemesine kurulacak (topografların arazi ölçümünde kullandıkları teodolit gibi) bir aletle yerden açı ölçülüp, sonra trigonometrik ilişkiler yardımıyla kubbe çapı hesaplanabilir. Ama çapın ölçülmesi gereken kubbe eteği hizası, cami tabanından yaklaşık 27 m yukarıda, söz konusu çap da 31 m'den fazladır. Alet kurulurken terazilenmesinde yapılacak mm'den küçük bir hata, bu mesafelerde katlanarak tam ölçünün belirlenmesinde cm'nin katları düzeyinde hatalara yol açabilir. Doğal olarak aynı sakınca kubbe yüksekliğinin aletle ölçülmesinde de söz konusudur.

Alet kullanmadan, doğrudan şerit metreyle ölçüm yapmaya gelince, yapının içinde kubbenin tepe noktasına kadar ulaşmak olanaksız olduğu için, kubbe yüksekliği bu yolla ölçülemez. Kubbe

Selimiye Kubbesinin tepe noktasındaki kandil askısı. Altta onarım sırasında kurulan iskelenin üstündeki platform görünüyor.

çapını doğrudan şerit metreyle ölçmek için ise kandilliğe çıkmak gerekmektedir. Kandillik, kubbeyi etek hizasında yapının içinden çepeçevre dolanan dar galerinin adıdır. Selimiye'de kandilliğe, caminin bünyesi içinde bu iş için yapılmış merdivenlerden ulaşılmaktadır. Ama bu kez de kubbeden sarkan kandil askıları ölçümü engellemektedir. Kubbe iç yüzünde, çapları dışarıya doğru büyüyen, eşmerkezli dört çember üstüne dizilmiş (20+20+40+40=) 120 askı bulunmakta, bir de tam merkezden büyük bir askı sarkmaktadır[18]. Bugün bir noktaya ses ya da ışık dalgası gönderip bunun yansımasını ölçerek mesafe saptayan aletlere sahibiz. Ama kandil askıları (kubbe çapı boyunca dalga gönderilmesini engellediği için) bu tür bir aleti kullanmaya da, kandillikte kubbe eteği boyunca yürüyerek bir şerit metreyi karşıdan karşıya ulaştırmaya ve tam merkezden geçecek gibi gerili duruma getirerek ölçüm yapmaya da olanak vermemektedir. Başka bir deyişle, kandillik hizasında kubbe çapının ölçülebilmesi, bir şerit metrenin bu askıların arasından geçirilebilmesine bağlıdır. Bu ise ancak kandillik hizasında, üstünde yürünerek çap boyunca karşıdan karşıya geçmeye olanak verecek bir iskeleyi gerektirmektedir. Yukarıda sözü edilen 1950'lerdeki onarım sırasında kurulan iskele, tamamlanamadan çökmüş. Son onarım için kurulan iskele bu nedenle, yerinde ölçüm yapmak için uzun bir süre ele geçmeyecek bir fırsattı. Bu fırsatı değerlendirerek Trakya Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'nden iki öğrencinin yardımıyla Mayıs-Temmuz 1983 tarihinde kubbe yüksekliğini ve çapını ölçtük.

Kubbe Yüksekliği

Söz konusu iskele, kubbenin tepe noktasının yaklaşık 2 m altında, kalın kalasların aralıklı olarak yanyana dizilmesiyle kurulmuş bir platformla son buluyordu. Bu platformda durarak, kubbenin merkezinden tuttuğumuz şerit metreyi kalasların arasından geçirip aşağıya sallandırdık. Ama Selimiye'de müezzin mahfili bilindiği gibi sahnın tam merkezinde bulunuyordu ve onarım sırasında koruma amacıyla üzeri ahşap bir sundurmayla örtülmüştü. Bu nedenle, yukarıdan sallandırdığımız şerit metrenin ucu sahın döşemesine kadar inemiyor, sundurma çatısının tam ortasında kalıyordu. Onun için önce kubbe merkezinden sundurma çatısına kadar olan mesafeyi (37.24 m), sonra da çatının kenarından sahın döşemesine olan yüksekliği (5.13 m), ölçtük. Bunların toplamı kubbe yüksekliğini verecekti. Yalnız sundurma çatısının yatay, yani tam terazisinde olmaması durumunda, bulduğumuz bu değer değişecekti. Bunu denetlemek için aluminyum profilden yaklaşık 5 m uzunluğunda bir mastar kullandık. Bu mastarı sundurma çatısının üstüne yatırıp su terazisi yardımıyla yatay duruma getirince, çatının kenarının, orta noktasından 12 cm yüksek olduğu ortaya çıktı. Terazilemede yapmış olabileceğimiz bir hatayı saptamak amacıyla bir kez mastarı, bir kez de su terazisini 180 derece çevirerek çatının orta noktası ile kenarı arasındaki farkı iki kez daha ölçtük, her iki kez de 12 cm bulduk. Böylece kubbenin kesin yüksekliği ortaya çıktı: 37.24+5.13-0.12=42.25 m.

Sonra kubbe yüksekliğini bir kez daha ölçtük. Bu kez mastarı tepedeki platforma, bir ucu kubbe merkezinin hizasına gelecek gibi yerleştirip su terazisiyle yatay duruma getirdik. Mastarın öbür ucu aşağıdaki müezzin mahfili hizasının dışında kalıyordu.Önce kubbe merkezinden mastarın üstüne kadar olan uzaklığı ölçtük. Sonra mastarın öbür ucundan şerit metreyi sallandırarak sahın döşemesine kadar ölçü aldık. Bu iki ölçünün toplamı bir kez daha kubbe yüksekliğini verdi:

1.91+40.345= 40.255 m

Burada da olası bir terazileme hatasını saptayabilmek için mastar ve su terazisini 180 derece çevirerek iki kez daha ölçü aldık, her iki kez de aynı sonucu elde ettik.

Kubbe Çapı

Cami içindeki iskelenin düşey ayakları kıble eksenine paralel ve dik yönde, yaklaşık 1.5 m aralıklarla yerleştirilmişti. Başka bir deyişle, taban döşemesinde, hayali bir dama tahtasının (kenarları 1.5 m olan) karelerinin her köşesinde, tepeye kadar yükselen bir iskele ayağı getirilmişti. 10cm x 10 cm'lik tahtalardan yapılmış bu dikmeler de tepeye kadar yaklaşık 2 m'de bir 5 cm x 10 cm'lik tahtalarla yatay olarak birbirlerine bağlanmıştı. Bu yatay bağlantılardan kandillik hizasına denk gelen bir tanesinin üstünde yürüyerek (ve bir üstteki bağlantı tahtasını tutarak) şerit metreyi önce kıble eksenine dik yönde ve kubbeden sarkan kandil askılarının arasından (hiçbirine takılmayacak gibi) bir yandan bir yana geçirdik. Sonra metreyi kubbe merkezinden sarkan ana askıya teğet olacak (yani tam kubbe çapı üstüne gelecek) gibi gerdik. Kandillik tabanı hizasında, kubbenin karşılıklı iç yüzleri arasındaki mesafeyi 31.22 m olarak ölçtük. Aynı işlemi bir kez de kıble ekseni üstünde tekrarladık ve bu yönde de kubbe çapını 31.225 m olarak saptadık.

Sarkmanın Saptanması

Şerit metrenin 30 m'yi aşkın bir mesafede boşlukta gerildiği zaman kendi ağırlığı nedeniyle sarkma (yani mimarlıkta kullanılan terimle sehim) yapması kaçınılmazdı. Bu sehimin miktarını ve çap ölçüsünü ne kadar etkilediğini saptamak için şerit metreyi düz bir alanda 31.22 m açıp gererek, iki ucunu yerden 20 cm yükseklikte tuttuk. Metre sarktığı için tam ortasında (31.22 m/2=15.61 m) yerden yüksekliğini 15-16 cm olarak ölçtük. Bu, sehimin 4-5 cm olduğunu gösteriyordu. Pisagor denklemine göre çapın sehimli değerinin yarısının karesinden, sehim miktarının karesi çıkarılınca, çapın sehimsiz değerinin karesi elde ediliyordu:

$15.61^2-0.5^2=yarıçap^2$

243.6721-0.0025=243.6696

yarıçap=15.60992

çap=2X15.60992

çap=31.21984

Demek ki şerit metrenin 31 metre 22 santimetrelik bölümüyle biz 31 metre 21 santimetre 9,8 mm uzunluğu ölçmüştük. Görüldüğü gibi çelik metrenin boşlukta gerilirken yaptığı sehim, çapın değerini 1 mm bile etkilememişti. Bu ise şerit metreyle yapılan ölçümlerde kabul edilebilecek 1 cm'lik hata payının bile çok altında kalıyordu. Böylece, yerinde alınan çap ölçülerinin olduğu gibi kabul edilebileceği ortaya çıkmış oldu.

Yukarıda da belirttiğim gibi, Selimiye'nin kubbe yüksekliğine ve çapına ilişkin ölçüleri veren kaynakların hiçbirinde bunların nasıl elde edildiği belirtilmemiştir. Yalnız dikkati çeken bir nokta, 31.257 m ile 31.30 arasında değişen çap ölçülerinin bizim ölçümümüze çok yakın olmasıdır. Bu ölçüleri veren araştırmacıların da yerinde ölçüm yapmış olması durumunda, aradaki 4-8 cm'lik fark üç nedenden kaynaklanabilir:

1- Onlar büyük bir olasılıkla kandilliğin karşılıklı iki kenar noktasının izdüşümlerini çekül sallandırarak sahın döşemesi üstüne taşımışlar ve bu iki nokta arasını ölçtükten sonra kandilliğin iki yan genişliğini ekleyerek kubbe çapını bulmuşlardır. Bu taşıma ve ekleme işlemleri yukarıdaki küçük farka yol açmış olabilir.

2- Onlarınkilerle bizim ölçüm tarihlerimiz arasında yapılan onarımlarda (1950'ler ve 1983) kubbe iç sıvası yenilenirken kalınlığı 2-4 cm artmış, dolayısıyla kubbe çapı da 4-8 cm kadar küçülmüş olabilir.

3- Biz kubbe çapının doğu-batı ve kıble-kuzey eksenleri üzerinde ölçtük. Onlar daha başka bir doğrultuda ölçüm yapmış olabilirler ve belki o doğrultuda kubbe çapı 4-8 cm daha büyüktür. Oysa iskele dikmelerinin kıble eksenine dik ve paralel yerleştirilmiş olması nedeniyle, bizim şerit metreyi bu iki doğrultudan daha başka bir yönde geçirme ve ölçüm yapma olanağımız yoktu.

Kubbe yüksekliğine gelince, Prof. Kemali Söylemezoğlu 1934 yılında Çetintaş'ın bu ölçüyü balon yardımıyla almasını seyrettiğini anlattı. Ama kendisi sonucu bilmiyor. Burada ilk kez Çetintaş'ta geçen 43.28 m'lik yükseklikle bizim ölçümümüz arasında 1.03 m fark olması ilginçtir. Eğer 1 m herhangi bir hesap ya da daha sonra ortaya çıkan bir dizgi hatası ise, geriye kalan 3 cm'lik farkın yine sıva kalınlığının değişmesinden ileri geldiği düşünülebilir.

Sonuç

Yetkin kütle düzeni ve iç mekan bütünlüğüyle merkezi kubbeli yapıların doruğunu oluşturan Selimiye'nin bu üstün niteliklerinin yalnızca boyutlarından kaynaklandığı tabii ki ileri sürülemez.

Mimarlık tarihinde, başta Pantheon olmaz üzere, boyutları Selimiye'ninkinden büyük merkezi kubbeli yapılar vardır. Ama onların hiçbiri Selimiye'nin inceliğine, saflığına ve yalın görkemine ulaşabilmiş değildir. Bu açıdan bakıldığında Selimiye'nin kubbe çapının 5-10 cm büyük, yüksekliğinin 1 m küçük (ya da tersi) olması bir önem taşımaz. Önemli olan büyüklük küçüklük değil, değişmez olması gereken ölçülerin, bu kadar değişik biçimlerde verilmesidir ve bu her halde kaynaklara başvuranları rahatsız edecek bir durumdur. ☆

1 *Osmanlı Ansiklopedisi*, 7 cilt, 1993.
2 Unlü, Seyfettin. "Selimiye", cilt 3, s. 36. Mülayim, Selçuk. "Osmanlı Mimarisi", cilt 3, s. 63.
3 Kuruyazıcı, Hasan. "Edirne Selimiye Camisinin Gerçek Kubbe ölçüleri", *Dizayn Konstrüksiyon*, sayı 48, Mart 1989, s. 7-9.
4 "Die Bauten Adrianopels", *Orientalische Archiv*, 1910/11.
5 *Türk Sanatı Tarihi*. cilt 2, 1952 (?), s. 337
6 *İslam Sanatı Tarihi*, 1954, s. 275.
7 *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*, 1949, s. 34.
8 "Edirne'de Türk Mimarisinin Gelişmesi". *Edirne*. 1965, s. 228 *Türk Sanatı*, 1984, s. 263 ve 264.
9 *Osmanlı Devri Mimarisi*, 1986, s. 256 ve 257. *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*, 1988, s. 98 ve 104.
10 "Die osmanische Architektur", *Kunst in der Türkei* (yay. Ekrem Akurgal), 1980, s. 154
"Sinan'ın Dünya Mimarisindeki Yeri", *Mimarbaşı Koca Sinan*, (yay. Sadi Bayram), 1988, cilt 1, s. 611 ve 612
11 *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, 1982, s. 140.
12 "Sinan ve Ayasofya'nın Kubbesi", *Cumhuriyet*. 13.7.1984.
13 "Numerischer Symbolismus in der Sakralen Architektur der Osmanen", *Bildiriler, Cilt II, Mimar Sinan*, II. Uluslararası Türk ve İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 1986, s. 67
14 "XVI. Yuzyıl Türk Mimarisinde Bazı Tasarım ve Çızım Esaslar.", *Bildiriler, Cilt II, Mimar Sinan*, II Uluslararası Türk ve İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 1989, s. 53.
15 *Mimar Sinan*, 1986, s. :163. Nısan 1986'daki II. Uluslararası Türk ve İslam Bılım ve Teknoloji Tar.hı Kongresi'nde, Selimiye ölçülerini ilk kez sözlü olarak açıkladığım zaman ilgilenerek not alan A. Kuran'ın, o sırada henuz basılmamış olan kitabına bu ölçüleri geçirdiğini, s. 169'dakı aynı ölçüyü ise, unutarak 32.28 m olarak bıraktığını tahmin ediyorum.
16 "Mimar Sinan'ın Camileri", *Mimarbaşı Koca Sinan*, (yay. Sadi Bayram 1988, cilt 1, s. 203
17 Sadece A. Arpat, benım makalemin çıkmasından sonra *Dizayn Konstrüksiyon* dergısının Mayıs 1989 tarıhli 50. sayısında yayımlanan "Selımiye Camının Kubbe ölçulerıne Bır Cevap" adlı yazısında, andığım ılk yayınındakı 31.305 m'yi camının onarımında çalışan ustalardan aldığını, iki yıl sonrakı ıkıncı yayınında geçen 31,257 m'yı ise kendi hesaplamaları ile bulduğunu belırtmıştır.
18 Bu kandil askıları konusunda daha fazla bilgi için bak.: Kuruyazıcı, Hasan, "Edirne Selimiyesi'nın Kubbesinden ve Kandilliğinden Bazı Ayrıntılar", *Taç Vakfı Yıllığı I*. 1991, s. 141

1921 YILINDAKİ TÜRKİYE SOSYALİST FIRKASI ŞİŞLİ ŞUBESİNİN TOPLUMSAL YARDIM İŞLEVLERİYLE İLGİLİ BELGELER

I. Aidat Makbuzu (Türkçe ve Fransızca)

TSF

.... Şubesi Kuruş .... arkadaştan ... olmak üzere bervech-i bâlâ .... kuruş ahz olunmuştur.

fi ... sene 133- .... Veznedar Reis

(Oval Mühür)

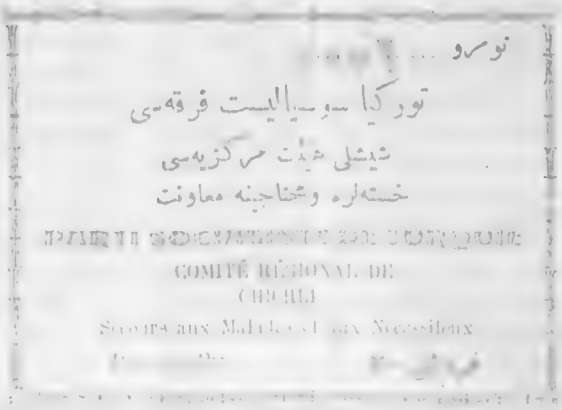

II. Teberrüat Makbuzu (Türkçe ve Fransızca)

TSF Şişli Heyet-i Merkeziyesi Hastalara ve Muhtacine Muavenet

Kuruş 20

III. Taksitle Ayakkabı Satış Senedi (Elyazılı)

Sıra No 21 Kuruş 650

"TSF Şişli Şubesinden satın aldığım bir çift ayakkabının esmanı olan bervech-i bâlâ 650 kuruşu iki müsavi taksitle ve bir ay zarfında tesviye etmeye mecbur olduğumu mübeyyin senettir.

(20 paralık damga pulu üzerinde)

337 Teşrinievvel

Ayazpaşa Elektrik Fabrikasında müstahdem montör muavini, Şişli Şubesinde mukayyet Mehmet Ali

Hakan Akçaoğlu Koleksiyonu

Madencilik Tarihi ve Anadolu'nun Önemi

Şerife YORULMAZ*

Maden; bir cevherden üretilebilen yani metalik bir element taşıyan mineralden üretilen maddeye verilen addır. Fakat bu tanımın kapsamına girmese de, örneğin petrol ve kömür maden kanunlarına tâbi olmuştur. Madenleri nitelikleri, kullanıldıkları yerler ve saire bakımından çeşitli şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Bir tasnif şöyledir:

1. Taşkömürü, linyit, antrasit, petrol, doğal gaz gibi yakıtlar,

2. Metalurji sanayiinde kullanılan demir, bakır, krom, altın, vs. gibi metaller,

3. Diğer şekillerde faydalanılan kükürt, tuz, mermer gibi metal olmayan madenler[1].

Madencilik ise, doğadaki hammaddelerin[2] ilkel üretimi ile uğraşan bir meslek olarak şöyle tanımlanmaktadır;

Geniş anlamda madencilik, yeryüzünde bir ya da birden fazla elementin bir arada konsantre halde bulunduğu maden yatağından çıkarılıp çeşitli aşamalarda işletildikten sonra bunları insanlığın kullanabileceği hale getiren işlemlerin bütününe denir.

Özel halde ise madencilik başlıca; maden arama, maden işletme, cevher hazırlama ve izabe yani maden hammaddelerinin ateş ile eritilmesi işlemi gibi kollara ayrılır. Zamanla madencilik deyimi yalnız maden işletmeyi, özellikle yer altında kömür işletme madenciliğini ifade eder hale gelmiştir[3].

İnsanlar madenlerden ilk olarak tuz, çakmaktaşı[4] ve kili kullanmışlardır. Sonra metallerden[5] altını keşfetmişlerdir; çünkü su yataklarında kendiliğinden toplanmaktaydı. Daha sonra bakır, bronz (tunç) ve demir keşfedilmiş ve kullanılmıştır[6].

Metallerin keşifleri ve yer kabuğundaki dağılımları şöyledir[7]:

Maden yataklarının aranması, yeryüzü ve yeraltında maden işletmeciliği, cevher eritme, dökme ve dövme işlemleri ancak uzun ve yorucu deneyimlerle kazanılmıştır. Sahibi için çoğu zaman bir zenginlik ve

Elektrumdan (altın-gümüş karışımı) ördek biçiminde iğne başı Frig dönemi, İÖ 8. yy. sonu - 7. yy. Bayındır / Elmalı kazısından (Antalya Müzesi)

Metal	Bilinişi	Bulunuşu	Dağılımı (ppm=g/t)
Bakır	-5000	Saf	55
Altın	-5000	Saf	0.0005
Gümüş	-3000	Saf	0.1
Kurşun	-3000	-3000	12.5
Kalay (bronzda)	-3000	-1400	2
Demir	-2600	-2600	50.000
Cıva	-1600	Saf	0.08
Kobalt	-1500	1806	25
Çinko	Aristo	1746	70
Potasyum	Aristo	1807	26.000
Mangan	Plinus	1774	950
Sodyum	Plinus	1807	28.300
Bizmut	1472	1472	0.17
Holfram	1574	1783	1.5
Platin	1600	Saf	0.005
Nikel	-	1751	75
Molibden	1780	1790	1.5
Tellür	-	1782	0.002
Titan	1791	1825	5.700
Krom	-	1797	100
Niobyum	-	1801	20
Tantal	-	1802	2
Palladyum	-	1803	0.02
Osmiyum	-	1804	0.006
Aluminyum	-	1827	82.300
Vanadyum	1831	1864	135

güçlülük anlamına gelen bilgi ve buluşlar, hiç bir zaman kolayca ve gönüllüce başkalarına aktarılmamıştır. Dolayısıyla metal bilgisi, uzun zaman dar bir bölgede gizli kalmış ve başka yerlere yayılması uzun bir sürede gerçekleşmiştir.

Arkeolojik bulgu ve araştırmalara göre en eski metalurjinin[8] köklendiği bölge olarak, Kuzeydoğu İran kabul edilmektedir. Metalurji yöntemlerine ait bilgiler oradan Yakın Doğu'ya, Anadolu'da Toroslardan Hazar Denizi tarafındaki Elbruz dağlık bölgelerine kadar (buralarda çeşitli cevher ve yakacak maddesi bulunduğundan) gelmiştir. Metalurji bilgisi Orta Doğu'dan Avrupa, Afrika ve Asya'ya yayılmış ve çeşitli yollardan daha da gelişmiştir[9].

Bakır, kap ve süs eşyası yapımına uygun ise de araç-gereç ve silah yapımına uygun değildi. Yalnız Mısır gibi bakıra arsenik veya başka metallerin katılmasıyla daha sert bir bakır alaşımının elde edildiği yerlerde silah ve araç-gereç yapımında hammadde olarak kullanılıyordu.

Yüksek sıcaklıkların üretilmesi olanağı ve bakır kazanımındaki deneyimler insanları, yeni metallerin keşfine yöneltmiş; kalay, kurşun, cıva ve demir elde edilmiştir.

Kalay ve bakırın belli oranlardaki karışımından tunçun keşfiyle, araç-gereç ve silâh yapımında taştan daha üstün bir malzeme elde edilmiş ve bu keşif, ilk metalurji bilgilerinde en önemli gelişmeyi sağlamıştır.

Doğu Akdeniz'de İ.Ö. 2000 yıllarında maden ticareti, Sur ve Sayda limanlarında gelişmiş durumdaydı. Bakır ve diğer madenler Kıbrıs ve Anadolu'da çıkarılarak Mısır, Girit ve Mezopotamya'da maden işleyenlere sunulmaktaydı. İ.Ö. 2600'lerde Mısır'da ve İ.Ö. 2500'lerde Kıbrıs'ta bakır madenlerinin işletildiğine ilişkin kanıtlar bulunmuştur.

Anadolu'daki en eski bakır madeni Ergani-Maden'dekidir. İ.Ö. 2000 yıllarında Asurlular, İ.S. 12. yüzyılda Araplar ve 16. yüzyıldan sonra da Osmanlılar tarafından işletilmiştir.

Gümüş ve kurşun, İ.Ö. 2500 yıllarından sonra Toros dağlarından çıkarılarak Mezopotamya'ya gönderilmekteydi. İ.Ö. 2000 yılı başlarında Kaniş'te (Kayseri yakınlarında Kültepe) kurulan ve Türkiye'deki maden ocaklarından çıkarılan bakır, gümüş ve kurşunun dışsatımıyla uğraşan ticaret kolonisine ait bir çok belge ve mektup bulunmaktadır[10].

Hititlerle ilgili bir çalışmada madencilik üzerine şöyle denmektedir: "Küçük Asya'nın büyük serveti maden ve sanayi idi. Eti (Hitit) hükümdarlarının daimi surette firavunlardan altın istemelerinin sebebi onları mamul eşya haline koymaktı. Bu altınlar Mısır'dan geldiği miktarda Mısır'a iade edilmezdi. Altına verdikleri şekil dolayısıyla "imal hakkı" el emeği olarak bir kısmı Eti krallarının ambarlarında alıkonurdu. Fakat altının büyük kısmı mücevherat ve ziynet eşyası halinde Mısır'a gönderildi." Araştırma sonuçları Milattan 4-5 bin yıl önce Mısır'ın bakır madenini işlemesine rağmen, Hititlerin madencilik ve maden sanayiinde daha başarılı ve daha eski olduklarını göstermektedir[11].

Görüldüğü gibi Anadolu'da genellikle bakır, demir, kurşun, altın ve gümüş madenleri üretilmiştir. Hititlere ait bronz (tunç) heykellerdeki kalayın nereden sağlandığı ise hala bilinmemektedir[12].

İlkel yöntemlerle başlayan madencilik, insanların maden açısından zengin olan bölgeleri ele geçirme isteğiyle çıkarmış oldukları savaşlar, savaşların endüstriyel gelişmeyi (güçlenme isteği) hızlandırması ve teknolojik gelişmenin daha fazla madene ihtiyaç duymasıyla çağlar boyu büyük bir aşama kaydetmiştir.

Demirin, insanlarca bilinişi tunç kadar eski olmasına rağmen uzun süre tek kaynağı meteoritler olmuştur.

Hititler çok sayıda demirden silah kullanan ilk topluluktur ve demir silahlarla donatılmış orduları tunçtan yapılmış silahlı orduyu bozguna uğratıyordu, (Hitit-Mısır savaşları).

İ.Ö. 2000 yıllarında Asurlu bir ticaret kolonisi Kapadokya'ya yerleşir. Asurlu tüccarlar alışverişlerini kil tabletlere yazarak kaydetmişlerdir. İ.Ö. 1900 yıllarına ait bu kayıtlarda Hitit Krallığı'na atıflar yapılmaktadır. Hititler yüksek nitelikli demir işçiliği yapan belki de ilk uygarlık olarak ün yapmışlar-

dır. Kil levhalar üzerine yazılan Hitit dili de ancak 1960'larda çözülebilmiştir. 3000 yıldır ölü olan Hitit diliyle İ.Ö. 1300 yıllarında yazılan kil levhalardan biri, bir Hitit Kralı ile kendisine burada bulunan iyi demirden almak istediğini yazan bir Asurlu Kral arasındaki yazışmayı göstermektedir. Yine de Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışı ve Hititli maden ustalarının ve ustalıklarının Orta Doğu ülkelerine dağılışına dek eski dünyada demirin kullanılışı çok sınırlı bir ölçüdeydi. Hititli metal işçilerinin demiri tunçtan daha değersiz bir maden olmaktan çıkarıp dünyanın her yerinde onun yerine geçecek bir metal olmasına yol açacak teknolojik yenilikleri geliştirip uygulamış olduklarına kesin gözüyle bakılmaktadır[13].

Demir işçiliğinin yayıldığı yollardan biri, ancak yakın zamanlarda Avusturya Alplerinde Hallstadt kentinde ortaya çıkarılmıştır[14]. Mal ve bilgi iletişiminin klasik kanalı olan ticaret yolları aracılığıyla Demir Devri, ocaklarıyla ve demir işçiliğiyle Anadolu'dan çıkıp Balkanları aşarak buraya gelmiştir. Buraya geldiğinde de yelpaze gibi çevreye savrulup tüm Batı Avrupa'yı örsün başına çekmiştir[15].

Daha fazla maden üretimine duyulan gereksinme, maden hazırlama ve maden zenginleştirme[16] yöntemlerinin gelişip mekanize olmasına yolaçmıştır. Zenginleştirme işlemlerinin özellikle altın ve gümüş madenciliğinin gelişmesiyle ön plana çıktığı bilinmektedir.

Bu işleme ilk sahne olan ülke de Anadolu'dur. Madenin ilk defa eteşle eritildiği yer Sard şehri olmuştur. Tarihte zenginliği ve hazineleri ile ünlü Lidya Kralı Krezüs (İ.Ö. 563-548) ilk altın parayı Sard yolundaki madenden elde ettiği altından bastırmıştır. Çanakkale Madendağ ve Kartaltepe altın yataklarının da Truvalılar zamanında işlendikleri sanılmaktadır[17].

Anadolu metalurjinin gelişimi açısından da Doğu ile Batı arasındaki önemli konumunu korumuştur. İnsanlık tarihiyle koşut gelişen madenciliğe ait bazı sırların Doğu'da Avrupa'dan çok daha önceleri çözüldüğünü görmekteyiz. Örneğin Demirin kullanımındaki en büyük engel, erime sıcaklığının yüksekliği nedeniyle, maden işçilerinin demiri, tunçtan yaptıkları gibi dökememeleriydi. Fakat Batıda çözülemeyen bu özel engel, Doğuda aşılmıştır. 20. yüzyılda Çin'de yapılan en önemli kazılardan biri, 6000 imparatorluk askerinin araç-gereçleriyle birlikte toprağa gömülü heykellerini ortaya çıkarmıştır. 2000 yıl boyunca toprak altında nöbet tutan bu tuğladan askerlerde her ayrıntı otantikti. Kılıçlar, mızraklar ve oklar temizlendiğinde, yapıldıkları zaman ki kadar keskin ve ürkütücü görünüyorlardı. Yapılan analizler buluntuların bugüne kadar toprak altında nasıl korundukları konusunda şaşırtıcı ipuçları vermektedir. Silahları 15 farklı metalin alaşımından yapılmıştı ve kullanılan ana metaller bakır, kalay ve kurşundu. Ama aralarında Batıda henüz kullanılmayan metallerde vardı bunlar; aluminyum, titanyum, vanadyum ve kobalttı. İnsanoğlu demir dökme işlemini İ.Ö. 300 yıllarında keşfetmiştir. Çinlilerin bu büyük başarısı, Orta Çağ Avrupası'nda ancak 1500 yıl sonra yinelenebilmiştir[18]. Çinlilerin madencilik alanında burada ayrıntılarına giremeyeceğimiz başka buluşları da sözkonusudur.

Metallerin kullanıma girmesiyle ticaret büyük bir gelişme göstermiştir. En önemli ticari mallar metallerdi.

İlk Çağda Mısırlıların Nübye'de işlettiğikleri büyük bir altın ocağında köleler[19], çeşitli yöntemlerle ve ağır güçlüklerle altınlı kuvars damarlarına gidiyorlardı. Kuvars kayaçlar ateş yardımıyla parçalanıyor, dağdan sürüklenerek taşınıyor ve taş havanlarda ufalanıyordu. Daha sonra da yıkanarak ayıklanıyordu.

Eski çağlarda gümüşü altından ayırmak için antimon, kurşunu gümüşten ayırmak için de potada arıtım işlemi uygulanıyordu. Kasvetli ve ölü kurşun yığınından pırıl pırıl gümüşün belirmesi, insanları büyülemiş olmalıdır. Bu görünüm, simyaya duyulan ilginin odak noktası ve ateşle arınma, bedenin yeniden dirilmesi gibi kavramların esin kaynağı olmuştur. Hatta belki ölüleri yakma geleneğinin kökeni de bu konuda yatmaktadır.

Binlerce yıldan beri ateş konusunda kazanılan deneyimler, eritme fırını yapımında, metal dökümü için kap ve pota üretiminde ve körük için ateşe dayanıklı üfleç hazırlanmasında, çömlekçilikten kazanılmış olan deneyimler ise metal üretiminde çok yararlı olmuştur[20].

Uzun süre madenciler açısından ocaklarda biriken su büyük sorun olmuştu. Bu sorun teknolojik olarak çözümlendikten sonra madenciler (Avrupa'da) zenginlik içinde yüzmeye başlamışlar ve pek çok gelişmeyi yönlendirmişlerdir. Rönesans hızlanmış, Avrupalıların fetihleri finanse edilmiş ve dünyanın Avrupa ülkeleri tarafından kolonileştirilmesinde etken olmuştur.

Kısacası Avrupa'nın karanlık çağdan çıkışı madenlerin keşfedilip işletilmesiyle olmuştur. Özellikle Afrika ve Amerika'da ki zengin maden yataklarına sahip olan Avrupa bugünkü gelişmesinin altında yatan maddi olanakları bu kaynaklara borçlu bulunmaktadır.

Orta Çağ sonlarında demir, altın, gümüş ve bakır dışında şu me-

Gümüş fibula (toga'ya takılan çengelli iğne) aynı yerden

mıştır.

İnsanlar adale gücü ve hayvan enerjisinden yararlanarak ekonomik faaliyetlerini artırırken doğa kanunlarını tanımaya başladıktan sonra, doğa güçlerinden de yararlanma olanağı bulmuşlardır. İlk yararlanılan güç kaynağı rüzgar ve akarsulardır. Körük ve maden dövme makinalarının akarsu gücü ile çalıştırılması yöntemi bulununca Orta Çağ'da rüzgardan faydalanmak üzere kurulmuş olan maden sanayilerinin kuruluş yerlerinde de büyük değişiklikler olmuş ve bu çağın sonlarında su gücünün önemi çok artmıştır. Özellikle demir, odun sanayilerinde, değirmencilikte, taş ocaklarında vs. çok kullanılıyordu.

taller kazanılmıştır: cıva, soy metal metalurjisinde ve tedavi sanatında kurşun; örneğin su borusu yapımında, pencere kaplamasında, harf dökümünde ana bileşen olarak ve sonraları da ateşli silahlar için mermi üretiminde kullanılırken antimon, bizmut, kalay ve çinko (çinko bileşiği galmet-cinko sülfat şeklinde, temel olarak alaşım metalleri şeklinde kullanılmışlardır.

Burada özellikle belirtmemiz gereken nokta, Orta Çağ metal işçiliğinin ana kolunun silah yapımı üzerine kurulmuş olmasıdır[21].

Erken Yeni Çağ'da 16. yüzyıldan itibaren sınai hammadde ihtiyacı ve üretimi büyük bir artış göstermiştir. Ateşli silahların gelişimi, denizcilik ve gemi yapımındaki gelişmeler denizaşırı ülkelerin sömürülmesi sonucunu doğurmuştur. Bu sömürü sonrası soy metaller (altın ve gümüş) başta olmak üzere büyük zenginlikler Avrupa'ya akmıştır. Bu gelişme Avrupa ekonomisinde hızlı bir değişmeyi gündeme getirmiş, artan tüketimle birlikte sömürgelerde yeni pazarlar oluşmuş, Avrupa'nın ticari sermayesi için olanakları ortaya çık-

Dünya enerji kaynaklarındaki asıl gelişmeler 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren meydana gelmiştir. Yüzyılın sonlarına doğru maden kömürü, yepyeni bir enerji kaynağı olarak ortaya çıktı. Makina devrini açan bu yeni enerji, sanayilerin kuruluş yerinde tekrar büyük değişiklikler meydana getirdi. Eski küçük atölyeler yerine büyük sanayi ortaya çıktı[22].

18. Yüzyılda Sanayi Devrimi sonrasında başta İngiltere olmak üzere sömürgecilik ve köle ticareti ile zenginleşen ve güçlenen Avrupa ülkeleri, artan hammadde gereksinimlerini karşılamak ve ürünlerine yeni pazarlar bulmak amacıyla yeni bir sömürü düzeni (emperyalizm) başlattılar. Bu konuda başı çeken İngiltere ve onu izleyen diğer sanayi ülkeleri için, geleneksel sömürgelerin dışında, giderek gücünü kaybetmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun verimli alanları en büyük sömürü hedefi durumuna gelmiştir.

Bu arada Sanayi Devrimi'yle birlikte madencilik alanında da yeni keşifler ve gelişmeler devam etmekteydi.

Tüm metaller arasında yeryüzünde en bol bulunduğu halde varlığı çok geç anlaşılan metallerden biri aluminyumdur. Elektrosanayideki gelişmeler sonucu büyük miktarlarda elektrik akımı kullanılır olduğunda elektroliz yoluyla teknik düzeyde yeni metallerin üretimi gelmiştir. Teknikte önemli bir hafif metal olan magnezyum da 1883'de benzer yolla elektrolitik olarak elde edilmiştir[23].

Oto ve uçak sanayiinin oluşmasıyla, öncelikle çelik ve hafif metaller (aluminyum, magnezyum ve titan) olmak üzere metal malzemelere olan istem büyük bir artış göstermiştir. Elektrik enerjisi ve kullanımı üzerine 19. yüzyılda gelişen teknikler de bakıra ve özel nitelikli diğer metal ve alaşımlara olan gereksinimi sıçramalı bir şekilde yükseltmiştir. Diğer yandan bu yeni enerji, metal araçgereçlerin yeni yapım yöntemlerini de olanaklı kılmıştır[24].

Sanayide ve teknolojide madenlere duyulan gereksinimi artıran gelişmeler paralelinde, madencilik mesleğine özgü riskleri giderme yolundaki çalışmaları da olumlu yönde etkilemiştir. Örneğin Humphry Davy (1778-1829)'nin madenciler için geliştirmiş olduğu emniyet lâmbası, maden ocaklarındaki patlamaların önlenmesinde önemli bir gelişme sağlamıştır[25]. Fakat madenciliğin risklerinin azaltılmasına yönelik çalışma ve tekniklerden yararlanma konusunda, gelişmiş ülkelerden gelişmemiş ve geri kalmış ül-

kelere doğru görülen düşme açık şekilde gözlenmektedir.

Sanayinin en önemli sektörlerinden biri olan madencilik, arama, bulunduktan sonra inceleme, değerlendirme, işletmenin kuruluşu, üretime geçme, çıkarılan madenin ilgili alanlara dağılımı veya işlenmesi, tüketim, ihracat ve ithalat gibi çok yönlü çalışmaları kapsamaktadır. Madenler pek çok sanayi ürününün hammaddesini oluşturduğundan, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu yarı sömürge durumuna getirmek isteyen emperyalist devletler, imparatorluğun maden kaynaklarına da el atmak istemişler ve bunda başarılı da olmuşlardır. En azından ülkede maden üretimi, büyük ölçüde bu sömürgeci emperyalist ülkelerin sanayilerine güdümlü olarak gerçekleşmiş ve bazı maden türlerinde yoğunlaşmıştır. İsteklerin yoğunlaştığı bu madenlerden bazıları krom, zımpara, ve manganez gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında genellikle Batı Anadolu'da bulunmuş ve işletilmiş olanlardır. İmparatorluğun en önemli iskelelerinden biri olan İzmir'den yapılan ithalat ve ihracat rakamları incelendiğinde bu durum daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır. ☆

* DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Elemanı

1 Reşat Aktan, Türkiye İktisadı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1978, s. 101

2 Abdullah Türkoğlu, *Endüstri Hammaddeleri ve Enerji Kaynakları* II. Kitap, İstanbul 1965, s. 2;.. Madenler tabiatta bulunan stok tabii kaynaklardır, yani anorganik hammaddelerdir. Anorganik olan hammaddeler organik hammaddelerin tersine üretilemezler. Yeryüzünde mevcut yatakları bulunarak çıkarılırlar. Yataklar tükenince yeniden oluşmazlar yani regenerasyon yoktur. Fakat organik ve anorganik hammaddeler arasındaki farklar maden kömürü, linyit, petrol ve doğal gaz gibi organik asıllı fosil hammaddelerde belirginliklerini kaybederler. Hammaddeler dayanıklılık derecelerine yani kullanımdaki devamlılık sürelerine göre de gruplandırılırlar. Demir, bakır gibi uzun süre kullanılabilen hammaddelere dayanıklı, komur, petrol gibi bir kez kullanılınca çoğaltılanlara da dayanıksız hammaddeler denir

3 Yavuz Aytekın, *Maden Mühendisliğine Giriş*, Dokuz Eylül Üniversitesi Muhendislik - Mimarlik Fakultesi Yayını, 2. Baskı, İzmir 1992. s. 71

4 Yavuz Aytekın, a.g.e. s. 1; Çakmak taşından yapılmış araçlar 450 000 yıl önce yaşamış olan Paleolitik insan kemikleri ile beraber bulunmuştur

5 Zeki Tez. *Madencilik ve Metalurji Tarihi*, Acar Matbaası, İstanbul 1989, s. 9; "Metal" sözcüğü, anlamı "aramak" olan eski Yunanca bir kökten gelmedir ve metallerin başlangıçta ne kadar az bulunur olduğunu gösterir.

6 Reşat Aktan, a.g.e. s. 100;... Atina uygarlığı varlığını gümüş madenlerine borçludur. Eski Roma İmparatorluğu altın, gümüş, bakır, çinko, kalay ve demire büyük önem vermekteydi.

7 Yavuz Aytekın, a.g.e. s. 8

8 Zeki Tez, a.g.e. s. 15; Odun komürü ve körük metalurji teknığının temelini oluşturuyordu ve bu teknik 18. yüzyıla kadar ilkece çok az değişmiştir.

9 Zeki Tez, a.g.e. s. 12

10 Zeki Tez, a.g.e. s. 15-16

11 *Türkiye Demir Envanteri*, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayını, Ankara 1971, s. 2

12 Ahmet Can Bilgin, *Türkiye'de ve Dünyada Madencilik*, Ankara 1972, s. 11

13 Zeki Tez, a.g.e. s. 12-14

14 Zeki Tez, a.g.e. s. 20;.. Bölgedeki tuz yataklarına yakın bir tepenin yamacında büyük bir mezarlık geçen yüzyılda kazılarda ortaya çıkmış, bu mezarların İ. Ö. 800-500 yıllarına ait olduğu saptanmıştır. Sonuçta Avusturya'nın eskiden Noricum adıyla bilinen bu bölgesinin I. Ö. 600'lerde bir demir merkezi olduğu anlaşılmıştır.

15 Zeki Tez, a.g.e. s. 17-21

16 Maden zenginleştirme: Cevherin hazırlanıp, içerisindeki faydalı minerallerin serbest hale getirilmesinden sonra, değişik yontem veya yöntemlerle faydalı minerallerin ayrılarak bunlardan bir konsantre üretilmesi işlemine verilen isimdir.

17 Yavuz Aytekin, a.g.e. s. 3; *Türkiye Demir Envanteri*, Ankara 1971, s. 2

18 Zeki Tez, a.g.e. s.21-22

19 Köleciliğin egemen olduğu çağlarda köleler, yeterli ve ucuz (belki bedava) bir iş gücü olarak, pek çok alanda olduğu gibi madencilik alanında da çok amaçlı bir şekilde kullanılıyorlardı; maden ocaklarında maden çıkarmada, ufalamada, taşıyıcılıkta, su sağlanmasında. odun kömürü elde edilmesinde ve demirci ocaklarında çalıştırılmaktaydılar

20 Zeki Tez, a.g.e. s. 23-25

21 Zeki Tez, a.g.e. s. 48-51, Özellikle 14. yüzyılda ateşli silahlar teknığına giriş, metalurjistlere ve metal zanaatkarlarına yeni görevler yüklemiştir. İlk hafif ateşli silâhlar ve toplar demirden dövülerek yapılmıştır. 1500 yıllarında tunçtan dökum yoluyla top üretimine geçildi. Tunç çok pahalı olduğundan, kısa bir süre sonra demirden top dökümüne başlandı. Demir dökümü, başlarda yalnızca savaş amacına hizmet ediyordu.

22 Abdullah Türkoğlu, a.g.e. s. 117; Maden kömürü 19. yüzyılın sonlarına kadar buyuk sanayinin temeli ve her turlu endüstriyel gelişmenin ana koşulu olarak kaldı.

23 Zeki Tez, a.g.e. s. 64

24 Zeki Tez, a.g.e. s. 66-67

25 Zeki Tez, a.g.e. s. 79; Kömür ocaklarındaki en buyuk tehlike, metan-hava karışımlarının (grizu) patlamasıydı. Bu emniyet lambası yardımıyla ocakta metan gazı çıkışı, anında saptanıyordu.

Altın bir çift küpe (iki topu eksik) aynı yerden

13. Yüzyıl Anadolu Ahîlerinin Dünya Siyasî Tarihindeki Yeri

ÖMER TUNCER

Tarihte, pek çok insan topluluğu, farkında -kimi zaman elinde- olmadan insanlık tarihine köşebaşları yaratmıştır.

Dünyanın öve öve bitiremediği İngiliz siyasi tarihinin 13. yüzyıl serüveni gerçekten ilginçtir. 1215 yılında İngiliz kralı John ile baronlarınca imzalanan Magna Carta Libertatum (Büyük Özgürlük Beratı)'nın önemi, gerçekte *yeni bir sosyal sınıf egemenliğ*inin haberini vermiş olmasındadır.

Aristokrat (soylu) sınıf yönetiminin iç mantığında "özgürlük" kavramının yeri yoktur. Bu dönemde insan dünyaya gelişinden, "özgür" değildir, "kul"dur. Tanrının, dolayısıyla da onun yeryüzündeki temsilcisi olan yöneticinin *kul*udur. Bu nedenle malı -mülkü yoktur. Dünya tanrının mülküdür ve yönetici (kral, padişah, imparator v.b.) ya da onun yetki verdiği bey, ağa, dük kont v. b. tarafından tanrı adına kullanılır. İşte bu yüzden "kişisel mülk", "mülkiyet" ve "bireysel özgürlük" aristokrat yönetimlerinin tanımadığı, kavrayamadığı, anlayamadığı, burjuva (kentsoylu) kültürün kavramlarıdır.

Bilim adamları, İngiltere'nin 13. Yüzyıl'ını burjuva devrimleri tarihinin ilk adımları olarak kabul etmektedir.

13. Yüzyıl'da Anadolu

Hangi nedenle olursa olsun, Magna Carta'nın yayınlandığı yüzyılın Anadolusu, bugüne değin bilim dünyasının dikkatinden kaçmış görünüyor.

Anadolu'da bildiğimiz pek çok toplumsal olay, günümüze yansımış bir sürü toplumsal ve ekinsel varlığın doğumu bu yıllardadır. Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Velî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Ahî Evren bu yıllarda yaşamış örgüt önderleridir. Dikkatlice bakarsak, bu örgütlerin "masum", inanç'dan başka bir şeyle uğraşmayan kendi halinde tekkeler olmadığı kolayca görülebilir. Bu örgütler, aynı zamanda, tanrının vereceği vekâletin yeni talipleri, yani kurulu yönetimin yanında ya da karşısında yer alan siyasal örgütler olmalıdır. Âşıkpaşazade'ye göre üçünün adı, *Baciyan-ı Rûm, Abdalan-ı Rûm, Ahîyan-ı Rûm*dur...

13. Yüzyılda çok kanlı bir biçimde bastırılan bir de büyük ayaklanma biliyoruz: *Babaîler Ayaklanması*... Şeyhleri Baba İshak'ın Amasya kalesi burçlarında asılması ile başlamış, 1240 yılında II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in orduları karşısında Kırşehir'in Malya ovasındaki kanlı yenilgisi ile sona ermiştir. İşte, Hacı Bektaş-ı Veli, Balım Sultan, Şeyh Edebali (Osman Gazi'nin kayınpederi), Babailer hareketinin bu yenilgiden sonraki önderleridir.

Ayaklanmanın bunca kanlı bir biçimde bastırılması, Anadolu Selçuklularının halk desteğini büsbütün yitirmesine ve iyice zayıflamasına neden olmuştur. Anadolu halkı, Moğol işgaline karşı, Selçukluların yanında direnmeyi belki de bunun için, reddetmiştir.

Moğollar Anadolu'yu işgal ettiklerinde halkın oluşturduğu örgütlerin kimini yanlarında, kimini de karşılarında buldular.

Soylu geleneği sürdüren Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve destekleyenler için, Moğollar, Tanrı'nın yeryüzündeki yeni temsilcisiydi. Bu yüzden Moğollar ve onların Anadolu'yu yönetmek için (bir tür

vali olarak) görevlendirdiği Selçuklu Sultanlarını desteklemek, karşı olanları yok etmek gerekirdi. Sultan'la Mevlevî örgütü, başkent Konya'da, iç içe yaşıyordu.

Ahîyan-ı Rum (Anadolu Ahîleri)

Moğollara, artık Anadolu valisi gibi hizmet gören Selçuklu Sultanlarına ve bunlara örgütleriyle tam destek veren Mevlevilere karşı direnen örgüt ise, Ahîyan-ı Rûm ve onun piri Ahî Evren'di. Ahî Evren'in karısı Kadıncık Ana (ki, Bacıyan-ı Rûm örgütünün önderi olduğu sanılmaktadır) ise Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhının iç hizmetlerinden (yemek, düzen, temizlik, konuk ağırlama v. b.) sorumluydu. Bu nedenle Hacı Bektaş-ı Velînin ve örgütünün Ahîyan-ı Rûm örgütünü desteklediği sanılıyor.

Önce Ahîlerin yaşadığı ekonomik yapıya bakmaya çalışalım: Bildiğimiz kadarıyla, Ahîler, küçük tezgâhlarında insanlara satmak için el ürünleri üretirlerdi. Soylular gibi *Tanrı mülkü*nün yönetimi kendilerine teslim edilmiş insanlar değildi. Belki "burjuva/kentsoylu" tanımına uygun sermaye birikimleri yoktu, sermayenin yeterince biriktiği dönem daha gelmemişti. Ama küçük el tezgâhları, örsleri, çekiçleri, kıskaçları, dükkânları bir tür "ön-sermaye", kendileri de bir tür "ön burjuva" sayılabilir.

Örgütlerinde, kendilerine özgü toplumsal bir işleyiş oluşturmuşlardı. Örgüte girecek yeni üyeyi eğitir, dener, sınar; çırak, kalfa, usta gibi aşamalardan geçirir, topluma, ustalarına ve örgütlerine bağlılıkta ve saygıda kusur etmeyeceğine ilişkin yemin ettirirlerdi.

Her "il"de bir "Ahî Baba" bulunurdu. Şeyhlerine "Ahi", örgütteki öteki görevlilere, "Kâhya", "Yiğitbaşı", "Ehl-i Hibre" gibi adlar verirlerdi.

Anadolu Ahî örgütlerinin Selçuklular zamanında "rünûd rindler", Osmanlıların kuruluşunda "Alpler" ya da "Alp Erenler" denilen silâhlı askerleri vardı. Âşıkpaşazade'nin Gaziyan-ı Rûm (Anadolu Gazileri) dediği örgüt belki de bunlardır.

İlginç olan, Ahî örgütlerinin, yalnızca Müslümanlardan oluşmamasıydı. Anadolu Hıristiyanları da Ahî örgütlerine girebiliyor, ayırım gözetmeksizin "imece" (bu kavram, günümüze ahîlerden kalmıştır) ile çalışmayı ve örgütlerini yönetmeyi becerebiliyorlardı. Yani örgütsel anlamda "lâik" denilebilecek bir toplumsal yapıları vardı.

Kuruluş aşamasında Ahî Evren de Selçuklu sultanları ve Mevlevilerle birlikte, Anadolu Selçuklu Devletinin başkenti Konya'da yaşamakta, örgütünü buradan yönetmektedir.

Ama dünya görüşleri ile sınıfsal ve ekonomik yapılarındaki ayrılık sonucu Mevleviler Selçuklu Sultanına sikâyet edip 5 yıl hapse attırırlar. Bir genel af sonucu hapisten çıkan, Ahi Evren önce bir süre kentten ayrılır.

Ardından Ahîlerin Şems-i Tebrîzîyi öldürmesiyle ortaya çıkan bunalım sonucu, artık Konya'da tutunamayacağını anlar. Mevlânâ'nın aynı olaya karışan oğlu Alâ üd-Din Çelebi ile birlikte Kırşehir'e çekilir. Ahî Evren'in bundan sonra 14 yıl Kırşehir'de yaşadığı ve Alâ üd-Din Çelebi ile aynı gün (belki de bir ahî kırımı sırasında) Mevleviler tarafından öldürüldüğü biliniyor. (1261)

Ahî örgütleri Anadoluda öylesine etkindi, öylesine güven sağlamıştı ki, İbn Batuta'nın anlattığına göre bir kentte yönetim boşluğu doğduğu anda, yönetimi ellerine alabiliyordu.

Ahîlik, Ankara'da 1260'larla 1350'ler arasında, böyle bir yönetim boşluğu sırasında Ankara Osmanlılara katılıncaya değin bir devlet yönetimi denemesi yapar. Gerçi bu düşünce, "Ahi Ankarası"na *devlet denilebilir miydi*? Bu devletin "devlet" *özellikleri var mıydı*? gibisinden bir sürü haklı tartışmaya konu olabilir. Ahîler Ankara'da bir devlet (hadi isterseniz yönetim diyelim) kurdularsa, kendi örgütlerini yönettikleri gibi yönetmişlerdir.

Elbette böyle olacaktı. Ahîlerin kendilerinden önce, örnek alabilecekleri bir burjuva devleti örneği yoktur. Tam tersine, inansak da inanmasak da, farkında olsak da olmasak da, *günümüzün teknoloji destekli liberal ekonomileriyle koca koca burjuva devletlerin başarısının kökeninde, belki de İngiliz Magna Carta Libertatum'u kadar Ahîlerin Ankara kentsoylu devlet yönetimi deneyimlerinin de payı vardır.*

Ahî döneminde günümüze Ankara'da Ahî Şerafettin (Aslanhane) Camii ve Türbesi ile Ahî Elvan Camii kalmış.

Ahîlerin kuruluşuna katıldıktan ve uzun bir süre etkileri altında tuttukları ikinci devlet (bu, gerçek bir devlet) Osmanlı devletidir. Osman Gazi'nin kayınpederi, Ahî Edebali'dir. Alp Erenler, yani Ahî askerleri, Osmanlı beyliğinin kuruluştaki ilk askerlerdir. Osman Gazi'nin devletin başına geçmeden önce Ahî peştemalı kuşandığı resmi tarih tarafından da kabul edilmektedir. Hacı Bektaş tekkesindeki bir kitabeye göre, I. Murat, Ahî örgütü üyesidir.

Sonraları, Osmanlı devletinin yavaş yavaş Ahî örgütünden uzaklaşmaya başlamasıyla, Yıldırım Bayezid zamanında Ahîlerin devleti denetlemek amacıyla "kepenk kapatma eylemi" yaptıkları biliniyor.

Osmanlı Devletinde yönetim, başlangıçtan Fatih Sultan Mehmet'e değin geçen zaman içinde yavaş yavaş Ahî etkisinden sıyrılır, aristokrat yapı, aristokrat mantık yeniden oluşur. Bu dönemden sonra Ahîler devlet denetimine girecek, örgütleri *esnaf loncaları* biçimine dönüşerek sınıfsal özelliklerini yitirecek, Mustafa Kemal Devrimi'ne değin Osmanlı Aristokrasisinin dümen suyunda yaşayacaklardır. Bu nedenle başlangıçtaki Ahî örgütleri ile sonradan devletin es-

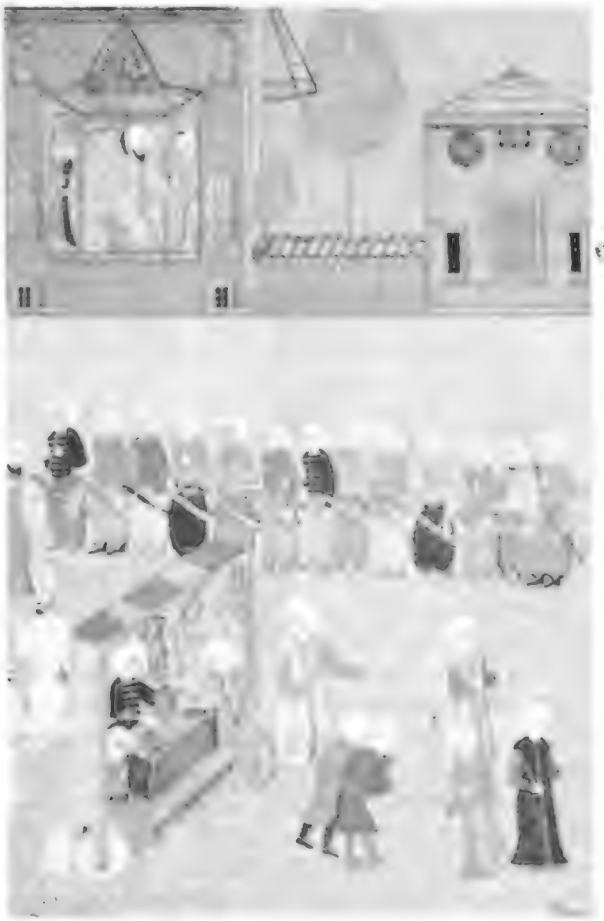

nafı denetim altında tutmak için kullandığı loncaları aynı kefede ve birbirinin devamı olarak değerlendirmek pek doğru olmasa gerek...

13. Yüzyıl Ahîliği, Gelecekteki Kentsoylu Kültürün Habercisi miydi?

Ahîlerin, istilâcı Moğollara ve onların Anadolu'ya bir tür vali olarak bıraktığı Selçuklu Sultanlarına karşı aynı dinden (ümmet-i Muhammed) olmalarına aldırmadan Anadolu'nun çeşitli kentlerinde direniş hareketleri örgütledikleri, bilinmektedir.

"Ümmet", aristokrat kültürün toplumsal bilinç kavramıdır. Ahî kültüründe ise yavaş yavaş "aynı vatanda yaşayanlar"ın önem kazandığı, "ümmet"in "vatan" biçimine dönüşmeye başladığı gözleniyor. Bu da geleceğin kentsoylu toplumsal bilinç kavramı "ulus (millet)"in en önemli öğelerindendir.

Ahîlerin "mülkiyet" konusundaki görüşlerini de, Ahi Evren'in, "Ağaz u Encam"ından (vasiyetname niteliğinde yazı) öğrenebiliyoruz. İlginç olan bu yazının, miras hakkını savunabilmesi ve *sultanın ölenin mallarına el koymasını kınayabilmesi*dir. Miras, "kişisel mülkiyet hakkı" demektir. Oysa "kişi mülkiyeti", aristokrat kültürde yer almayan bir kavramdır. Aristokratlara göre her şey tanrının mülküdür; oysa kentsoylu kültüre göre mülkiyet, kişinin dokunulmaz haklarındandır.

Geri çekilip uzaktan bir bakarsak, "Tanrı" kavramının yerini "Birey" kavramına bırakmakta olduğunu, bireyi öne çıkaran kentsoylu ekonomik yapının, kendi mantığını kurmakta, kültürünü yaratmakta olduğunu görüveririz.

Bu yüzden aristokrat resmî tarih ve Mevlevi yazarlar ağızbirliği içinde, Ahî hareketini "Harici", "Şiî", "Batınî", "Rafızî"; dahası, "dinsizlerin devlete karşı başkaldırısı" olarak nitelemiştir.

Bugün ise, inanılır gibi olmamasına karşın, Ahîlik, anti-lâik örgütler tarafından törpülenip *tutucu bir islamî inanç ve yardımlaşma dizgesi* gibi gösterilmeye, dolayısıyla yok edilmeye çalışılıyor.

Ya Renaissance'dan pay alıp bilimsel bakışı yerleştirmeye çalıştığını, bunun savaşımını verdiğini düşünen bilim adamlarımız?.. Günü için çok ilerici, belki de dünyadaki ilk sınıfsal temelli burjuva hareketlerinin başladığı yeri, Anadoluyu, iki sınıfsal temelli devlet kurmuş olan Ahîyan-ı Rum örgütünü gözden ırak tutuyor, burnunun dibindeki bu kültür yapısını anti-lâik ve tutucu çevrelerin sahip çıkmasına terk ediyorlar.

Ey tarihçiler, sosyologlar, siyasal bilimciler neredesiniz? Burada ilginç şeyler var! Bir bakmaz mısınız?...

İstanbul 28.10.1993

Tarih ve Toplum Dergisi Sorumlu Yazı İşleri Müdürlüğüne,

Derginiz Ekim 93 sayısında yer alan Prof. Dr. ARSLAN TERZİOĞLU'nun Hekimbaşı Salih Efendi hakkındaki yazısında sözü edilen Hekimbaşı Yalısı'nın belirtildiği üzere tamire hiçbir ihtiyacı olmadığı, son büyük tamiratı 3 sene önce görmüş olduğu ve ayrıca her yıl mutad bakımının yapıldığı, basılmış olan resmin 1980 senesi restorasyon çalışmaları sırasında çekilmiş olduğu, bu sebeplerden ötürü gerekli tamiratın yapılarak müze haline getirilmesine hiçbir ihtiyaç bulunmadığını Hekimbaşı Salih Efendi'nin aile efradı olarak belirtmek isteriz.

Yalının son halini görüntüleyen en çok iki ay önce çekilmiş olan fotoğraf ekte bilgilerinize sunulmaktadır.

Saygılarımızla,
Hekimbaşı Salih Efendi Torunu
Mehlika GÖKPINAR

Ekli tekzip yazısının ve resmin ilk sayınızda neşrine delaletlerinizi talep ederiz.

Kayzer II. Wilhelm'in Doğu Gezisi Bağlamında Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı'ya Yönelimi Üzerine

İLHAN PINAR

Bu yazıda, Kayzer II. Wilhelm'in ikinci Doğu gezisini, Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı İmparatorluğu'na yönelişi bağlamında ele alarak, alışılmış olan sömürülenden sömürene doğru değil, sömürenden sömürülene doğru değerlendirmeye ve yine bu bağlamda bu gezinin Alman İmparatorluğu'na sağladığı ekonomik ve siyasi çıkarları Alman kalemşörlerinden alıntılarla destekleyerek serimlemeye çalışacağız.

Önce temiz bir yere şu dört tarihi düşelim: 1871; 1888; 1889; 1898. Çünkü bu dört tarih de konuyla dolaysız ilgilidir.

1871; Bismarck önderliğinde Prusya'nın Fransa'yı yenmesi ve Alman Birliği'ni kurması.

1888; II. Wilhelm'in kayzer olması.

1889; II. Wilhelm'in ilk Doğu gezisi.

1898; II. Wilhelm'in ikinci Doğu gezisi.

Bismarck, 1871 yılında Fransa'ya karşı savaşı kazanmış ve Prusya önderliğinde Alman Birliği'ni kurmuş olarak yetmişli yıllara girdi. Bundan sonra Bismarck'ın temel hedefi, İmparatorluğu Avrupa'da güçlü kılmaya yönelik oldu; Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarıyla "üç imparatorluk ittifakı" kuruldu. Fakat, hem Avrupa hem de sömürge bölgeleri o kadar karışıktı ki, bu üçlü monark fazla dayanamayacaktı; çünkü, sömürgeler nerdeyse bugünden yarına el değiştiriyordu. Bu durum üçlü ittifakın devamlılığını zorlaştırıyordu. Rusya, Balkanlar'a inmek istese Avusturya-Macaristan'ın çıkar bölgesine giriyor; Doğu'ya açılmak istese Hindistan'ı koruma ve kollama görevini üstlenmiş İngiltere ile yüzyüze geliyordu. Böyle bir durumda Bismarck, tam bir denge politikası uygulayarak, gerek Rusya ile Avusturya-Macaristan gerekse Rusya ile İngiltere arasında hassas dengelerin bozulmamasını sağlamaya çalışıyordu. Bu denge politikası, bir yandan imparatorluğun Avrupa'daki konumunu güçlendirirken diğer yandan da II. Wilhelm'in "barışçıl yayılma" ilkesine dayalı emperyalist sıçramasının kilometre taşlarını döşüyordu.

Rusya, yayılması için Almanları yedeğine almayı zorunlu görürken; Bismarck, İngiltere unsurunu düşünerek bundan kaçınıyor; fakat, diğer yandan bir ayağı Odesa'da diğer ayağı Karadeniz'de olan Rusya'nın daha tehlikeli olamayacağını söyleyerek Rusya'nın yayılmasında sakınca görmüyordu[1]. Ekim 1876'da, "Eğer tüm söz hakkı bende olsaydı; Avrupa'da gereksindiğimiz barışı sağlayacağından emin olduğum takdirde, parçalanması kaçınılmaz Türkiye'nin paylaşılmasını bu barışın karşılığı olarak önerirdim" diye yazan Bismarck[2], 1 Haziran 1880 tarihinde I. Wilhelm'e sunduğu raporda şöyle yazıyordu, "Politik açıdan Alman subaylarının Türkiye'de görev almasının bir sakıncası olacağını sanmıyorum. Diğer devletler de bir başka ülkenin subaylarını görmektense, Türkiye'de Alman subaylarını görmeyi yeğleyeceklerdir. Alman subayları eskiden de alışık olmadıkları koşullarda böylesine önemli görevleri başarıyla yerine getirmişlerdir. Görev alacak Alman subayları bilgi ve birikimlerini Türk ordusuna aktarırken, bu ilerde Türkiye'deki etki alanımızı genişleten ve pekiştiren unsur da olacaktır." deme noktasına gelebilmiştir[3].

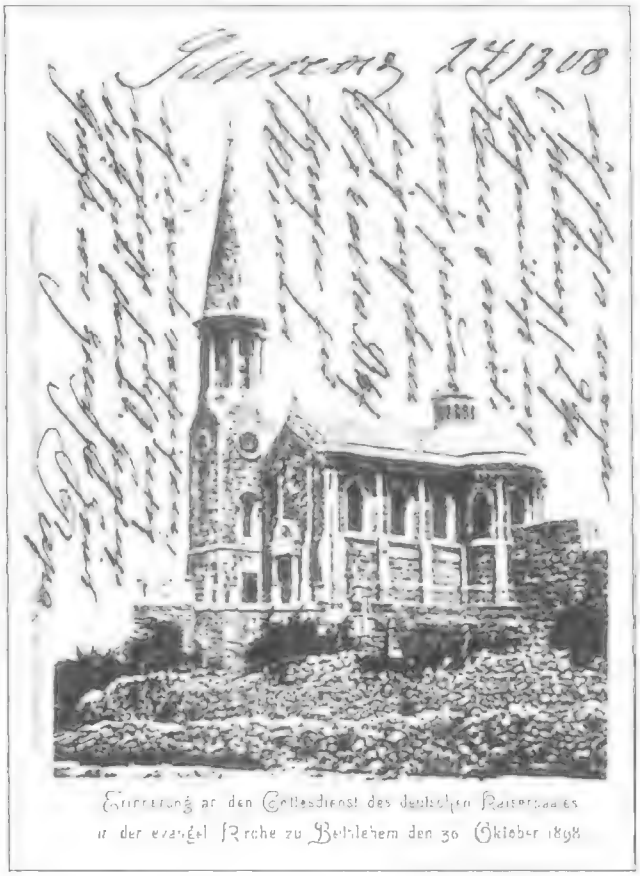

İmparator ve İmparotoriçe'nin Beytlehem'deki Protestan Kilisesi'nde katıldıkları ayinin anısına, 30 Ekim 1898

İçerde sosyalistlere ve Katoliklere yönelik Kulturkamf (Kültür Savaşı) bazına oturtulmuş tutucu otoriter politikası, dışarda büyük devletler arasındaki denge politikasıyla Bismarck, hem içerdeki muhalefeti bastırıyor hem de Avrupa'da güçlenen Alman İmparatorluğu'na doğru gidiyordu.

Seksenli yılların sonuna doğru gelindiğinde Bismack'ın denge politikası imparatorluğu taşıyamaz hale gelmişti. Bir yandan sanayileşme dolu dizgin büyür ve istihdam olanağı yaratırken diğer yandan artan nüfusa yetmiyordu; artan nufusu besleyecek ve toplumsal çatışmaları indirgeyecek olan hammadde ve pazar için gerekli sömürge toprakları elde edilemiyor (elde edilen sömürge toprakları İngiltere'nin çıkarlarına ket vurmayan Afrika'da bazı sömürgelerdi) bu da gerçekleşmeyen mal ihracı yerine insan ihracını doğuruyordu. 1861-1870 yılları arasında 832 700, 1871-1880 yılları arasında 626 000, 1881-1890 yılları arasında 1 342 000 kişiyi dış göç vermek zorunda kalıyordu imparatorluk[4].

Emperyalist sıçrama zorunluluk haline gelmişti. 1888 yılında imparator olan II. Wilhelm siyasi alanda, George von Siemens ise ekonomik alanda bu sıçramanın motoru olacaklardı. Bu, şimdiye kadar dışa açılmaya çekinen Bismarck'ın politikalarının yerine II. Wilhelm'in "barışçıl yayılma" ilkesine oturttuğu Weltpolitik ve Alman sermayesini ilk defa politik amaçla kullanıma sokan ve kendinden sonraki Alman sermayedarlarına örnek olan G. von Siemens'in ekonomi politikalarının uygulanması demekti.

Sömürgelerin paylaşıldığı bir dönemde Alman İmparatorluğu sahneye çıkıyordu; bir sömürgecinin çıkar alanına girmek demek savaş demekti; buysa Almanların en azından bu aşamada isteyecekleri şey değildi. Bu durumda Almanlara, henüz tam sömürge olmayan fakat tüm büyük devletlerin nüfuz alanı içindeki Osmanlı'ya barışçıl sızma ve yayılma operasyonu kalıyordu. Barışçıl yayılma, Alman teknolojisini Osmanlı insan ve pazar unsurlarıyla birleştirerek hem tıkanık Alman sanayisinin önünü açmak hem de yaratacağı güçlü Osmanlı'yı kendine endeksleyerek güvenilir müttefik haline getirmek demekti. Böylece Rusya'nın güneye inmesinin önü kesilirken, bir savaş pahasına da olsa İngiltere'yi petrol bölgesinden uzaklaştırmak barışçıl yayılmanın bir diğer boyutuydu... (Bugün hâlâ Anadolu insanının derinliklerinde soluyan ve ülke yönetimine talip ve ilerici olduğunu ileri süren bir partinin üyesinin televizyondaki "Almanya'da Türkler ve Irkçılık" konulu açıkoturumda bir ilkokul öğrencisinin tarih bilgisiyle söylediği Türk dostu Alman (!) imgesi bu olsa gerek.)

Sayın İlber Ortaylı imparatorunun Doğu gezisinin Almanya açısından önemi hakkında şunları yazıyor: "1898 yılı ekiminde Alman İmparatoru ailesi ile birlikte İstanbul-Kudüs yolculuğuna çıktı. İkinci defadır ki Osmanlı ülkesini ziyaret ediyordu ve bu gezi gerek bir gövde gösterisi olarak, gerekse sağladığı sonuçlar bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda Almanya'nın nüfuzunu arttıran tarihi bir dönüm noktası sayılır[5]."

İmparatorun gezisinin İstanbul bölümüyle ilgili olarak da şunları yazar sayın Ortaylı: "... 18 Ekim 1898'de İmparator ve İmparatoriçe 'Hohenzollern' yatıyla İstanbul'a gelip, top atışları ve 'yaşa varol' sesleri arasında Dolmabahçe'de karaya çıktılar. İkinci gün İstanbul müzeleri gezildi, sefaretde bir kabul resmi düzenlendi. İmparatoriçe aynı gün, çok merak ettiği Sarayın hareminde Sultanın eşleri ve kızlarını ziyaret etti. Üçüncü gün atla İstanbul surları gezilip, elçiler kabul edildi. Nihayet

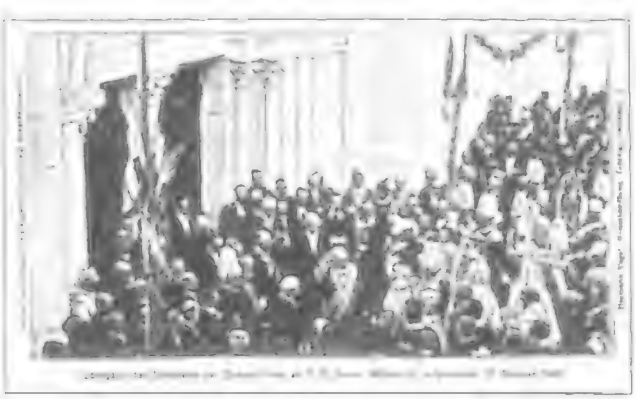

Alman Kilisesi anahtarının Majesteleri Kayzer II. Wilhelm'e veriliş töreni, Kudüs, 31 Ekim 1898

Sultanla uzun bir görüşme ve akşam bir tiyatro temsili.. Dördüncü gün Hereke Halı Fabrikası ziyaret edildi. İmparator ve maiyetine cömertçe halılar hediye edildi. Beşinci gün Sultan'ın resmi kabulü ve gala yemeği programı doldurdu. Son gün İmparatoriçenin doğum günü kutlandı. 22 Ekim 1898'de İmparator ve ailesi Hayfa'ya hareket ettiler[6]."

İmparatorun 25 Ekim 1898'de Hayfa'ya varmasıyla gezinin amacı daha belirginleşir. İmparator burada görkemli bir şekilde karşılanır. Katolik ve Protestan Alman kolonileri ve daha önceden Hayfa'ya gönderilen Hassa Ertuğrul Alayı yeni dikilmiş üniformalarıyla imparatoru karşılar. Yafa'dan 27 ekimde ayrılır ve 29 ekimde atla Kudüs'e varır. Buradaki karşılama daha görkemlidir. İmparator, değişik Hıristiyan kiliselerini ziyaret ederek her kiliseye ihsan dağıtır; aynı zamanda o güne kadar Fransız korumasında bulunan Alman Katoliklerine onların da imparatoru olduğunu göstermek imparatorun bir diğer amacı olur. Abdülhamit ise bunun için zaten hazırdı; Osmanlı ülkesindeki Hıristiyanlar yeri ve zamanı geldiğinde Fransızlar tarafından kışkırtılmaktaydı ve bu da sorunlar sarmalındaki imparatorluğu bunaltıyordu. İmparator, 30 ekimde Beytlehem'deki Protestan Kilisesi'nde ayine katılıp, 31 ekimde Kudüs'te ünlü Alman Kilisesi'ni (Erlöserkirche) ayinle açtı ve kilisenin anahtarı kendisine armağan edildi. İmparator, 13 kasımda Şam'daydı; Emeviye Camii'nde Selahaddin-i Eyyubi'nin mezarını ziyaret edip ünlü Şam konuşmasını (Damaskusrede) yaptı: "Burada bütün zamanların en kahraman askeri Sultan Selahaddin'in mezarı önündeyim. Majesteleri Sultan Abdülhamit'e misafirperverliğinden dolayı teşekkür borçluyum. Gerek Majeste Sultan gerekse Halifesi olduğu dünyanın her tarafındaki 300 milyon Müslüman bilsin ki, Alman İmparatoru onların dostudur."

Gezi, imparatorluk açısından tarihsel bir dönüm noktasıdır. Gezi ganimetleri, Köstence-İstanbul telgraf hattı imtiyazı, Anadolu demiryollarının Bağdat'a uzatılması imtiyazı ve Alman Katoliklerin Alman koruyuculuğuna alınması gibi Osmanlı'ya Alman nüfuzunu yoğunlaştıran ganimetlerdi.

İmparator ve İmparatoriçe'nin Alman okuluna gelişi

Hohenzollern yatı Boğaza girerken - Alman Okulu önünde

1845 yılından beri var olan en eski Doğu araştırma kuruluşu "Deutsche Morgenlaendischen Gesellschaft"ın yanı sıra, birçok bilimsel ve kültürel yönelimin araçları kuruluşlar ortaya çıkmaya başladı: "Deutsche Orient Komite"; "Vorderasiatisceh Gesellschaft"; "Münchener Orientalische Gesellschaft"; "Deutsche Gesellschaft für die Wissenschaftliche Erforschung Anatoliens"; "Deutsche Orientgeselschaft"; "Deutsche Geselschaft für Islamkunde"; "Deutsche Islamische Instituts"; tüm bunlar ve daha birçok kuruluş Alman siyasi, ekonomik ve askeri nüfuzunu bütünleyen ve Osmanlı'yı bulunduğu kıskaçta kıskıvrak teslim alan bilimsel ve kültürel kuruluşlardı. Hugo Grothe, bu kuruluşların amaçlarını, Alman yayılmacılığının zorunlu hedefi haline gelen Müslüman Doğu'ya Alman kültürünü yayma görevini üstlenmişlerdi, diyerek dile getiriyor[7].

Gezi sonrası Osmanlı topraklarındaki Alman bankacılığı da atağa kalkar: 1905 yılında kurulan "Deutsche Orientbank", Bursa (1906), Adana (1909), Halep (1911) şubelerini açar. 1899 yılında kurulan "Deutsche Palaestinabank" ise, Beyrut (1907), Trablusşam (1910), Hayfa (1904), Kudüs (1899), Yafa (1899), Şam (1910) şubelerin-

Kayzer II. Wilhelm'in Almanya'da yaptırttığı ve Padişah'a armağan ettiği Alman çeşmesi

de etkinlik gösterir. Banka 1900 yılındaki 30 milyon marklık kârını 1906'da 114 milyon marka, 1909'da 1 275 000 marka ve 1911'de 2 683 000 marka çıkarır[6].

II. Wilhelm'in "barışçıl yayılma" ilkesine karşın, Alman İmparatorluğu'nun emperyalistleşmesi için ulusal bazda politika izlenmesi gerektiğini ve bunun tek yolunun içerde yükselen sınıf çatışmasını Nasyonal-Sosyalizm ile önleyerek (dolayısıyla yükselen işçi sınıfı hareketini Sosyal demokrasi ile uslandırarak) ve dışarda İngiltere ile bir savaşın mutlak kaçınılmazlığını öne sürerek savaş çığlıkları atan Nasyonal-Sosyalizm'in teorisyenlerinden Sosyal Demokrat (!) Friedrich Naumann, Doğu gezisini daha çok dinsel yönden temellendirmeye çalışır ve Alman nüfuzunun bu temele oturtulmasını önerir. Naumann'a göre, o güne kadar içerde birliği sağlayamamanın nedeni Bismarck'ın tavan milliyetçiliyle Marx'ın taban sosyalizmidir; Naumann bu durumda her iki unsuru birleştirecek Nasyonal-Sosyalizm'i önerir ve böylece 20. yüzyıla kanlı damgasını vuracak bir ideolojinin temelleri de atılmış olur. Ulusal konsensüse dayanan bu politika dışa açılması zorunlu hale gelen Alman sermayesinin önünü de açacaktır.

II. Wilhelm'in dini inançlarının güçlülüğünden söz eden Naumann, imparatorun Filistin'de ne aradığı sorusuna yine kendisi, sadece dini inançlarını öne sürerek gerekçelendirmeye çalışır. Fakat, bu unsurun yörede yaşayan Alman Katoliklerinin güçlü örgütlenmeye gitmeleriyle önemli siyasi ve ekonomik çıkarlara dönüştürülebileceğinden söz eder. Bu yüzden diğer birçok Alman ileri geleni gibi Naumann da, Almanya'nın emperyalist sıçraması için yeni bir taktik uygulaması gerektiğini yazar. Hatta bunun için -kendi saptaması olan- Osmanlı'da yaşayan Hıristiyanların kötü durumlarından yakınmasına rağmen, Alman ulusal çıkarlarının gereği olarak bu duruma dahi içleri kan ağlayarak da olsa gözlerini kapamaları gerektiğini ileri sürer. Naumann, Beytlehem'deki manzarayı şöyle betimler: "Padişah'ın arkadaşı Wilhelm yaşasın! çığlıklarıyla sokaklar inliyordu. Pencerelerden bakan gözler resimdeki şu kompozisyonu görüyordu: Bir yanda imparator diğer yanda imparatoriçe ve ortada Boğaz'ın hastalıklı kırmızı fesi. İlginç bir kompozisyon: Hilal ve Kartal. Tarih hakikaten usta bir barbutçuya benziyor. Bir yandan zarlarını sallar ve sinsice sırıtırken bir yandan da attığı zarlarla böyle ilginç kombinasyonlar oluşturup sonsuzluğunu kanıtlıyor[9]."

Karl A. Schaefer ise 1870-1900 yıllarından kısa ve öz biçimde şu sonuçları çıkarır: "Almanya'nın kurmayı başardığı bu denge, Almanya'ya dünya devleti olabilmesinin önkoşulları olan donanmasını oluşturma ve Doğu politikasında derinleşme yolunda olanaklar sağladı; Almanya bu olanakları, dışlanmış ve kötü durumdaki İngiltere'nin konumunu iyi değerlendirerek, 10 Nisan 1898'de Denizcilik Yasası'nı çıkarıp deniz politikasını oluşturarak ve II. Wilhelm'in Ekim/Kasım 1898'de Filistin gezisi ve Şam konuşması sayesinde de Bağdat demiryolu politikasında gelişmeler kaydederek değerlendirdi"[10].

Şimdi de son olarak, tüm bu gelişmeler rüzgar hızıyla yol alırken üçyüz milyon Müslüman'ın Halifesi II. Abdülhamit'in düşünce dünyasına girip bir göz atalım: "Yunanlılara, canlılıklarından dolayı 'Şarklı Fransızlar' dendiği gibi, Türklere de bazen 'Şarklı Almanlar'derler. Hakikaten de Almanlarla aramızda bir karakter benzerliği vardır ve belki de bundan dolayı onlara doğru dönmekteyiz.

"... Almanları tercih etmem Fransızların pek hoşuna gitmiyor ise de böyle hareket etmem için muhtelif sebepler vardı. Sempatimi Almanlara tevcih etmem için sadece Kayser'in şahsı kâfidir. O, gayrı ihtiyari sevilen, itimat telkin eden, hakikaten hayran olunacak bir insandır. Memleketinin seviyesini de ne kadar yükseltmiştir!

Zaten Almanlar, Fransızlara nazaran daha sevimlidirler ve tabiatları itibariyle Osmanlılara daha yakındırlar. Onlar da Osmanlılar gibi yavaş ve geç harekete geçen, fakat sadık ve namuslu insanlardır; çalışkan ve sebatkârdırlar.

"... Kayser'e Filistin'de bulunan Alman Katoliklerini himaye hakkı verildiğinden dolayı Fransa'nın bağırıp çağırması büyük kabalıktır. İmparatorluğumuzun hükümdarı olan ben, bize ait her şeyi istediğim gibi kullanmak hakkına sahip değil miyim?"[11]

Not: Görsel malzeme, İlhan Pınar'ın arşivindendir.

1 Schaefer. Karl Anton. Die Entwicklung der Bagdadbahnpolitik, Weimar, 1916, s. 40.
2 Haıborn Hajo, Deutschland und die Türkei 1878-1890, Berlin, 1926, s. 7
3 a.g.e., s. 11-12
4 Özyüksel Murat, Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları, İstanbul, 1988, s. 40.
5 Ortaylı İlber, İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu, Ankara, 1981, s. 52
6 a.g.e., s. 52.
7 Grothe Hugo, Die asiatische Türkei und die deutschen Interessen, Halle, 1913, s. 42-43.
8 a.g.e., s. 46.
9 Naumann Friedrich, Asıa, Berlin, 1913, 7. baskı, s. 75
10 Schaefer Karl Anton, a.g.e. s. 49.
11 Sultan Abdülhamit, Siyasi Hatıratım, İstanbul, 1987, 5. baskı, s. 136-138.

Başlangıcından 1933 Üniversite Reformuna Kadar İstanbul Tıp Fakültesi'nde

Deontoloji ve Tıp Tarihi Öğretimi

DOÇ. DR. NURAN YILDIRIM

Yurdumuzda modern tıp öğretimi, 15 Şaban 1242 (14 Mart 1827) de açılan Tıphâne-i Amire'de başlamıştır. Tıphâne-i Amire, Nâzır Abdülhak Molla ve Muallim İstefanaki Efendi'nin önerileri doğrultusunda[1], 1893 yılında II. Mahmud'un direktifleriyle, yeniden yapılandırılarak Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne adını almıştır. Bu iki okulda, tıp tarihi ve deontoloji dersi verildiğine dair kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Hayrullah Efendi'nin, o dönemde Avrupa'nın çeşitli tıp fakültelerinde de uygulanan, sınıf geçmek için hazırladığı, doktora tezi *Makâlât-ı Tıbbiye*'de (İstanbul 1259/1843) tıp ahlakını konu edinen bir bölümün yer aldığını görmekteyiz. "Bazı tenbihat-ı tıbbiye ve usûl-i ihtiyâtiye beyânındadır" (Tıbba ait bazı uyarılar ve tedbirler anlatır) ve "Vesâyâ-yı Etibba" (Hekimlere vasiyetler) gibi konulara değinilen bu 8. bölüm, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'de deontoloji dersi okutulduğunu düşündürmektedir[2].

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de deontoloji ve tıp tarihi okutan hocalar hakkında değişik görüşler iler sürülmüştür. Prof. Dr. Süheyl Ünver ve Prof. Dr. Bedi N. Şehuvaroğlu, bu dersin 1877 yılında Nurican Efendi ile başladığını bildirmişlerdir. Prof. Dr. Dr. Arslan Terzioğlu, Ermenice kaynaklardan ilk kez Rusinyan Efendi tarafından verildiğini tespit etmiş ve onu da İstepan Arslanyan ile Nurican Efendi'nin izlediğine işaret etmiştir. Prof. Dr. Nil Sarı ise Ermenice kaynakları güvenilir bulmamış, Devlet Salnâmelerini esas alarak ilk deontoloji hocasının Rüstepan Efendi olduğunu ve ondan sonra da bu dersi Nurican Efendi'nin verdiğini söylemiştir[3]. Biz de kaynakların ışığında bu konuya açıklık getirmeye çalışacağız.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin ilk deontoloji hocası, Rusinyan Efendi (Nahabed Roussignan, 1819-1876), Ermeni kaynaklarına göre; 1849 yılında "Choix d'une doctrine médicale" adlı tezini vererek Paris Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirmiştir. Bir süre Fuat Paşa'nın özel hekimliğini yapmış, mesleğini bıraktıktan sonra çektiği maddi sıkıntılar nedeniyle yeniden çalışmak zorunda kalmıştır. Nüfuzlu dostları sayesinde 1874 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de deontoloji ve felsefe muallimliği ile görevlendirilmiş ve 1876 yılında ölünceye kadar da bu görevini sürdürmüştür. Verdiği dersleri, Fransızca olarak bir kitapta toplamış ne yazık ki bitirdiği hafta vefat etmiştir[4].

Devlet Salnâmelerinde, Rusinyan Efendi'nin adını ilk kez 1282 (1865) yılında "Mekteb-i Tıbbiye Meclisi" başlığı altında görmekteyiz. 1286 (1869) yılına kadar salnâmelerde bu başlık altında muallimlerin sadece adı kayıtlıdır, verdiği ders bildirilmemiştir[5]. Oysa, 1282 (1865) ve 1287 (1869) yılları arasında yayınlanan Salnâme-i Askerilerde, Rusinyan Efendi'nin Tıbbiye'de teşrih-i emraz (patolojik anatomi) muallimi olduğu, bu görevine Teşrinisâni 1280 (Kasım 1865) tarihinde başladığı kayıtlıdır[6]. 1287 (1870), 1288 (1871) ve 1289 (1872) Devlet Salnâmelerinde de "Muallim-i Teşrih-i Marazi Rusinyan" ifadeleri yer almaktadır[7]. 1290 (1873)

Devlet Salnâmesi'nde Rusinyan Efendi'nin adına rastlanmamakta onun verdiği teşrih-i marazi dersinin İbrahim Lutfi Efendi tarafından verildiği görülmektedir[8]. Buna göre; Rusinyan Efendi, 1865 yılında Tıbbiye'de, İlm-i Teşrih-i Emraz Muallimi olarak göreve başlamış ve bu dersi 1873 yılıan kadar 8 sene okutmuştur.

1291 (1874), 1292 (1875), 1293 (1876) senelerinde yayınlanan Devlet Salnâmelerinde Rusinyan Efendi; "Mantık ve Kitabet-i Franseviye Muallimi" sıfatı ile yer almaktadır[9]. 1294 (1877) yılı ders programında bu dersin kaldırıldığı ve yerine 5. sınıfta (bugünkü 1. sınıf), kitâbet-i Franseviye, 6. sınıfta (bugünkü 2. sınıf) ise ilm-i ruh ve mantık dersinin okutulmaya başlandığı görülmektedir[10]. Rusinyan Efendi öldükten sonra verdiği ders, ikiye bölünmüş ve ayrı ayrı okutulmaya başlanmıştır. Fakat bu dersleri okutan hocaların isimleri yazılı değildir. 1291 (1874) yılında yayınlanan Salnâme-i Askeri'de ise Rusinyan Efendi'nin adı sadece "Muallim Rusinyan Efendi" olarak yer almakta verdiği ders belirtilmemektedir[11]. Buradan, Rusinyan Efendi'nin 1874-1876 yıllarında Fransızca ve mantık derslerini okuttuğu anlaşılmaktadır.

1294 (1877) yılı Devlet Salnâmesi'nde, "İlm-i Edeb ve Vazife-i Tıbbiye Muallimi Rüstepan" ifadesi görülmektedir[12]. Prof Dr. Dr. Arslan Terzioğlu, bu Rüstepan'ın, ayni okulda pathologie interne ve pathologie externe derslerini veren İstefan Arslanian Paşa (1822-1901)[13] olduğunu ileri sürmektedir. Terzioğlu'na göre; Rusinyan Efendi'nin ölümünden sonra, deontoloji dersi geçici bir süre İstepan Arslanian tarafından verilmiş ve İstepan adı, 1877 yılı Devlet Salnâmesi'nde yanlışlıkla Rüsteban olarak yer almıştır[14].

Biz de Rüstepan adının 1877 salnâmesinde yanlış basıldığını düşünmekteyiz. Fakat bu yanlışlığın Arap alfabesinde yazılışları aynı olup noktalamaları farklı olan iki harften ileri geldiği kanaatini taşımaktayız. Zira Arap alfabesinde birer nokta ilave edildiğinde (n) harfi (t) ve (y) harfi de (p) olmaktadır. Bu durumda Rusinyan adı, (n) ve (y) harflerine yanlışlıkla eklenen birer nokta sonucunda Rüstepan biçiminde hatalı basılmış olmalıdır. Nitekim 1289 (1872) Devlet Salnâmesi'nde de adı Rusunyan olarak basılmıştır. Bu sebeple, Rusinyan'ın, Rüstepan biçiminde yanlış basıldığı ve Rüstepan'ın da İstepan olması gerektiği yanlış bir varsayımdır. Eğer Devlet Salnâmeleri dikkatli bir şekilde incelenmiş olsaydı İstepan Paşa'nın 1273 (1857) yılından beri Tıbbiye muallimleri arasında yer aldığı üstelik 1284 (1867), 1285 (1868), 1286 (1869), 1287 (1870), 1288 (1871), 1289 (1872) yıllarında Fisyolocya Muallimi İstepan Paşa (Miralay) ile Rusinyan Efendi'nin isimlerinin ayni salnâmelerde hatta 1284 (1867) yılında alt alta yer aldığı ve ikisinin farklı kişiler olduğu görülebilirdi.

Ayrıca bu konuda görüşlerine başvurduğumuz Kevork Pamukçıyan, Ermenicede Rüstepan adının mevcut olmadığını ve İstepan sözcüğünün de Rüstepan ile hiç bir ilgisi bulunmadığını bildirmişlerdir. 1905 yılında İstanbul'da basılan *İnkarşag Oratzoyatz* adlı yıllığın 38-44 sayfaları arasında bulunan alfebetik dizilmiş Ermeni isimlerinde de Rüstepan adı yer almamaktadır. Artin Mezbur da Rusinyan Efendi ile Nurican Efendi'nin deontoloji dersi verdiklerini söylemekte fakat İstepan Arslanyan Paşa'nın deontoloji dersi okuttuğuna dair bir bilgi vermemektedir.

Nurican Efendi, deontoloji kitabında, Rusinyan Efendi'nin kaybından duyduğu derin üzüntüyü dile getirdikten sonra şunları yazmaktadır: "Seçkin meslektaşım Dr. Roussignan'ın bu fakültede bırakmış olduğu boşluğu doldurma gibi bir iddiam yok. Onun izinden yürürken, kaybetmiş olduğunuz değerli hocanıza asla yetişemeyeceğimi bilerek sizin dostluğunuzu kazanmak için sadece istek ve özveriyle çalışma tarzına güveniyorum[15]."

Bizzat Nurican Efendi'nin kaleminden çıkan ve hiç bir tartışmaya meydan vermeyen bu satırlardan, Rusinyan Efendi'nin 29 Kasım 1876 da ölümünden sonra deontoloji dersinin Nurican Efendi tarafından verilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Nurican Efendi'nin, giriş dersini 15 Şubat 1877 tarihinde *Revue de Médecine et de Pharmaie de L'Empire Ottoman*'da yayınlanmış olması da bunu ispat etmektedir. Bu görüşümüzü doğrulayan diğer bir kanıt da yine Nurican Efendi'nin deontoloji kitabında yer almaktadır. Nurican Efendi; ilerlemiş olan öğretim yılı nedeniyle, hekimliğin yüceliğini ve hekimlerin görevlerinin önemini, alelacele hazırlanmış bir taslak ile öğrencilere anlatmaya çalıştığını bildirmektedir[16]. Görülüyor ki Nurican Efendi, öğretim yılı başladıktan sonra ders vermeye başlamıştır. Bunun sebebi şüphesiz Rusinyan Efendi'nin 29 Kasım'daki âni ölümüdür. Rusinyan Efendi'nin ölümü ile Nurican Efendi'nin derslerini yayınlamaya başladığı 15 Şubat arasında iki buçuk ay vardır. Bu dersleri hazırlaması da bir zaman alacağından, 15 Şubat'tan önce, Ocak başında ders vermeye başlamış olmalıdır. Arada kalan bir ay gibi kısa bir sürede İstepan Arslanyan'ın deontoloji dersi vermiş olması mümkün değildir. Eğer Arslanyan Paşa deontoloji dersi ver-

miş olsaydı, Nurican Efendi gibi kibar bir insan onun adını da zikrederdi. Ayrıca başka hiç bir yerde Arslanyan Paşa'nın deontoloji dersi verdiğini düşündürecek bir kayda rastlanmamıştır. Bu bilgiler bizi İstepan Arslanyan Paşa'nın Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de deontoloji dersi vermediği gerçeğine götürmektedir. Devlet Salnâmelerine ve Salnâme-i Askeri'ye göre İstepan Arslanyan Paşa, 1857-1872 yıllarında sadece, medisin operato (médicine opératoire, ameliyat-ı cerrahiye) ve fizyoloji dersi okutmuştur.

Rusinyan Efendi, 1876 yılında ilm-i edeb ve vazife-i tıbbiye dersi verdiği halde ayni yılın salnâmesinde mantık ve kitabet-i Franseviye muallimi olarak yer almaktadır. Bunun sebebi, bir öğretim yılının iki seneye yayılmasıdır. Rusinyan Efendi nasıl patolojik anatomi muallimliğine Kasım 1865 tarihinde başladıysa ayni şekilde deontoloji muallimliğini de Kasım 1876 da yani 1876-1877 öğretim yılı başında üstlenmiş olmalıdır. Salnâmeler ait oldukları yılın sonuna doğru basıldığından 1876 yılında deontoloji muallimi olarak yer almamıştır. Öldüğü halde, 1877 yılı salnâmesinde adının yanlış basılmış olarak yer almasının sebebi de 1876-1877 öğretim yılında bu dersi vereceğinin bildirilmiş olmasıdır.

Rusinyan Efendi 10 Ocak 1856 da Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne'ye 97 numaralı üye olarak kaydolmuştu[17]. Bu cemiyetin yayın organında bir makalesi de yayınlanmıştır[18]. 1865 yılından beri, yarbaylık derecesinde sivil bir rütbe olan ve "izzetli" elkabını haiz, "Sâniye" rütbesindeydi 1876 yılında da 4. dereceden Mecidî Nişanına sahipti[19].

Ele aldığımız kaynaklar ışığında ortaya çıkan sonuç şudur: Rusinyan Efendi Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de 1865-1873 yıllarında ilm-i teşrih-i emraz (patolojik anatomi), 1874-1876 da mantık ve kitabet-i Franseviye ve 1876 yılında da ilm-i edeb ve vazife-i tıbbiye (deontoloji) derslerini vermiştir. 29 Kasım 1876 gibi yıl sonuna çok yakın bir tarihte öldüğü için 1877 yılı Devlet Salnâmesi'nde de yer almış ve adı yanlışlıkla Rüstepan olarak basılmıştır. Buna göre Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de deontoloji dersi 1876 yılında Rusinyan Efendi tarafından okutulmaya başlanmıştır.

Devlet Salnâmelerinde ilk kez 1877 yılında yer alan ve "Mekteb-i Tıbbiye'nin Ders Porgramı Yani Tertibatı" başlığını taşıyan programda; ilm-i edeb ve vazife-i tıbbiye dersinin 7. ve 8. sınıflarında (bugünkü 3. ve 4. sınıflar) haftada iki kez okutulduğu görülmektedir[20]. Prof. Dr. Turhan Baytop'un şahsi koleksiyonunda bulunan, 15 juillet 1295 (15 Temmuz 1876) Mâli yılına ait sınıf geçme diplomasında ise, vezâif-i tıbbiye (Deontologie Medicale) dersinin 5. sınıfta (bugünkü 1. sınıf) okutulduğu anlaşılmaktadır[21]. Bu yıllara ait Devlet Salnâmelerinin tamamını taramamıza rağmen 5. sınıfta deontoloji dersi verildiğine dair bir kayda rastlayamadık.

1877 yılında ilm-i edeb ve vazife-i tıbbiye dersi vermeye başlayan Nurican Efendi bu dersi, 1881 yılı da dahil 5 yıl okutmuştur. Dersin adından da anlaşılacağı gibi bu derse tıp tarihi dahil değildir. Nurican Efendi de Rusinyan Efendi gibi sadece deontoloji dersi vermiştir. Bu görevinin yanında 1879, 1880 ve 1881 yıllarında, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de faaliyet gösteren, Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye üyeliği de yapmıştır[22].

Nurican Efendi (Hovsep Nuricanyan) 1827 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Nuricanyan Efendi, darphanede çalışıyordu. İlköğrenimini İstanbul'da yaptıktan sonra Viyana'da bulunan Mikhitarist Manastırı'na girmiş burada öğrenim görüp bir süre çalıştıktan sonra İstanbul'a gelmiştir. Edebiyatla yakından ilgilenmiş ve Paris'e giderek tıp öğretimine başlamıştır. Burada öğrenciliği sırasında tahsil masraflarını karşılamak için Mısır Hidivi'nin Kuyumcusu Kevork Karakahya için, Fransızcadan Ermeniceye tarih kitapları ve romanlar çevirmiştir. 1863 te "De la mortalité des enfants" adlı tezini vererek mezun olan Nurican Efendi İstanbul'a dönmüş ve Beyoğlu'na yerleşmiştir. 1864-1866 yıllarında Yedikule Surp Pirgia Ermeni Hastanesi'nde patolog olarak görev yapmıştır[23]. 22 Kasım 1867 tarihinde Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne'ye 138 numaralı üye olarak kaydolmuş, 1869 da Naum Efendi ile birlikte bu cemiyetin başkan yardımcılığına[24], 15 Şubat 1876 tarihinde de başkanlığına seçilmiştir[25]. Bu ilk başkanlığı 15 Şubat 1877 tarihine kadar bir yıl sürmüştür. 15 Şubat 1885 de yapılan olağanüstü oturumda, ikinci kez[26] 15 Şubat 1886 da cemiyetin kuruluşunun 30. yılında üçüncü kez başkan seçilmiştir[27]. Nurican Efendi'nin 3. başkanlığı sırasında Pasteur, kuduz aşısını keşfetmesi nedeniyle, 19 Mart 1886 tarihinde Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne'ye, 69 numaralı şeref üyesi olarak kaydedilmiştir. Pasteur, 6 Mart 1886 tarihinde, Dr. Gabuzzi'nin mektubuna verdiği cevapta; kurulmakta olan enstitü hakkında kısa bilgi vererek şeref üyesi seçildiği için teşekkür etmiştir[28]. Nurican Efendi 1887 de başkanlık görevinden ayrılmış ve cemiyetin özel sekreterliğini yapmaya başlamıştır[29].

Nurican Efendi Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin yayın organı olan *Gazette Médicale d'Orient*'da cemiyetin yıllık çalışmaları hak-

kında bilgiler veren yazılar ve tıbbi makaleler yazmıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1- "Compte-Rendu Annuel des Travaux de la Société Imperiale de Médécine" (Lu dans la Séance Extraordinaire du 15 Février 1869). C. 12, No: 11 (1869), s. 188-194.

2- "Constantionple, Le 28 Février 1875. Compte-rendu annuel de la Société Imperiale de Médecine", C. 18, No: 11-12 (1875) s. 161-164.

3- "Quelques mots sur l'alimentation", C. 20, No: 1 (1876) s. 1-6.

4- "Constantionple, Le 31 Mai 1876. Quelques considérations sur le chloral hydraté", C. 20, No: 2-3 (1876) s. 17-22.

5- "Sur l'épidemie de fievre typhoide dans les mois de mars et avril 1877", C. 21, No: 3-4 (1877) s. 17.

6- "Du service sanitaire militaire", C. 21, No: 7-8 (1877) s. 49.

7- "Cancer de la glande pituitaire et du corps de l'os sphénoide.- Symptômes névralgiques variés. - Mort. -Autopsie. Observation lue à la Societe de Médecine", C. 22, No: 2 (1879) s. 9-11.

8- "La Société de pharmacie de Constantinople", C. 22, No: 9 (1876) s. 65-66.

9- "Typhlite perforation de l'appendice vermiculaire, péritonite suraigue, mort, autopsie; observation lue a la Société Imperiale de Médecine dans la séance du 20 Avril 1880", C. 23, No:3(1880) s. 20-22.

10- "Compte-Rendu annuel des travaux de la Société Imperial de Médecine", C. 29, No: 11 (1886)s. 167-170.

11-"Feu le Dr. Ignace Spadaro", C. 28, No: 19 (1889) s. 296-297.

12- "De l'Hygiène", C. 30, No: 6(1887) s. 101-102.

13- "De la prophylaxie de la variole", C. 30, No: 9 (1887) s. 151-157.

14- "Compte-Rendu Annuel de travaux de la Société Imperiale de Médecine Ottomane", C. 30, No: 11 (1888) s. 183-187.

15- "L 'Hygiène de la vue dans les écoles", C. 30, No: 12 (1888) s. 199-205.; C. 31, No:1 (1888) s. 1-7.

Kaynaklarda; "d'empoisonnement par le pansement a l'iodoforme" ve "Le fièvre typhoide et les eaux de Constantinople" adında iki raporu daha olduğu bildirilmektedir[30].

Nurican Efendi, bunlardan başka, *Aperçu Historique sur la Médecine Arabe* (Constantinopl, 1876) adını taşıyan Arap tıbbına dair bir eser yazmıştır. Bu kitabı, Hüseyin Hulki Bey tarafından *Müslümanların Tababete Ettikleri Hizmet* (İstanbul 1300/1883) adıyla Türkçeye de çevrilmiştir. Nurican Efendi bu kitabında İslâm Tıbbını, Heinnrich Haeser'in (1811-1884) yaptığı gibi şu üç devrede ele almaktadır.

1- Tercümanlar Devri

2- Orijinal Eserler Devri

3- Gerileme Devri

Birinci devirde; Bahtişua ailesi, El-Kındî, İbn Maseveyh, Ebû Zeyd Huneyd b. İshak b. Süleyman b. Eyüb el-Ibadî, Les Sabiens ve İsa bin Ali yer almaktadır. İkinci bölümde; Ebubekir Muhammed Zekeriya er-Râzi, Yahya b. Serabi, Ebu Yakup İshak b. Süleyman el-İsrailî, Garip b. Said, Ali b. el-Abbas el-Alâaddin el-Mecuzî, Halid İbn el-Cezzâr, Ebû Mansur Muvaffak b. Ali el-Herevî, Maseveyh el-Mardinî, İbn Sina, Ebul-Hasan el-Muhtar b. Butlan, Ali b. Rıdvan, Ebû Vâfid el-Lahmî, İbn Serabi, Ebû Ali Yahya b. İsa b. Cezla, Ebul-Kâsım Zehrâvî, İbn Zühr, İbn Rüşd, Rebi Musa b. Meymun, Ebû Muhammed Abdüllatif b. Yusuf b. Muhammed, İbn el-Baytar ile İbn Ebi Useybia ve daha az tanınan 12 hekim hakkında bilgi verilmektedir. Gerileme Devri üzerine de genel bir değerlendirme yapılmıştır. Nurican Efendi'nin Fransızca yanında Almanca kaynaklardan da yararlandığı dikkati çekmektedir.

Nurican Efendi, Mecrûhîn ve Zuafâ-yı Askeriyeye İmdad ve Muâvenet Cemiyeti'nin (Hilâl-i Ahmer, bugünkü Kızılay) kuruluş çalışmalarına da katılmıştır. 1876 daki Sırbistan Savaşı sırasında Cenevre Uluslararası Kızılhaç Komitesi Başkanı Gustave Moynier (1826-1910), Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne üyelerinden Dr. Peştemalcıyan'a bir mektup yazarak, İstanbul'da resmi bir yardım derneği bulunmadığı için Osmanlı Ordusu'nun Kızılhaç yardımlarından yararlanamadığını, derhal bir cemiyet kurularak Cenevre'deki merkez ile temasa geçilmesini, tavsiye etmiştir. Dr. Peştemalcıyan'ın bu mektubunun cemiyette okuması üzerine, başkan Nurican Efendi'nin yazısı ile durum, Sadrazam Mehmed Rüştü Paşa'ya bildirilir ve böyle bir cemiyetin kurulması için hazırlıklara başlanır. Hazırlık komitesindeki 4 Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne üyesinden biri de Nurican Efendi'dir[31].

Nurican Efendi'nin en önemli eseri şüphesiz ki yeni bulunan, *Précis de Déontologie Médicale. Cours Elémantaire Professé A l'Ecole Imperiale de Médecine de Constantinople* (Constantinople 1877) adını taşıyan kitabıdır. Bundan önce Zarife Yıldırım tarafından yapılan çevirisini yayınladığımız* bu eser, kıta Avrupasının 3. basılı medikal deontoloji kitabıdır. Littré'den alınan Hippokrat Yemini ve açıklaması ile başlar ve Hippokrat'a göre hekim olacak kişide bulunması gereken niteliklerin sı-

ralanması ile devam eder. Bundan sonra hekimlik deontolojisini sağlam bir temele oturtmak için, görevin ne olduğu meselesi ele alınır. Vattel'in görev anlayışına yer verildikten sonra hak ve görev ilişkisi ve bir nebze de bilim ve din ilişkisi üzerinde durulur. Bilim öğrenmenin; Tanrı'ya hayran olmak ve kutsal iradeye en uygun şekilde dini gereğin yerine getirilmesi demek olduğuna işaret edilir.

Nurican Efendi bu kitabında hekim görevlerini bugün olduğu gibi şu üç ana başlıkta toplamıştır:

1- Hekimin hastalarına karşı görevleri

2- Hekimin meslekdaşlarına karşı görevleri

3- Hekimin topluma karşı görevleri

Bu tasnif, Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in, *Tıbbî Deontoloji Derslerinden Kısa Bahisler* (İstanbul 1946) adlı kitapçığındaki, hekimin hastalarına ve diğer hekimlere karşı vazifelerinin anlatıldığı bölümler ile paralellik göstermektedir. Aynı şeklide Prof. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu'nun *Tıbbî Deontoloji Dersleri* (İstanbul 1975) kitabında da bu tasnifi aynen görmekteyiz. Sadece "hekimin kendine karşı görevleri" maddesi eklenmiştir. Ünver ve Şehsuvaroğlu, Nurican Efendi'nin bu kitabını görmüş olsalardı mutlaka bildirilerdi. O zaman akla Nurican Efendi ile ayni kaynağı kullanmış olabilecekleri gelmektedir. Bu kaynağın da Max Simon'un Deontologie Médicale, ou des drots des médecins dans l'eta actuel de la civilisation (Paris 1845) adlı eseri olduğunu düşünmekteyiz.[32] Henüz bu kitabı göremediğimiz için kesin bir şey söyleyemiyoruz.

Nurican Efendi, tıbbi konsültasyonlar bölümünde müdavi ve konsültan hekimlerin nasıl hareket etmeleri gerektiğini anlatmaktadır. Bundan sonra da hekimin günlük işlerde uyması gereken kuralları vermektedir. Son bölüm ise toplumun ve hastaların hekime karşı görevlerine ayrılmıştır. Burada gençliğini uzun ve tehlikeli tıbbi çalışmalarla geçiren hekimin, canını tehlikeye atarak bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmesine karşılık, gerektiğinde toplumdan bir minnetarlık beklemeğe hakkı olduğu vurgulanmaktadır.

Hastaların ilk görevlerinin ise düzenli tıp eğitimi almış bir hekime başvurmak olduğuna işaret edilmektedir. Hasta, bilimi rehber almalı bilimsel olarak açıklanamayan mucizevi olaylara itibar etmemelidir.

Kitapta ayrıca hekimler arasındaki mesleki dayanışmanın önemi vurgulanmakta kıskançlık, çıkarcılık ve geçimsizlik hekimlik mesleğini halkın gözünde küçük düşürdüğü belirtilmektedir ki bu günümüzde de geçerli olan bir ilkedir.

Nurican Efendi'den sonra uzun bir süre Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de bu dersin okutulduğuna dair bir bilgiye sahip değiliz. 1319 (1901)-1324 (1906) yılları arasında Muallim Mazhar Bey ve 1325 (1907) senesinde de Muallim Muavini Emin Bey tarafından İlm-i Ahlak adında bir ders verilmiştir[33]. Ancak bu derslerin deontoloji yani tıp ahlakı içerip içermediği konusunda bir yargıya varmamız mümkün değildir.

Prof. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu'na göre; Hüseyin Remzi Bey (1839-1896) Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de zaman zaman fahri kurlar halinde tıp tarihi dersleri vermiş ve derslerinde *Tarih-i Tıbb* (İstanbul 1304/1887) adlı kitabını okutmuştur[34].

23-28 Temmuz 1900 tarihlerinde Paris'te toplanan, I. Uluslararası Tıp Mesleği ve Medikal Deontoloji Kongresi'ne Osmanlı İmparatorluğu'nu temsilen Tıbbiye'den Cemil Bey (Topuzlu) ile Müfredat-ı Tıp hocası Tevfik Vacid Bey'in delege olarak gönderilmesi bu tarihte deontoloji dersinin verilmediğini düşündürmektedir[35].

Tevfik Sağlam, anılarında, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de uzun yıllar seririyat-ı dahiliye (iç hastalıkları kliniği) hocalığı yapan Zoeros Paşa'dan (Aleksan Çaliki Zoeros, 1842-1917) 5. veya 6. sınıfta deontoloji okuduğunu ve kendisinden hekimlik terbiyesi ve ahlak konusunda çok şeyler öğrendiğini söylemektedir[36]. Tevfik Sağlam 1903 yılında Tıbbiye'den mezun olduğuna göre, Zoeros Paşa bu tarihten önce deontoloji dersi veriyordu. Dikkati çeken bir konu Tevfik Sağlam'ın tıp tarihi dersinden söz etmemiş olmasıdır. Zoeros Paşa, 1909 yılında fahri muallim sıfatıyla, Askeri ve Sivil Tıbbiyelerin birleştirilmesi ile kurulan Dârülfünûn-ı Osmanî Tıp Fakültesi'nde tarih-i tıp ve vezâif-i Etibba (tıp tarihi ve deontoloji) dersini okutmakla görevlendirilmiştir. Rıza Tahsin, 1328 (1912) yılında dersin adını, tarih-i tıp ve ilm-i hüsn-i ahlak-ı tıbbiye şeklinde vermiş ve Zoeros Paşa'nın okutmakta olduğunu belirtmiştir[37].

Zoeros Paşa'nın, deotoloji ve tıp tarihi derslerinde hangi konuları okuttuğunu yakın zamanda bulunan kendi el yazısı ile kaleme aldığı ders notlarından öğrenmekteyiz. Buna göre Zoeros Paşa; amprik dönem, Antik Mısır, Kaldeliler, Hindular, Antik Yunan, Çin, eski Sami toplulukları, Hippokrat, İskenderiye Ekolü, Roma, Bizans ve Araplardaki tıbbi gelişmelerden sonra orta çağ, modern çağlar ve çağdaş dönem olmak

üzere üç bölümde kronolojik olarak tıp tarihini vermekteydi. Deontoloji derslerinde ise, tanım, hekimin nitelikleri, hastasına karşı görevleri, tıbbi sır, hastalıklarda ihbar mecburiyeti, konsültasyon, diyet, hekimin karşılaşabileceği hukuki sorunlar ve otopsiyi ele almaktaydı. Zoeros Paşa'nın kendi el yazısıyla hazırladığı özel kitaplığının kataloğunda Max Simon'un kitabının da bulunması bize bu derslerin kaynağı hakkında bir fikir vermektedir[38].

Görülüyor ki Tıbbiye'de 1876-1909 yılları arasında sadece deontoloji okutulmuş 1909 dan itibaren tıp tarihinin eklenmesiyle başlayan deontoloji ve tıp tarihi beraberliği günümüze kadar sürmüştür.

Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyeyesi'nin, 19 Mayıs 1329 (1 Haziran 1911) tarihinde, Dahiliye Nezareti'ne verdiği layihada, resmi hekimlerin bilgilerini arttırmak için görmeleri gereken dersler arasında vezâif-i etibba (deontoloji) de yer almaktaydı[39].

20 Şubat 1331 (1915) tarihinde yürürlüğe giren Dârülfünün Tıp Fakültesi ve Şuabâtı Nizamnâmesi'nin 56. maddesinden dersin adının usûl-i muâşeret-i tıbbiye ve tarih-i tıp olarak değiştirildiğini görüyoruz. Ayni nizamnâmenin 72. maddesinde Tıp Fakültesi'ne bağlı olan Eczacı Mektebi'nin ders programında da, usûl-i muâşeret-i ispençiyariye adı ile eczacılık deontolojisi dersinin bulunduğunu görmekteyiz[40].

1336-1337 (1920-1921) ile 1340-1341 (1924-1925) öğretim yılları arasında yayınlanan Dârülfünûn-ı Osmanî Talebe Rehberlerini taradığımızda, Tıp Fakültesi ders programının 1915 nizamnâmesinde gösterilen derslerden ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Fakat usul-i muâşeret-i tıbbiye ve tarih-i tıp dersinin okutulup okutulmadığı, veya hocasının kim olduğu konusunda bir bilgi verilmemektedir. 1341-1342 (1925-1926) öğretim yılına ait talebe rehberinden bu öğretim yılında bütün ders programının ve bazı ders isimlerinin değiştirildiği anlaşılmaktadır. Dersin adı Tarih-i Tıp ve Deontoloji olup 1 sömestir okutulmaktaydı. 1341 (1925) ders yılından itibaren Tıp Fakültesine girecek öğrencilere 21 Nisan 1340 (21 Nisan 1924) tarihli Dârülfünûn Nizamnâmesi uygulanmıştır. Bu nizamnâmenin 4. maddesinde Tıp Fakültesinde okutulacak dersler arasında tarih-i tıp ve deontoloji de yer almaktadır. 1341-1342 (1925-1926) öğretim yılında bu dersi, Muallim Galib Ata Bey (Ataç, 1879-1947) vermeye başlamıştır. Hudut ve Sahil Sıhhiye Umum Müdürlüğü'nde Fen Şubesi Müdürü iken buna ek olarak Tıp Fakültesi'nde tıp tarihi ve deontoloji dersi vermekle görevlendirilen Galip Ata derslerini 5. sınıftaki 10. sömestirde Pazartesi günleri saat 16.00-17.00 arasında veriyordu ve şu konuları işlemekteydi: akvâm-ı şarkiye tabâbeti, Türkiye'de tabâbet, tıp ulûmunun Avrupa'ya geçmesi ve orada teceddüdü, 17. ve 18. asırlarda Avrupa'da tabâbet-mezâhib-i tıbbiye, 19. asırda teşrih-i umumi ilminin zuhûruyla bunun diğer ulûm-ı tıbbiye üzerine tesirâtı, fizyoloji ilminin terakkiyâtı ve netâyici, tıbb-ı tecrübî, seriri tabâbetin inkişâfı, mikrobiyoloji ilminin zuhûruyla bunun ulûm-ı tıbbiyede husûle getirdiği inkılâb.

Galip Ata, *Tıp Tarihi* (İstanbul 1341/1925) adında bir de kitap yazmıştır. 1927 yılında Sahil Sıhhiye Umum Müdürlüğü'ne tayin edilmiş, bu müdürlük Ankara'ya nakledilince fakültedeki görevini bırakarak İstanbul'dan ayrılmıştır[41].

1927-1928 ders yılından 1930-1931 ders yılına kadar yayınlanan talebe rehberlerindeki ders cetvellerinde tarih-i tıp ve deontoloji dersi 5. sınıfta, 10. sömestirde yer almaktaysa da kimin verdiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır[42]. 1928-1929 yılında uygulamaya başlanan yeni programa göre bu öğretim yılında 10. sömestir kaldırılmıştır[43]. Buradan programda yer almasına rağmen 1928-1933 yılları arasında, tıp tarihi ve deontoloji dersinin okutulmadığı anlaşılmaktadır.

Tıp Fakültesine bağlı olan Eczacı Şubesi'nde ise 1930-1931 ders yılında 3. senede kavânin ve nizamât-ı ispençiyariye ve deontoloji dersi Muallim Kimyager Mustafa Nevzat (Pısak,1879-1968) tarafından Cumartesi günleri saat 13.00-14.00 arasında verilmekteydi[44].

1933 Üniversite Reformunda İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü kurularak başına Doç. Dr. A. Süheyl Ünver getirilmiştir[45]. Yakın Doğuda alanında ilk olan bu kürsü bu yıl ilk kuruluşunun 117. ve Üniversiet Reformu ile bugünkü şeklini alışının 60. yılını idrak etmektedir. ☆

1 Rıza Tahsin: *Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye*. Birinci Kitap. İstanbul 1328 (1912) s. 17; Ayten Altınbaş: "Tıphane-i Amire ve 14 Mart Tıp Bayramı", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 117 (Eylül 1993) s. 45-46.

2 Nuran Yıldırım: "Türkçe basılı ilk tıp kitapları hakkında", *Türklük Bilgisi Araştırmaları* (Journal of Turish Studies) Ali Nihad Tarlan Hatıra Sayısı (In Memoriam Ali Nihad Tarlan), Vol: 3 (Cambridge 1979) p. 447-448.; "Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de Hazırlanan Mezuniyet Tezleri", *Bilim Tarihi*, S. 4 (Şubat 1992) s. 12.

3 A. Süheyl Ünver: *Tıbbî Deontoloji Derslerinden Kısa Bahisler*. İstanbul 1946, s. V.; Bedi N. Şehsuvaroğlu: *Tıbbî Deontoloji Dersleri*. İstanbul 1975, s. 13.; Arslan Terzioğlu; "Avrupa'da ve Bizde Tıp Tarihinin Tıp Eğitiminde Önemi", *Dirim*, C. 57, S: 7-8 (1982) s. 212-21.; Nil Sarı: "Tıp Deontolojisi", *Dünya'da ve Türkiye'de 1850 Yılından Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi* (Ed. E. K. Unat). İstanbul 1988, s. 417, 423.

4 Artin Mezbur: *Ermeni Hekimler* (Universitaires) -1688-1940. Cilt I (1688-1864). Hay Yev Dzakumov Hay Pırjişkner (Ermeni ve Ermeni Kökenli Doktorlar). İstan-

bul 1950, s. 122-123. Arslan Terzioğlu: "Dr. J. Nouridjan ve Onun Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede Verdiği Tıbbi Deontoloji Giriş Dersi", *Tarih ve Toplum*, Sayı 111 (Mart 1993) s. 23.

5 (Devlet Salnâmeleri) 1282 Def'a 20, İstanbul 1282 (1865) s. 87.; 1283 Def'a 21. İstanbul 1283 (1866) s. 93.; 1284 Def'a 22, İstanbul 1284 (1867) s. 110.; 1285 Def'a 23, İstanbul 1285 (1868) s. 44.; 1286 Def'a 24, İstanbul 1286 (1869) s. 104.

6 Salnâme-i Askeri 1282 (1865) s. 368.; 1283 (1860) s. 480.; 1286 (1869) s. 440.; 1287 (1869) s. 490.

7 (Devlet Salnâmeleri) 1287 Def'a 25, İstanbul 1287 (1870) s. 129.; 1288 Def'a 26, İstanbul 1288 (1871) s. 128.; 1289 Def'a 27, İstanbul 1289 (1872) s. 138.

8. İbid., 1290 Def'a 28, İstanbul 1290 (1873) s. 121-123.

9 İbid., 1291 Def'a 29, İstanbul 1291 (1874) s. 124.; 1292 Def'a 30, İstanbul 1292 (1875) s. 127.

10 İbid., 1294 Def'a 30, İstanbul 1294 (1877) s. 361.

11 Salnâmet-i Askeri 1291 (1874) s. 512.

12 (Devlet Salnâmeleri). 1294. Def'a 32. İstanbul 1294 (1877) s. 359.

13 İlter Uzel: "19. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Görev Alan Avusturyalı Hekimlerle ilgili Bir Belge", *Türk-Avusturya Tıbbi İlişkileri* (Yay. A. Terzioğlu ve E. Lucius). İstanbul 1987, s. 167-168.

14 Arslan Terzioğlu: "Dr. J. Nouridjian ve Onun Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede verdiği Tıbbi Deontoloji Dersi", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 111 (Mart 1993) s. 23.

15 Nuran Yıldırım: "Nurican Efendi'nin Yeni Bulunan Deontoloji Kitabı I", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 116 (Ağustos 1993) s. 17.

16 İbid., s. 18.

17 *Gazete Médicale d'Orient*, C. 3, No: 3 (Juin 1859) s. 83.

18 Roussignan D.M.P.: "Observation de filaires ou fils Arabes (Dragonneaux) recueillie à l'hôpital du Séraskérat à Constantinople", *Gazete Médicale d'Orient*, C. 2, No: 9 (Decembre 1858) s. 166-170.

19 (Devlet Salnâmeleri). 1293. Def'a 31. İstanbul 1293 (1876) s. 130.

20 (Devlet Salnâmeleri). 1294. Def'a 32. İstanbul 1295 (1877) s. 358.; 1295. Def'a 33. İstanbul1295 (1878) s. 236.; 1296. Def'a 34. İstanbul 1296 (1879) s. 118.

21 Turhan Baytop: "Osmanlı Döneminde Eczacılık Öğretimi", *Türk Eczacılık Tarihi Kaynaklar*-I. İstanbul 1992, s. 4.

22 (Devlet Salnâmeleri). 1295. Def'a 33. İstanbul 1296 (1878) s. 237.; 1296. Def'a 34. İstanbul 1296 (1879) s. 115,118.; 1297. Def'a 35. İstanbul 1297 (1880) s. 318. 1298. Def'a 36. İstanbul 1298 (1881) s. 185.

23 Artin Mezbur: A.g.e., s. 223.

24 *Gazette Médicale d'Orient*, C. 12, No: 11 (1869) s. 195.

25 İbid., C. 20, No: 1 (1876) s. 13.

26 Ibid., C. 28, No: 2 (1885) s. 32.

27 İbid., C. 28, N0: 21 (1886) s. 321-326.

28 İbid , C. 28, No: 25 (1886) s. 382-384.

29 İbid., C. 29, No: 11 (1887) s. 173.

30 A. Antonacopoulo: "Memoire sur les travaux de la S. I. de médecine pendant sa I ere cinquantaine (1856-1906) se rapportant a la Pathologie Interne", *Cinquantenaire de la Société Imperiale de Médecine de Constantinople* (1856-1906). Constantinople (1907) s. 82.

31 *Gazette Médicale d'Orient*, C. 20, No: 4 (1876) s. 52-53.; "1877 de Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemyeti'nin kurulması için çeşitli kuruluşlardan gelen delegelerin isim listesi", *Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Mecmuası*, No: 76 (23 Kânunuevvel 1927) s. 137.

32 Grasset: *Principes fondamentaux de la Déontologie Médicale*, Paris 1900, s. 4.

33 (Devlet Salnâmeleri) 1319 sene-i hicriyesine mahsus Def'a 57. İstanbul 1317 (1901) s. 274.; 1320 sene-i hıcriyesine mahsus Def'a 58. İstanbul 1318 (1902) s. 276.; 1321 sene-i hicriyesine mahsus Def'a 59. İstanbul 1319 (1903) s. 303.; 1322 sene-i hicriyesine mahsus 60. sene. İstanbul 1320 (1904) s. 320.; 1323 sene-i hicriyesine mahsus 61. sene. İstanbul 1321 (1905) s. 370.

34 Bedi N. Şehsuvaroğlu: A.g.e. s. 13, 19

35 Juley Glover: *Congres International de Médecine Professionnelle et de Déontologie Médical teu a Paris 28 Juillet 1900* (Paris 1900), s. 668.

36 Tevfik Sağlam: *Nasıl Okudum*? İstanbul 1959, s. 87, 92.

37 Rıza Tahsin: A.g.e., s. 182-183. Zoeros Paşa için bkz. Bedi N. Şehsuvaroğlu: "A. Zoeros Paşa. Pasteur, Kuduz Aşısı ve Tıp Tarihi", *İst. Tıp Fak. Mec.* C. 37 (1974) s. 816-827.; Hüsrev Hatemi-Nil Sarı: "Zoeros Paşa Evrakı", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 28 (Nisan 1986) s. 197-200.; Sayı: 29 (Mayıs 196) s. 300-305.; Sayı: 30 (Haziran 1986) s. 325-328.; Ekrem K. Unat: *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*. İstanbul 1970, s. 30-33.; Bedi N. Şehsuvaroğlu: A.g.e., s. 13, 19.

38 Nuran Yıldırım-Yeşim İ. Ülman: "Zoeros Paşa'nın Dârülfünün-ı Osmani Tıp Fakültesi'nde Verdiği Deontoloji Dersleri", *I. Uluslararası Tıp Tarihi ve Deontoloji Kongresi* 14-18 Ekim 1993.

39 *Sıhhiye Mecmuası*, C. 1, s. 1 (1329) s. 23.

40 "Dârülfünün Tıp Fakültesi ve Şuabâtı Nizamnâmesi", *Takvim-i Vekayi*, No: 2471

(13 Cemaziyelevvel 1334 ve 5 Mart 1332) s. 2.: No: 2472 (14 Cemaziyelevvel 1334 ve 6 Mart 2330) s. 2.

41 *Dârülfünün-ı Osmani Talebe Rehberi 1336-1337 sene-i dersiyesi*. İstanbul 1920, s. 17.; İstanbul 1337 (1921) s. 17-18.; İstanbul 1338 (1922) s. 20.; 1339 (1923) s. 19, İstanbul 1340 (1924), s. 16; İstanbul 1341 (1925), s.19; İstanbul 1341 (1925), s.19, 22, 48.; İstanbul Dârülfününu Talebe Rehberi 1926-1927 Sene-i Dersiyesi. İstanbul, s. 35, 47, 58.; Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi 1925-1926. s. 190.; 1926-1927. s. 331.; Bedi N. Şehsuvaroğlu: A.g.e. , s. 14.; Mebrure Değer: "Dr. Galip Ata Ataç ve Tıp Tarihine Hizmetleri", *Dirim*, C. 67, S. 9-10 (1992) s. 363-367.

42 İstanbul Dârülfünün Talebe Rehberi 1927-1928 Sene-i Dersiyesi. İstanbul 1927, s. 34, 50.; 1928-1929 Sene-i Dersiyesi. İstanbul, s. 38.; 1929-1930 Sene-i Dersiyesi, s. 45.; Ders Senesi 1930-1931. İstanbul 1931, s. 34.

43 İbid., 1928-1929 Sene-i Dersıyesi. İstanbul, s. 50.

44 İbid., Ders Senesi 1930-1931, İstanbul 1931, s. 34.

45 *Tıp Tarihi Enstitüsünün Kuruluşu ve İnkişafı*. İstanbul 1962

* Prof. Dr. Dr. Arslan Terzioğlu, 15 Ekim 1993 tarihinde I. Uluslararası Tıp Tarihi ve Deontoloji Kongresi'nde yaptığı konuşmada, ilk kez Prof. Dr. Turhan Baytop tarafından *Revue de Médecine et de Pharmacie de l'Empire Ottoman* adlı dergide yayınlandığı tespit edilerek yurtdışından fotokopiler getirtilen bu derslerin; "Dr. Sadun Kandan tarafından Türkçeye çevrildiğini ve kendisi tarafından yayına hazırlandığı sırada maalesef yanında doktora yapan birisi tarafından tefrika edildiğini" söylemiştir. Bu sözler, bizim kendilerindeki metni ele geçirip yayınlandığımız kuşkusunu uyandırmaktadır.

Bizim bulup yayınladığımız kitap, Nurican Efendi'nin *Précis De Deontologie Médicale Cours Elémentaire Professé A L'Ecole Imperiale De Médecine De Constantinople (Constantinople* 1877) adını taşıyan eseridir. Ağustos 1992 de elimize geçen bu kitabı, İstanbul Tıp Fakültesi'nde deontoloji ve tıp tarihi öğretimi üzerine yapacağımız bir inceleme, Türkçe çevirisi ve kitabın tıpkıbasımı ile birlikte yayınlamayı düşünmüştük. Amacımız kıta Avrupası nın 3. basılı deontoloji kitabını konu ile ilgilenenlere ulaştırmak ve tartışmaya açmaktı. Kitap Zarife Yıldırım tarafından Türkçeye çevrilirken biz de deontoloji ve tıp tarihi öğretimini incelemeye başladık. Çalışmalarımız sırasında Prof. Dr. Turhan Baytop'un, 25 Şubat 1988 tarihinde verdiği Eczacılık Deontolojisi açılış dersi davetiyesinde yer alan, Nurican Efendi'nin Tıbbi Deontoloji açılış dersinin fotoğrafındaki birinci satırın elimizdeki kitapla ayni olduğunu gördük. Prof. Dr. Dr. Arslan Terzioğlu'na, bu dersin yayınlanıp yayınlanmadığını sorduğumuzda bize hayır cevabını verdi ve kısa sürede yayınladı. O zaman, bu açılış dersinin bizdeki kıtabın ilk bölümü ile ayni olduğunu gördük. Prof. Dr. Turhan Baytop'a telefon ederek diğer bölümlerin Türkçe çevirilerinden pasajlar okuyup karşılaştırdık. *Revue de Médecine et de Pharmacie de l'Empire Ottoman*'da yayınlanan ve Porf. Dr. Turhan Baytop'un bir nüshasını Prof. Dr. Dr. Terzioğlu'na verdiği metnin bizim bulduğumuz kitap ile ayni fakat elimizdeki kitaptan 15 sayfa eksik olduğu anlaşıldı. Elimizde sonu olmayan bir tefrika değil tam bir kitap vardı. Eğer bu kitap elimize Prof. Dr. Dr. Arslan Terzioğlu, adı geçen dergide tefrika edılmış ellerındeki eksik dersleri yayınladıktan sonra da geçseydi, tam ve müstakil bir kitap olma orijinalliğini taşıdığı için yine yayınlardık. Fakat tesadüfen deontoloji derslerinin bu dergide tefrika edilen eksik bölümleri ile bizim elimizdeki kitap ayni sıralarda bulunmuş ve tam metnin yayınlanması üzerine eksik olan metin değerini yitirmiştir. Maddi olanaksızlıklar nedeniyle kitabı düşündüğümüz gibi yayınlayamadığımızdan *Tarih ve Toplum*'da tefrika edilirken araştırma ve metin bütünlüğü bozulmuştur. Mesele budur. Bir noktaya daha değinmeden geçemeyeceğiz. Bu kitap elimize ilk geçtiğinde, çok az basılmış olduğu için bugüne kadar bulunamadığını düşünmüştük. Aklımıza gelen ilk kütüphanede bu kitabın bir nüshası ile karşılaşmamız bizi çok şaşırttı. Demek ki yanılmışız...

Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde

CHP'nin Yeni "Çağdaş" Türk Kadını

DR. HÜRRİYET KONYAR

Çok partili hayata geçiş süreci, 1945-50 yılları arasında kalan beş yıllık süreyi kapsayan bir dönemdir. Bu süreçde dünyada ve buna bağlı olarak Türkiye'de farklı siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel ilişkilerin temelleri atılmıştır. Bu ilişkilere çok genel bir perspektiften baktığımızda dünyada başlayan Doğu-Batı kutuplaşmasının hızla Soğuk Savaşa dönüşmekte olduğunu, Batılı ülkelerin, komünist demokrasi anlayışını benimsediklerini ve bu siyasal ilişkilere paralel olarak da liberal ekonomik politikaların gündeme geldiğini, bunu da kültürel yapıdaki değişikliklerin izlediğini gözlemliyoruz.

Kendisine Batı medeniyetini örnek almış Türkiye Cumhuriyeti ise, Batı'nın geçirmiş olduğu bu değişimlerden etkilenmiş; zaten kendi iç bünyesinde de başlayan bir takım sıkıntılarını aşmak için de Batı ile teması zorunlu görerek, kendisini yeni başlayan bu ilişkiler sistemi içinde yenilemeye çalışmıştır.

Uluslararası arenada başlayan yeni dünya düzeninin Türkiyedeki parçası, bizzat CHP'nin eliyle başlatılan çok partili hayata geçiştir. Söz konusu ettiğimiz beş yıllık geçiş döneminde ise, CHP, çok partili hayatın hukuki ve düşünsel temellerini atmaya çalışmıştır. CHP'nin getirdiği yeni yapı ve düşünceler Batı'nın bu dönemde savunduğu ve benimsediği sisteme uygun olarak gelişmiştir. Batılı ülkelerin benimsediği demokrasi anlayışını, CHP de Türkiye'de yerleştirmeye çalışmış, yine Batı'nın bu dönemde uygulamaya çalıştığı liberal ekonomileri CHP, Türkiye'nin koşullarına uydurarak yapmaya çalışmıştır. CHP, toplumsal ve kültürel yapıda da Türkiye'nin kendi iç şartlarından kaynaklanan (Muhalefet, ekonomik zorunluluklar v.b.) nedenlerle yine Batı dünyasının değişimine uygun olarak yeni anlayışlar getirmiştir. Toplumsal yapıda konumuzu oluşturan en önemli değişikliklerden biri de Türk kadınının Batılı hemcinslerine uygun olarak yeniden çağdaşlaştırılması anlayışının eklenmiş olmasıdır. Buna Türk kadınının yeni "çağdaş" sosyal kimliği de diyebiliriz. Bu kimliği anlayabilmek için öncelikle Batı'daki hemcinslerinin nasıl bir değişim içinde olduklarına bakmak gerekmektedir.

Batı dünyası, İkinci Dünya Savaşı ertesinde siyasi, ekonomik ve kültürel boyutlarda olmak üzere yeni bir döneme giriyordu. Uluslararası politikada Soğuk Savaş'ın başlaması, Batılı ülkeleri muhafazakâr yapıda kalmaya zorlamakta ve bu ülkeleri iç siyasetlerinde de kaosa sürüklemekteydi. Bütün bunlara ilave olarak ekonomik bunalım da bu ülkeleri derinden sarsıyordu. Diğer yandan bu sorunlara yeni çözüm arayışları, bu ülkelerdeki istikrarsızlığın sürekli hale gelmesini sağlamaktaydı. Bü-

tün bunlar ise toplumsal yapıda yeni değerleri, yeni arayışları beraberinde getirmekteydi. Bu kargaşa ortamından en fazla etkilenen toplumsal kurumlardan biri de aileydi. Uzun süren savaş, aileleri parçalamış herbirini bir yere atmıştı. Bunun sonucunda aile kurumu, ortaya çıkan siyasal, ekonomik çözümsüzlükler sürecinde bunalıma giriyordu. Toplumsal yapıda istikrarın yeniden kurulması, toplumun devamı ve diğer sorunların daha kolay çözülebilmesi için ailenin yeniden istikrarına kavuşması gerekiyordu. Diğer yandan başlayan Soğuk Savaş sürecinde komünist toplumlara karşı muhafazakâr[1] Batı toplumlarının düzenli ve uyumlu gösterilmesi de şart hale geliyordu. Bunun için de ailenin sağlam bir yapıda olması gerekliydi.

Batı toplumları ailenin bu yeni süreçteki önemini belirlendikten sonra dağılan, bunalıma girmiş aile kurumunu düzeltmek ve sağlamlaştırmak için çeşitli tedbirlere başvurmaktaydılar. Bunlar içinde en önemlisi Batılı devletlerin "uyumlu, çelişkileri olmayan bir toplumda ailenin de uyumlu ve huzurlu olması esastır" anlayışını benimsetmelerinin yanısıra, konsensüs ideolojisindeki bütün sınıfların, grupların beklentilerinin artık aynılaştığı düşüncesinin getirdiği "hiçbirşey mutlu sağlıklı aile kavramı kadar önemli ve temel değildir" anlayışını kendi toplumlarına benimsetmiş olmalarıdır. Ayrıca bizzat devlet aile kurumuna başta doğum ve çocuk parası olmak üzere çeşitli maddi yardımlar ederek, bozulmuş ailelere el atarak, evlilikleri teşvik ederek, aile yapısının sağlamlaşmasını sağlamıştır.[2]

Aile kurumu bir yandan maddi yardımlarla sağlamlaştırılırken, diğer yandan da ailenin yüceleştirilmesi, günlük basın, sinema v.d. araçlarla sürekli olarak pekiştirilmiştir. Bunların yanısıra bilimsel çalışmalarla da çekirdek aile yapısının tüm toplumlarda varolan evrensel temel bir yapı olduğu anlayışı verilmeye çalışılmıştır.[3]

Sağlamlaştırılan aile kurumuna yeni içeriğini veren düşünce ise Sigmund Freud'un düşünceleri olmuştur.

"Herşeyin Sigmund Freud'la başladığını söylemek büsbütün yanlış sayılmaz. Aslında Freudculuk 1940'lara dek Amerika'da tam olarak pek başlamadı. Eski önyargılar -Kadınlar hayvandır, insandan aşağıdır, erkekler gibi düşünemezler, erkekleri doğurmak ve onlara hizmet etmek için yaratılmıştır gibi düşünceler -ne de olsa öncü feministler bilim, eğitim ve demokratik ilkelerle birdenbire ortadan kaldırılmamıştı. Bu önyargılar 1940'larda Freudcu bir kılıkla yeniden ortaya çıktı. Mistik görüş gücünü Freudcu düşünceden alıyordu. Çünkü kadınlara önderlik eden ve onları inceleyen kimselerin annelerinin engellenmelerini (Frusturation) babalarının, erkek kardeşlerinin ve kocalarının yadsıma ve yetersizliklerini, kendi duygularını ve hayatta olası seçimlerini yanlış yorumlamalarının nedeni Freud'un düşünceleri idi. Bugün birçok kadını kapana kıstıran şey, görünürde bir gerçek haline gelmiş olan Freudcu bir düşüncenin sonucudur."[4]

Ailenin sağlam bir yapı kazanması toplumsal istikrarın kazanılması açısından büyük önem taşırken, aileye bu sağlamlığı verecek olan en önemli unsur ise, kadın olmaktaydı. Böylelikle Batı toplumlarında savaştan sonra ortaya çıkan toplumsal kaosun çözümleyecisi kadın olmaktaydı. Kadın bu görevi, aile kurumunu ayakta tutmak, sağlamlaştırmak suretiyle yerine getirecekti. Diğer yandan Batılı kadını eve doğru iten bir başka neden de, savaş boyunca düşük ücretlerle çalışıp ekonomiyi canlı tutmasına karşılık, savaşın sona ermesiyle birlikte erkeklerin cepheden eve dönmesi, çalışma hayatına katılmasıyla ortaya çıkan ve giderek büyüyen işsizlik olmuştur.

Kadınların yeniden evlerine, ailelerine dönmesi ve aile kurumunun yüceltilmesi sonucu bu dönemde evlilik oranları artmış, evlenme yaşı, kadın ve erkekte küçülmüştür. 1946-66 yılları arasında İsveçli kadınların ortalama evlenme yaşı, 26'dan 23'e düşmüştür. ABD'de ise, 1890-1962 yılları arasında evlenme yaşı 22'den 20'ye, erkeklerin evlenme yaşı ise 26'dan 22'ye düşmüştür.[5]

Evlenmelerdeki bu artışa karşılık olarak da boşanma olayları azalmıştır. ABD'de 1950'de 25, 1955'de 23, 1959'da ise bu oran 22 olmuştur. İngiltere'de ise, 1946-60 yılları arasında diğer yıllara göre azalma görülmüştür. Fransa'da 1950-60 yılları arasında boşanma oranı 5'e kadar düşmüştür.[6]

Batılı kadın, bu yeni dönemde sosyal kimliğini aile kurumu ile ifade etmeye başlamıştır. Özellikle Avrupalı kadını da etkileyen Amerika kadını bol çocuk doğurmaktadır. Tüketicidir. Sosyal konulara ilgi duymamaktadır. Düşündüğü şey evinin temizliği, çocuğunun bakımı, iyi bir eş olması ve güzel bir kadın olmasıdır.

".. Başlıca istekleri kusursuz birer eş ve anne olmak, beş çocuk doğurup güzel bir evde oturmaktı. Başlıca savaşımı da koca bulmak ve onu eve bağlamak alanında veriyorlardı. Evinin dışında olup biten ve kadınlara ilişkin olmayan dünya sorunlarını düşünecek vakitleri yoktu. Kadıncıl rolleriyle böbürleniyor, mesleklerinin "ev kadınlığı" olduğunu söylemekten kıvanç duyuyorlardı."[7]

Batılı kadının geçirdiği bu değişime paralel olarak Türk kadını da savaş ertesinde buna benzer bir değişim içine girmiştir. Türkiye'de başta belirtmeye çalıştığımız yeni siyasi ekonomik ve kültürel gelişim süreci içinde kadın da yeni bir kimlik kazanma süreci geçirmektedir. Türkiye'deki kadının bu kimliği edinmesinin nedenini anlayabilmek için öncelikle kadı-

nın Kemalist ideoloji içindeki anlamına bakmak gerekmektedir.

Kemalist ideolojinin temel hedeflerinden biri olan çağdaşlaşma anlayışında kadın, bir simge olarak görülmektedir. Türk toplumunda kadın, cumhuriyetin kurulması ile yeni bir rol üstlenerek, çağdaşlaşma olgusunda temel bir rol oynayan aktör durumuna getirilmiştir. Kemalistler için kadın hakları, uygar dünya ile aynı düzeye gelmek için önemli bir adım sayılıyordu.[8] Türkiye'deki resmi kadın hareketindeki gelişim Türkiye'nin çağdaşlaşması doğrultusunda ortaya çıkarken, atılan adımlar dönemin çağdaş Batı dünyasına bakılarak atılmaktaydı. Ancak bütün bunların gerisinde yatan temel sebeb ise, kadın haklarının din hegomanyasını kırmada ve Osmanlı toplum yapısından sıyrılmada en önemli bir araç olmasıydı. Çünkü din otoritesinin en belirgin görüntüsü kadında odaklaşmaktaydı. Bu otoriteyi kırmak için kadının çeşitli haklarla donanması gerekiyordu.[9]

Cumhuriyetin kurulmasıyla başlayan çağdaşlaşma hareketinin toplumsal görüntüsü, en fazla kadın üzerinde ortaya çıkarken, Türk siyasetinin geçirdiği evrelere bağlı olarak kadın yeni çağdaş görünümler elde etmiştir. Örneğin 1930 yıllarında başlayan kısmi demokratikleşmeye paralel olarak kadın haklarına da yeni bir boyut eklenerek Belediye Seçimlerine katılma hakkı verilmiştir. Daha sonraları ise Batı'da faşizmin egemen olması ile kadını mutfak, kilise ve çocuk üçgeni içine kapayan anlayıştan ayrı olarak ve henüz tekparti yapısında olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kendini bu tür faşist tek parti yapılanmasından ayırd edebilmesi için kadının toplumsal rolünü değiştirmek gereği duyulmuş, 1934 yılında kadınlara parlementoya seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Böylelikle tek partili Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik bir yapılanma içinde olduğu Batı dünyasına gösterilmek istenmiştir.[10] Tek partili hayatın çağdaş kadın kimliği ise, geleneksel evkadını ve anne rolünü üstlenen bir kadın yerine, mesleki alanda başarı kazanmış, toplumsal hayata katılan bir kadın olarak karşımıza çıkıyor. Bu kadın tipi diğer kadın tipine göre daha üstün tutulmuştur. Ancak meslek kadınının annelik rolünün önemi de vurgulanmıştır. Bu vurgu, meslek kadınının biyolojik fonksiyonu olarak yapılmıştır. Türk kadınının kendisini kadın yapan bu biyolojik fonksiyonunun yanısıra özellikle bu dönemde başlatılan balo gecelerine katılarak da kadınlığını göstermiştir. Eğitimli meslek kadınının yanında önem gören bir diğer kadın tipi de sosyal faaliyetleri yüksek, aktif kadın tipi olmuştur.[11]

Kemalizmin, cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte ve tek partili hayat boyunca da yaratmaya çalıştığı çağdaş kadın kimliği, Batılı devletlerdeki kadına bakılarak/örnek alınarak yapılmaya çalışılmıştır. Kadının kimliğini belirleyen unsur daima dönemin "çağdaş düşünce" tarzı olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı kadınında başlayan değişimlere paralel olarak Türkiye'de de aile ve kadının kimliği konusunda farklı anlayışa doğru gidilmiştir. Bu farklı düşünceye neden olan gelişim ise Türkiye'de yeni başlayan siyasal, ekonomik süreçtir.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte Batı dünyasında başlayan yeni gelişmeler uluslararası ilişkilerde yeni bir politikanın Soğuk Savaş politikasının temellerini atmıştır. Türkiye ise savaş boyunca tarafsızlığını koruyarak savaşın dışında kalmıştır. Ancak savaş ertesinde bu durumdan kurtulup, Batı dünyası ile yeniden bütünleşmek istemektedir. Bunun nedeni de bir yandan savaş boyunca ortaya çıkan ekonomik sorunlarına bu bütünleşme ile çare bulmak, diğer yandan da yavaş yavaş netleşen ve kendisini de tehdit eden Soğuk Savaş sürecinde tarafını seçerek kendini emniyet altına almaktır. Uluslararası politikada başlayan bu gelişmenin iç politikaya yansıması çok partili hayata geçiş olmuştur. Çok partili hayata geçiş, CHP içinde başlayan muhalif çekişmelerle başlamıştır. Bu unsurlar, CHP'nin o zamana kadar tek parti uygulamalarını eleştirmiş ve bu partiden farklı ekonomik politikalar uygulayacaklarını gündeme getirmişlerdir. Toplumdan da destek görünce yeni bir parti kurarak CHP'nin karşısına bir alternatif gibi çıkmışlardır. Bu gelişmeleri Batı ülkeleri de olumlu bulunca Türkiye'de adım adım çok partili hayat geçiş söz konusu olmuştur. Çok partili hayat ile birlikte o zaman dek devrimci düşünceyi uygulamaya çalışan CHP, bundan böyle ortaya çıkan muhalefetin düşünceleri ile ortak noktalar bulup devrimci düşünceyi bu yeni sayasal gelişmeler doğrultusunda yorumlamaya çalışmıştır. Muhalefetin toplumdan ve Batı'dan destek görerek savunduğu düşünceler, tek partili hayata karşı çok partili siyasi yapı, devletin ekonomideki müdahelesinin azaltılarak liberal ekonomik bir sistem kurmak istemeleri biçiminde özetlenebilir. Bu düşüncelerin bir kısmı CHP tarafından da kabul edilerek Türk siyasi sisteminde değişime doğru gidilmiştir. Ortaya çıkan bu yeni siyasi ve ekonomik tablo eski devrimci tablodan farklıdır. Yeni tabloda Batı'ya daha fazla yakınlaşma vardır. Siyasi yapılanma içteki muhalefetin gelişmesi ve dışta Sovyetlerin tehdidi sonucu muhafazakâr bir biçim almıştır.Dış politikada başlayan gelişmeler Türkiye'yi Batı ile daha fazla yakınlaştırırken, Dış politikada Batı devletleri arasında

özellikle ABD'nin önderliği, Batı ülkelerini ve bu arada Türkiye'yi de ABD'den özellikle kültürel alanda daha fazla etkilemeye götürmüştür.

Türkiye'de yeni "çağdaş kadın"ın[12] sosyal kimliği, gelişen bu süreç sonucunda yeniden Batılı devletlere bakılarak belirlenmeye çalışılır. Bu belirlenim ise ortaya çıkan yeni muhafazakâr düşünce ile olmaktadır.

Türkiye'de yeni muhafazakâr Batıya özellikle ABD'ne yakınlaşmak istemektedir. Bu istek ABD'nin yaşam tarzına karşı ilginin doğmasına yol açmaktadır. Aynı zamanda yeni "çağdaş düşünce"de yine ABD'nin ortaya koyduğu yaşam tarzı olarak anlaşılmaktadır. Bunun sonucunda Türkiye'de yaratılmak istenilen yeni çağdaş kadın görüntüsü ABD'deki kadına bakılarak yapılacaktır.

Amerikan yaşam tarzı çekici olmaya başlarken özellikle bu yaşantının gösteri dünyası, örneğin moda, sinema v.d. unsurları Türkiye'de etkili olmaktaydı. Bunun sonucunda Türkiye'de kadınları etkileyen Amerikalı kadınlar, daha çok bu gösteri dünyasının kadınları olmaktaydı.[13]

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de kadının sosyal kimliği aile ideolojisi ile tanımlanmaya çalışılmıştır. Aile kurumunun Türkiye'de de yüceltilmesinin bir nedeni, Batı'dan etkilenim ise, bir diğer nedeni de Türk toplumunda yaşanan toplumsal ve ekonomik sebeblerinin olmasıdır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de savaş ekonomisi uygulanmış ve bunun sonucunda savaş ertesinde ülkede yüksek enflasyon, karaborsa, işsizlik v.b. ekonomik sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunları siyasi istikrarsızlıklar takip etmiş ve sorunlarla birlikte toplumda iktidara karşı güvensizliğin başlaması söz konusu olmuştur. Bütün bunlar ise, toplumsal düzeyde aile kurumunu etkileyerek bir çalkantı içine sokmuştur. Bu konuda D.İ.E.'nin istatistiklerine göre 1945'den 1950'ye kadar olan dönemdeki boşanma adedi şöyledir: 1945: 6187, 1946: 6373, 1947: 6954, 1948: 6816, 1949: 7390, 1950: 7873.[14]

Boşanmalardaki bu artışa karşılık evlenmelerdeki sayıya baktığımızda şu sayıları görüyoruz:

1945: 42939, 1946: 41687, 1947: 48748, 1948: 48250, 1949: 50672, 1950: 49552.[15]

Çiftlerin evlenme oranı, 1946'da görülen bir düşüşten sonra 1947'de bir fırlayışa geçip, 1948'de aynı hızda gittikten sonra, 1949'da yeniden bir atak yapmakta ve 1950'de düşüş'e geçmektedir. Bu iniş ve çıkışlar bize aile kurumunun istikrarsız gelişimini göstermektedir.

Çok partili hayata geçiş döneminde aile kurumunda görülen bu bozuklukların düzeltilmesi ideolojik olarak da gerekli olmaktaydı. Çünkü Kemalist ideolojinin çağdaş medeniyet anlayışı içinde *çekirdek aile* de önemli bir yer tutmaktaydı. Aileye yeniden biçim vermek bu açıdan da gerekli hale geliyordu.

Aile kurumunu önemli kılan bir diğer nokta da yine bu dönemde nüfusu arttırma politikasının, devleti güçlendirme politikası olarak kabul edilmesidir.

Aile kurumunun gerek Batı ülkelerinde ve gerekse Türkiye'deki resmi politikalarca önemli hale gelmesinden sonra kadının da bu konum içinde değerlendirilmesi söz konusu olmaya başlamıştır.

Ailenin bu dönemdeki önemini, dönemin muhafazakârlaşmış iktidar partisi olan CHP'nin yayın organlarından izliyebiliriz.

CHP'ne göre aile kurumu, Batılı toplumlarda olduğu gibi Türkiye'de de hem toplumsal açıdan hem de siyasi açıdan istikrarı sağlayıcı bir unsur olarak önemlidir. CHP'nin bu konudaki görüşleri şöyledir:

"Vaşington'da Katolik kilisesi erkanının senelik toplantısında dört kardinal aile meselesine temas ederek zamanımızda aile hayatının tehlikeye maruz bulunduğunu ilan ettiler. .. Harp seneleri ve harbin yaptığı tesirler aileye hadsiz hesapsız zararlar vermiştir. Aileyi bir istikrar ve sükun haline tekrar getirebilmek için şiddetli gayretlere ihtiyaç vardır. Amerikan Katolik Kilisesi yüksek erkanının kanaatince maneviyattan ziyade yalnız maddi şeylere göz çeviren bir dünyada bile aile vahdeti insanların refah ve saadeti için en esaslı bir temel addedilmiş ve aile kudsiyetine kıymet verilmek istenmiştir. Fakat bunlar lafta kalmış birçok hareketler ve amiller aileyi yıkmak ve yuvaları dağıtmak gibi menhus tesirler husule getirmiştir. Mekteplerdeki vatani ve siyasi tedrisat ve vatansever liderlerin hayat ve eserlerini tetkik gibi ilham verici çalışmalar maddi bir ihtiyacı tatmin eder. Fakat yalnız bunlar iyi bir vatantaş yetiştirmeye kafi değildir. Fazilet iyi bir aile yuvası içinde gelişir. İyi vatandaşlığın temeli de fazilettir. Yalnız sebeblerde değilse de neticede ve realitede üzerinde onlarla ittifak etmemek kaabil olamaz. Zamanımızda da aile hayatı çok bozulmuş aile yuvası mefhumu kalmamış gibidir. Bunun bütün dünyayı sarmış bir dert olduğu her taraftan ara sıra yükselen feryatlardan anlaşılıyor. Bizim de bu dertten masun bulunduğumuzu iddia edebilir miyiz?"[16]

Bu yayınlarda ailenin toplum düzeni açısından önemi ve sağlamlığı şöyle ifade edilmektedir:

"Modern cemiyetler aile esasına göre kurulmuş olduklarından aile, siyasi, içtimai varlık olan bugünkü milletlerin temel taşıdır... Sağlam temel taşına dayanan bir bina, nasıl sağlam ve mazbut olursa, sağlam aile birliklerine yaslanan milletlerde sağlam ve mazbut olurlar... Bir aile kurmak ne kadar güç ve bu teşekkül modern cemiyetlerin inkişaf ve tekamülü için ne

kadar lüzumlu ve ehemmiyetli ise kurulan bir aileyi ciddi ve esaslı olmayan herhangi bir sebeble sarsıp yıkmamakta o derece lüzumlu ve ehemmiyetlidir."[17]

Aile kurumunun toplum düzeni açısından ne kadar önemli olduğu göz önünde tutulduğunda bu yapıyı tehdit eden fuhuş gibi önemli bir mesleğe karşı alınması gerekli tedbirler gayet sert olmalıdır.

"Kadını seksüel hayatı bakımından inceliyecek olursak, iptidai milletlerden tutun zamanımıza en kültürlü milletlere varıncaya kadar cinsi münasebetlerin hayati bakımından en başta geldiğine ve halen de cemiyet ve ahlâk kaidelerine bürünmekle beraber gene de sırıtkan çehresini gösterdiğine şahid oluruz... Dünya kuruldu kurulalı insan ruhunu cazibesi içersine almış olan ve gıdasının yalnız ırk, iklim, muhit, irsiyet gibi muayyen faktörüne ait olmadığına kanaat getirdiğimiz bu cinsi kuvvetin fena ve tehlikeli akibetlerinden insanları ve cemiyeti korumak için neler yapıldığını tarih bize açıkca gösterirken onu imha etmek istemenin tabiat kuvvetlerine karşı gelmek demek olacağını bu cinsi kuvvetin ve fuhşun hiçbir zaman dünyadan kaldırılamayacağını bilmiş olmamız lâzımdır. Bu böyle iken ve medeni milletlerin ekserisinde fuhuş, sıhhi ve inzibati murakabe altına alınmışken onu başıboş bırakarak başka yollardan imhasına çalışmak beyhudedir. O halde yapılacak şey, geçmişten hisse olarak ancak elde mevcut sıhhi murakabe ve inzibati kuvvetleri arttırmak ve bilhassa yok denecek derecede hafif olan cezai müeyyideleri ağırlaştırmak suretile bu zehirli yılanın tehlikelerine karşı cemiyetimiz için çok daha müessir bir Panzehir hazırlamanın kabil olacağına inanmak daha doğru olur."[18]

CHP için aile kurumu, toplumsal düzeni sağlamak açısından önemli olduğu kadar, çağdaş bir medeniyete kavuşmak için de önemli bir kurumdur.

"Türk Medeni Kanunu 1926 yılında yürürlüğe girdi. O tarihe kadar az çok başıboş bırakılan evlendirme işi bir devlet hizmeti oldu. Ancak memuru önünde yapılmayan evlenmelerin hükümsüz sayılacağı bu kanunla kabul edildiği halde -daha çok köylerde- eski usül yani kanundışı evlenmeler devam etti. Ve bu birleşmelerden doğan çocukların sayısı yüzbinleri aştı. ... Tasarı ile bu evlilikler kanunlaştırılıyor. Ve bu çeşit birleşmelerden doğan çocukların medeni hakları tanınıyor... Rakamlar bize, kanun dışı evlenmelerin daha çok bir köy işi olduğunu hatırlatır. Ve içişleri bakanıyla bir oyda olarak konuyu kasaba ile köy arasındaki kültür farkına götürmek mümkündür... Kültür hamleleri arttıkça yurttaşlar aile kurma işinde de konan kaidelere uyuyorlar. Kanundışı evlenmelerin bir kültür davası olduğu gerçektir. Bu konuyu ahlâkdışı saymayan büyük köylü kütlesi kültürün kasaba ile köy arasında yaratacağı sıkı teması henüz bulamamış ve çokluk sosyal yaşayışını kendine göre düzenlemiş bir haldedir... Türk Medeni Kanunu'nun ve onun içindeki evlenme şeklinin uygulanması Cumhuriyet Türkiyesi için bir ilerilik davasıdır. ... Köye ilköğretim derecesinde bilgi verildikçe oradaki birçok sağlık ve ekonomi işleri gibi Medeni Kanunun uygulanması işi de ilerlemiş olacaktır. Böylece ilköğretimin bugün yeraldığı hızdan kanuna uyar evlenmelerin artacağı güvenini de alabiliriz."[19]

CHP'ne göre aile yapısı, nüfusun çoğalması açısından da önem kazanmaktadır. Buna göre alınması gereken tedbirler şöyle olabilir:

"Biz, büyük kütlemiz bakımından evlenme ve erken evlenme için külfetli tedbirlere başvurma mecburiyetinde olmadığımızın kıymetini bilmeliyiz. Bununla beraber şehirlerde bilhassa aydın sınıfta evli lehine bazı menfaatler sağlamak bu zümreyi erken evlenmeye teşvik edebilir. Hükümet çocuk zammını vermek suretiyle bu alanda mütevazi de olsa bir adım atmıştır. Şehir ve kasabalarda geniş bir mesken kurma hareketinin doğması bu işte çok hayırlı bir rol oynayabilir. .. Herhalde dünyanın en fedakâr insanı olan Türk kadınının hayatını dahi hakir görürcesine katlandığı zorlukların ve gösterdiği eşsiz bir nesil şuurunun şükran borcunun onun çocuklarını yaşatmak suretiyle ödemeliyiz."[20]

CHP, bu dönemde ailenin nüfusun artması açısından önemini belirlerken bu politikanın daha iyi uygulanabilmesi için devletin, aileye özellikle çok çocuklu ailelere Batı ülkelerindeki gibi maddi ve manevi çeşitli yardımlarda bulunmasının gerekli olduğunu belirtmektedir.

"Bu yazıda yabancı bir memlekette yürürlükte bulunan çok çocuklu ailelere yapılacak yardımlara ait bir kanunu ana hatlarıyla tanıtarak memleketimin velut ve asil anneleri lehine ilgi çekmek istiyorum. "Çok çocuklu aileler kanunu" adını taşıyan bu kanunun birinci maddesi çok ve sağlam çocuklu ailelerin sayısını çoğaltmak, hayat şartlarını hafifletmek ve iyileştirmek ve bu aileleri koruma amacını belirtmektedir. Kanunun üç bölümü vardır: Birincisi, evlenmeyi teşvik etmek; ikincisi, doğumu teşvik etmek; üçüncüsü de üç ve daha çok çocuklu ailelere yardım etmek... Aileyi ve anneyi, devletimizin temeli; çocuklarımızın, milletimizin kuvvet ve kudret kaynağı yapmak isteyenler her vatansever müessese veya fert, ister hükümet ve idareci, ister ilim ve siyaset adamı olsun, anneye, çok çocuklu aileye ve çocuklarımıza yardım davasını ele almak ve halletmek için tedbirler araştırmak zorundadır."[21]

CHP, bu dönemde aile kurumunun Türkiye'deki toplumsal ve siyasal önemini belirledikten sonra, kadının bu yapı içindeki görevini belirlemekte ve toplumda bu yapı ile kimlik kazandığını ifade etmektedir. Öncelikle kadının en birincil görevi aile kurumunu ayakta tutmaktır.

"Boşanmalara sebeb kanaatimizce daha ziyade kadınlardır. Kocasını idare etmeyi bilen bir kadın muhakkak kurduğu yuvayı saadete eriştirebilir. Bir kadın için en başlıca meziyet, iyi bir ev hanımı olabilmektir. Böyle kadınlar hem kendilerini, hem kocalarını ve hem de onlardan gelecek çocukları mesut etmeğe muktedir olurlar. Erkek içinde aynı mülahazalar ileri sürülür. Erkek aile birliğinde var-

lığını ve otoritesini hissettirmesini bilmelidir."[22]

Yine bu düşünceye göre aile kurumunu tehdit eden bozukluklar, daha çok kadından kaynaklanmaktadır. Yine bu bozukluklar daha çok şehirlerde görülmektedir.

"Bir senede 1431 ailenin zina yüzünden dağılması üzerinde durulacak bir noktadır. Boşanma ile neticelenen zina vakalarında lüks ve servet gibi ihtiraslar, ruhi ve fizyolojik amillerden daha müessir olduğuna asla şüphe yoktur. Ahlâken zayıf ve mutavassıt bir sınıfa mensup bazı kadınlarımız lüks ve servetin esiridirler. Kocaları bunu temin edemeyince bu zayıf ahlaklı kadınlar bunu temin edecek erkeğin olmak tehlikesine kendilerini feda etmektedirler.Bazı erkekler tarafından kolay kazanılan paranın çok zayıf ruhlu kadınlar arasında zinaya, zayıf olanlar arasında da geçimsizliğe sebebiyet verdiğini kabul etmekle hata olmaz mütealâsındayız. Aile arasında geçimsizliğin mühim bir kısmı iktisadi darlıktan ileri gelmektedir... Erkeğin gelirinden fazla masraf yapması, günlük aile hayatı çoluk çocuk nafakası üzerinde tesirini göstermektedir. Bu tesirin geçimsizlik olduğunu teyid edebiliriz. Kadının kocasından fazla masraflara özenmesi kocayı müşkül mevkiide bırakmakta, bu aile ahengini bozup günlük aile münasebetleri medeni Kanunun boşanma sebebi olarak gösterdiği geçimsizliğe kadar varmaktadır... Köydeki boşanma vakalarının şehirdekilerden az olması tetkike değer bir mevzudur... Köydeki aile birliği şehirdekiler kadar ahlâki ve iktisadi darlıktan müteessir olmamaktadır. Milli ananelerine sadık ve herşeyden evvel faziletkâr olan Türk köylüsü için aile mistik ve mukaddes bir varlıktır. Köylü vatandaşın ihtiyaçları şehirdekilere nazaran mahdut olması itibarıyla köydeki aile birliği iktisadi darlıktan da pek fazla sarsılmamaktadır... Bugünkü Türk ailesinin bizce matlub olan ideal hali alabilmesi için ferdin ahlâk telâkkilerini, ekonomik şartlarını düzenlemek mecburiyetindeyiz."[23]

Kadının aileyi kurmak ve kollamak şeklindeki bu temel göreviyle birlikte, yapması gerekli en önemli toplumsal ve siyasal görevi ise ana olmasıdır.

"Temel Millet"in temeli kadındır. Anadır. Buna inanmadıkça ilerlemenin karanlıktan kurtulmanın imkanı olmadığını kafalara sokamazsak, kadınlarımızı, ana kadınlarımızı yığın halinde aydınlatamazsak, özlediğimiz ve varmak istediğimiz ileri dünyadan daima uzakta, daima geride kalacağımızı aklımızdan çıkarmayalım... Kadını yaratıcı ve hazırlayıcı bir şahsiyet diye tanıyan ve ona analık sıfatıyla cemiyetin ve dolayısıyla milletin terbiye misyonunu vermiş olan batı aleminin dünya görüşü önünde kadına "dişi" diye baka baka bugünkü zavallı hale gelmiş olan Şark alemi bu gaflet ve zihniyetle kendini sefaletten, karanlıktan kurtaramıyacaktır. Bizdeki eğitim işlerinde ve devletin türlü faaliyet sahalarında tam randıman alınamaması, birçok emeklerin boşa gitmesi, kısmen bu hazırlayıcı ve yardımcı aydın anaların azlığından ileri gelmektedir. Millet ve devlet işinde bu hayat unsurunun rolü muazzamdır. Milletin aydın ana kadrosu olmadıkça yığını çabuk aydınlatıp kalkındırma yolundaki emekler rasyonel olamıyacaktır. Bugünkü ileri dünyada çocuğu ve gençliği yetiştirenler ve milleti içten ve dıştan biçime sokarken temel terbiyeyi verenler ilerilik vasfına denk bir bilgi ile bir ileri dünya görüşü ve anlayışıyle yetişmiş olan analardır. İleri milletlerde bilgiyi okul, terbiyeyi ana vermek suretiyle karşılıklı bir yardım ve desteklemeyle yükler hafifliyerek gayeye daha kolay yürünüyor. Çocuğun ve gençliğin yetişmesinde eğer ana şuurlaşan bir ileri görüşle yardım etmezse eğitim organizmasının verimi kısır, devletin işi güç olmakta devam edecektir."[24]

CHP'liler, Türk kadınının yeni "çağdaş" kimliğini bu yeni dönemde aile ile tanımlarken, kadın diğer unsurlarla ilişkilerini de yine aile yapısı ile belirlemektedir. Örneğin kadının çalışma hayatına katılımı özellikle bu dönemin düşünce yapısına uygun olarak olumsuz bulunmaktadır:

"Meselelerimizin çoğu "akıl" ve "gerçek" arasındaki uygunsuzluktan doğar. Akıl ister ki hem kadın cemiyet içinde erkek gibi çalışsın, hem de vücut ve ruh yapısına ait özellikleri saklasın gerçek buna imkan vermez. Yargıçlık, avukatlık, cerrahlık ilh.. gibi erkeğe has düşünce ve irade vasıfları objektif görüş ve soğukkanlılık isteyen mesleklerden kadının fazla şevkat ve hassasiyetini muhafaza etmesi mümkün olsa bile doğru olmaz. Her iki üç sene bir doğuran ve her doğurdukça bebeğinin yanında aylarca kalması lâzım gelen kadının analık vazifeleriyle iş hayatını uzlaştırması da mümkün olmaz."[25]

Bu konuda bir başka yazar da şunları söylemektedir:

"İnsan vücudunun fizyolojisi ile hantal hayat şartlarının fiziyolojisi gerçi kadına hamlesindeki akimliği ona yakışır bir incelikle ispat etmektedir. Bu kuraklık kadının ruhu aleyhine değildir. Dâva bence bir biyoloji meselesinden ibaret sayılmalıdır. Tabiat tarafından mahkum edildiği vazife bütün bir cihanı pembe bir şafak kokusu ile aydınlatmakta olan zanbaklardan lokomotif idare etmesi nasıl istenebilir? Kadınlar hekim olmamalıdır da, mimar, mühendis, kimyager, avukat, havacı, civacı mı olmalıdır. Hayır asla, öğretmenlik, hasta bakıcılık (mecbur kalmadıkça) memurluk dışında ve şiddetli kahırlara tahammül, fikir taarruzu halinde şiddetli azimler isteyen yahut muhataralı olan meslekler kadınları ilk elemede bırakıp geçmiştir. Bunda bir ilim kaabiliyetinin muvaffakiyetsizliğini onlardan evvel biz reddederiz. Bioloji kaderi kadın da daima fikrin eteğini çekmektedir. Kadında yardım fikri daha kuvvetlidir. Kadın zariftir. Kadın bakımı sever. Kadın en iyi hatta en emniyetli hayat arkadaşıdır. Hepsi güzel ve doğru ancak mekandan çıkardınız veya onu tahdit etmedinizmi bunların tesir sahası genişleyip dağılıverir. En iyisi kadın evinde müşvik, zarif, hassas, bakıcı ve yaratıcı olmalıdır. Ve öyle oluyur."[26]

CHP'liler, kadının çalışmasını bir yandan devrimci görüşün etkisi altında reddetmezken, diğer yandan ortaya çıkan enflasyon, işsizlik gibi ekonomik bunalımlar

karşısında kadının evde oturmasının gerekli olduğunu belirtmektedirler. "Çalışan değil, evde oturan kadın, toplumsal, ekonomik ve siyasal yapıya katkıda bulunur." anlayışının egemen olmaya başlamasıyla kadının bu konum içinde değer kazandığı görülür.

"Kadını, hak ve hürriyete kavuşturmak; bir memlekette içtimai nizamı düzenlemekde muhakkak ki çok önemlidir. Fakat, kadını; erkeğin yanıbaşına koyarak ücretli işçi gibi çalıştırmak, ekonomik nizamı düzenleyici bir tedbir olabilir mi? Bir cemiyetin ilerlemesi ve ekonomik şartlarının düzenlenmesi için başvurulacak tek çare, kadının ailesi dışında ücretli işçi veyahut aylıklı memur olarak çalıştırmak mıdır?.. Kadının cemiyet içinde yaptığı işlerin çoğu, onun kadınlığıyla ilgili işler değildir ve bu işlerden kadının elde ettiği kazancın yarısı, giyinme, tuvalet ve işine gidip gelme masraflarına gitmektedir... Bundan başka kadın ile erkeğin fizyolojileri ve cinsi fonksiyonları arasındaki farklardan dolayı kadın işi ile erkek işi arasında hem miktar ve hem de kalite bakımından farklar bulunduğu daima göze çarpmaktadır... Biz de kabul ediyoruz ki cemiyet içinde yaşayan insanın biricik vazifesi, nesil yetiştirmek değildir... Fakat, bütün bu işlerde onun kadınlığından çok daha şerefli olan "annelik" gururunun damgası bulunmalıdır... Bilhassa kadının anne olması; cemiyette yapacağı her türlü aylıklı veya ücretli işlerden kat kat üstün ve şereflidir. Çünkü kadının annelik işi; bir milletin varlığını, istikbalini ve istiklalini emniyet altına alan nesiller yaratma işidir. Fakat çalışan kadın, anne olmaya yanaşmazsa; milli varlık nasıl sağlanır?.. Kadını milli varlığın temeline koyan memleketler gibi, biz de kadın meselesini hakiki değeriyle ele almak; bürolarda çalışan kadınlarımızı sıcak ve samimi münasebetlerin kaynağı olan aile ocağına kavuşturmak için ciddi tedbirler düşünmek zorundayız. Çünkü kadın meselemizle birlikte halli gereken önemli bir konumuz daha var: sayıları seneden seneye artan ve kendilerine yapacak iş verilemeyen diplomalı erkekler! Bu meseleyi de en iyi şekilde halletmek zorunda değilmiyiz?"[27]

Kadın erkek eşitliği konusunda da CHP'liler, yine muhafazakâr düşüncenin etkisi altında kalarak, kadının herzaman erkeğe boyun eğmesi ve sözünü dinlemesi gerektiğini belirtmektedirler.

".. Her meselede olduğu gibi kadın meselesinde de en büyük hata,.. davayı mutlak şekilde koymaktır. Kadının erkekle bir olacağını iddia edenlerde bir olamayacağını iddia edenler kadar hata içindedirler. Bütün memleketlere bütün sınıflara, bütün fertlere şamil bir prensibe kakılıp kalmak meseleyi zaman, mekan, tarih seyri ve coğrafya şartlarından tamamiyle tecrit edip akıl planında kurutan bir dogmatizme saplanmak olur. Her kadının erkekle bir olduğunu ve ikisinin sosyal ödevleri arasında hiçbir fark olmadığını ileri süren görüş, ailenin hem tasfiyesini ve buna bağlı işbölümü sisteminin hemen değişmesini istemek zorundadır. Bu ütopinin değeri hiçbir kadının hiçbir erkekle bir olamayacağını iddia eden ve ortaçağ ikiliğinin hortlamasını isteyen ütopininkinden fazla değildir. İkisi de mutlaktır. Ve tarih gidişine aykırıdır."[28]

"Kadın ister medeniyetin en aşağı tabakalarına ait milletlerin basit bir ferdi olsun, isterse asrımızın bütün ideal güzellik vasıflarını üzerinde toplamış bulunsun bu haliyle tabiat kanunlarına tabi olarak yarım sayılan mevcudiyetini tamamlıyan maddi ve manevi benliğini tatmin eden bir erkeğin malı olacaktır."[29]

CHP'liler, "çağdaş" Türk kadınının toplumsal kimliğini aile yapısı ile çizerken, bu yapı ile biçimlenmiş ideal? Türk kadınının nasıl olduğu da şöyle ifade etmektedirler:

"Cemiyetlerin karakterini tespit eden "tipoloji"ye göre sağlam ve ayakta duran bir cemiyet önce aile müessesesine ehemmiyet verir. Böyle bir cemiyetin beğendiği örnek diye gösterdiği, ideal bildiği aile önce ruh güzelliği taşımaktadır. Bu ailede herşey kadından başlar. Kadında biter. Kadın zevcedir. Kadın, annedir. İç hayatın nazımıdır. Saffet, samimiyet, sağduyu, görgü ve bilgi ondadır. Ailede disiplin varsa bunu erkek ile birlikte kurmuştur. Şevkat ve muhabbetin aleyhte aşırılığına manidir. Ailenin iyi bir terbiye ocağı olmasına bizzat o çalışır. Tasarruf ve ekonomi terbiyesini o tatbik eder. Çocuğa daha küçük yaşta milli ve estetik kültür vermeye o çalışır. Tabiilik ve sadelik onun evinde tatbik ettiği esaslardan biridir. Kapris nefret ettiği, itidal, insaf ve makul sevdiğidir. Düşüncelerine kocasının en geniş ölçüde ortak olmasını ister. Ondan sakladığı tek sır yoktur. Yalnız kocasının üzülebileceği herhangi bir ıstıraba o göğüs germeye çalışır. Asıl ihtirası hayat ortağını bütün bir iç açıklığı ile sevmesindedir. Metin, adil, müşfik ve cesaretli olayı aile nizamı için en kuvvetli sebeb bilir. Evin yirmidört saatindeki intizamının anahtarı onun elindedir... İçtimai teşekküllerle alâkası vardır... Evin kitap köşesini kendi elleriyle hazırlamıştır. Bilirki kitap girmeyen eve itap girer. Neme lâzımcılığı, adam sendeciliği behimilik ile bir tutar. Tesirleri müessirleri ile karşılaştırmayı unutmaz... İspatı tespite hakim kılar. Kozmopolit olan herşeyden tiksinir. Mensup olduğu cemiyetin asaletine inanmıştır. O cemiyetin müeyyidelerine kuvvetle bağlıdır. İnsan haklarına derin saygısı vardır... Bütün hayatınca realist ve dinamik olmaya çalışır. Erkekleşmez. Fakat icabında erkeğin yapacağı işi noksansız ve daha iyi bir azimle başaracak kadar kendinde kuvvet ve sağlamlık duyar... İdeal cemiyette kadın yapıcı ve yaratıcıdır. İdeal; ferdin, cemiyetin yükselme takdir edilme ihtiyacının yaktığı ateştir. Ve bu ateşi kadın parlatır."[30]

Yine kadının, güzelliği ve cinsiyeti de bu yapı içinde kazanacağı ifade edilmektedir:

".. Kadın bir kere kendi erkeğini seçti mi ondan sonra kendi yuvasının saadetini hazırlar. Bunu sonuna kadar devam ettirmek kendi elindedir. Kadın kurduğu aile yuvası içinde saadetini hazırlayan bütün şartları temine muvaffak olmuşsa erkeği nazarında herşeyin üstünde tutulmaya lâyık ve kadınlık gayesinin şahikasına erişmiş olduğuna şükredilebilir. İçinde bulunduğu cemiyete onun bütün icaplarına ve aile hayatına adapte olan kadın, güzelliğini muhafaza ve bunu temadi ettirmesi bakımından maddi ve manevi bütün şart ve imkanlara malik demektir."[31]

CHP'nin çeşitli yayın organlarından izlemeye çalıştığımız yazılarında "çağdaş kadın"ın kimliği, muhafazakâr bir düşünce içinde ele alınmıştır. Daha öncede izah ettiğimiz gibi bu muhafazakârlık CHP'nin bu dönemde kabul ettiği yeni düşünce sistemidir. Bu düşünce sistemi aynı zamanda muhalefet ile uyum içinde olan bir sistemdir. CHP, bu dönemde Kemalist devrimci düşünceden uzaklaşarak bizzat kendisinin muhafazakârlaştırdığı Kemalist düşünceleri benimsemiştir. Bu düşünce yapısı içinde aile kurumu, toplumda istikrarı, dengeyi ve düzeni sağlayan en önemli kurumlardan biridir. Ayrıca devletin sağlamlığı ve devamı da yine sağlıklı aile yapısına bağlı olmaktadır. Aile kurumunun devlet ve toplum açısından ne kadar önemli olduğu göz önünde tutulduğunda kadının toplumsal kimliği de yeniden gözden geçirilerek aile kurumu içinde yeniden ele alınmaktadır. Bu yapıya bağlı olarak kadının toplumsal görevi aile kurumunu kurmak, onu herşeyden üstün tutarak daima koruyup kollamak ve çok çocuk doğurarak onları yurduna faydalı birer evlât şeklinde yetiştirmektir. Kadın bu temel yurttaşlık görevinin yanında çeşitli sosyal aktivitelere katılarak toplumsal hayata katılabilir. Ancak çalışması onun temel yurttaşlık görevini aksatacağından sakıncalıdır. Ayrıca varolan işsizliği de körükleyeceğinden yine sakıncalıdır. Herşeyden önemlisi ise erkek kadar verimli çalışamayacağı için çalışmaması en iyi durumdur. Kadının bu "temel görevi" kadına erkekle bir olma hakkını vermemiştir. Kadın erkeğinin yanında onun kararlarına tabi olarak yaşamalıdır. İkincil konumunu daima korumalıdır. CHP'liler böyle bir kadının Türk toplumunda ideal ve "çağdaş" olduğunu sürekli olarak vurgulamışlardır.

CHP'nin oluşturmaya çalıştığı "çağdaş kadın" tipi, Batı toplumlarından esinlenilerek oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak CHP böyle bir kadın tipini yaratırken tek partili devrimci anlayıştan da tam manasıyla kopamamıştır. Tek partili anlayışın siyasileşmiş, etken kadın tipininin bazı özellikleri bu yeni "çağdaş kadın"a da yansıtmıştır. Bu yeni anlayış içinde *kadın evini, ailesini kuran ve bol çocuk doğurup onları millete faydalı bir şekilde yetiştirmesi* biçimindeki anlayışda, kadının ev ve ailesine karşı sorumlulukları, devlete karşı sorumluluk ve anlayışına dönüşmüştür. Böylece kadının bu görevi hem siyasallaşmış ve hem de toplumsallaştırılmıştır. Yani, Devlete ve topluma faydalı hale getirilmiştir.

CHP'nin bu dönemde çizmiş olduğu "çağdaş kadın" imajı, daha sonraki yıllarda DP iktidarları tarafından devr alınarak bu imajdan daha farklı bir yoruma tabi tutulmuştur. Bu dönemin CHP açısından bir diğer özelliği ise, CHP'nin daha sonraki yıllarda DP hükümetlerince çizilen, siyaset, ekonomi v.b. gibi kültürel yapı ile ilgileri olmayan ve sadece evinin temizliğini, çocuğunun bakımını düşünen boş kafalı, tüketici "çağdaş kadın" imajlarına geçiş sağlayıcı ve böyle bir kadın anlayışını toplumun kolayca kabul etmesini sağlayacak temelleri atmış olmasıdır. ☆

1 Ikinci Dünya Savaşı'nın ertesinde Batı ve Doğu bloku ülkeleri arasında ortaya çıkan kutuplaşma "Soğuk Savaş" adı altında yeni bir uluslararası politikayı oluştururken bu kutuplaşma içinde Doğu Blokunun benimsediği komünist ideolojisine karşı, batı dünyası benimsediği demokrasi ilkelerine farklı bir içerik getirmiştir. Savunulan bu yeni demokrasi anlayışı, Faşizmin ve komünizmin toplumcu görüşlerine karşı bireysel hak ve özgürlükleri savunmakta, aynı zamanda da bu düşüncelere karşı çeşitli yaptırımlar uygulayarak daha muhafazakâr bir biçime bürünmekteydi.H.K.

2 Lynne Segal, "Aileyi Parçalacak mıyız?" *Toplum ve Bilim* Dergisi, Bırıkım Yay., sayı 41, 1988, ss. 62-64

3 Lynne Segal, a.g e., s. 64

4 Betty Friedan, *Kadınlığın Gizemi*, E Yay., Istanbul, 1983, s. 91.

5 Türker Alkan, *Kadın-Erkek Eşitsizliği Sorunu*, A Ü. SBF Yay. No: 475, 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 18, Ankara, 1981, s. 81.

6 Türker Alkan, a.g.e. ss. 96-97.

7 Betty Friedan, a.g.e., s. 18

8 Bu konuda CHP'nın yarı resmi nitelikteki yayın organı olan *Ulus* gazetesinde şöyle bir ifade vardır:

"Türkiye'de herşeyde olduğu gibi Türk kadınının kurtuluşunu bir Halk Partili ve Ulus mensubu olarak düşünürken Türkiye'de kadının hürriyeti hiçbir kadın cemiyetinin eseri değildir. İftihar duyduğumuz bu eseri muhafaza etmek, müdafaa etmek ve uğrunda mücadele etmek belki kadınlardan çok gene bizim vazifemizdir. Çünkü dava hayatında mesul olduğumuz bir milletin medeniyet davasıdır. Bu mahiyetiyle de kadınlardan evvel bizim yani partimizin davasıdır."

Ferıdun Osman Menteşoğlu, "Bir Fantezinin Akıbeti", 16.4 49 *Ulus*.

9 Şirin Tekeli, a.g.e. ss. 208-210.

10 Şirin Tekeli, a.g e. ss. 215-217.

11 Ayşe Durakbaşı, "Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu" *Tarih ve Toplum* Dergisi, Sayı: 51, Mart 1988

12 Türkiye'deki kadın derken bunu daha açık ifade edelim. Bu kadın Türkiye'de çağdaşlığı temsil eden, olması istenilen kadındır. Dolayısıyla Türkiye'de bu kadını kapsayan kesim daha çok elit ve orta kesimin kadınları olmaktadır. H.K.

13 Aytunç Altındal, *Türkiye'de Kadın* (Marksist Bir Yaklaşım), Havass Yay., 2. Baskı, İstanbul 1977. s. 180

14 T.C Başvekâlet Istatıstik Umum Müdürlüğü Boşanma İstatikleri, 1932-58

15 T.C. Başvekâlet Istatıstık Umum Müdürlüğü Evlenme İstatıstıkleri, Vılayet ve Kaza Merkezlerinde, 1932-58

16 Hüseyin Cahit Yalçın, "Aile Tehlikede", *Ulus*, 16.12.49.

17 Safaeddin Karanakçı, "Boşanma Sebebleri", *Ulus*, 10. 3. 48.

18 Şadan Talat Ural, "Genel Evlerın Kaldırılması Doğru Olmaz", *Ulus*, 4. 6. 49.

19 Kemal Turan, "Bır Kültür İşi" *Ulus*, 28.4.45.

20 Sadi Irmak, "Nüfus Meselemız", *Ulus*, 1 5. 45

21 Hasip Aytuna, "Çok Çocuklu Ailelere Ne Gıbı Yardımlar Yapılabılır?" *Ülkü* Dergisi, Sayı 34, Cilt: 3, 1949

22 Zahit Çandarlı, "Medeni Hukukta Boşanma Hükümleri" *Ulus*, 23. 9 48.

23 Safaeddin Karanakçı, "Boşanma Sebebleri" *Ulus*, 10. 3. 48.

24 Hıkmet Tuna. "Millet Temeli" *Ulus*, 9. 8. 49.

25 Peyami Safa, "Kadın ve İnsan", *Ulus*, 16 12 49.

26 Ferıdun Osmanlı Menteşoğlu, "Kadınlar Kadın Olmalıdır" *Ulus*, 12. 4. 49

27 Hasıp Ahmet Aytuna, "Ailenin ve Cemıyetin Temeli Kadın", *Ülkü* Dergısi, Sayı: 33, Cilt: 3, 1949.

28 Peyami Safa, "Gene Kadın Meselesi", *Ulus*, 11. 1 50.

29 Şadan Talat Ural, "Kadın Güzellığı", *Ulus*, 24. 3. 50.

30 Rıfat Necdet Evrimer, "Ideal Cemiyette Kadın" *Ulus*, 20. 11. 49.

31 Şadan Talat Ural, "Kadın Güzellığı", *Ulus*, 24. 3 50.

Fâtih Devri Şâirlerinden Cemâlî'nin Divanı'nda Yer Alan İki Tarih

İ. Çetin DERDİYOK*

Edebiyat, hayatın her anını her alanını kapsayan bir sanattır. Sanatçılar, içerisinde yer aldıkları bu an ve alana yabancı kalamazlar; çevrelerinde oluşup gelişen olaylara karşı duyarsız olamazlar. Bu durum, birçoklarınca kalıplaşmış, hayattan kopuk bir sanat olarak değerlendirilen Klasik Edebiyatımız için de geçerlidir.Divan şairlerimiz de çoğu kez çağlarının tanığı olmuşlardır. Arandığı zaman onların eserlerinde de yaşadıkları döneme ait izler mutlaka bulunacaktır. Edebiyat sanatının bu özelliği, tarih bilimi açısından da büyük önem taşımaktadır.Bugün birçok tarihi bilgi, edebi eserlerden elde edilebilmiştir ve elde edilmektedir.

XV. yüzyıl Divan Edebiyatı şairlerimizden Cemâlî de şiirlerinde bir bakıma çağının tanıklığını yapmıştır. Cemâlî Dîvânı'nda[1] yer alan kaside ve kıt'a-i kebirelerin çoğu, İstanbul'un fethi ve Sultan Mehmed'e övgü niteliğinde şiirlerdir. Şair Cemâlî'nin Dîvânı'nda biri nazım diğeri kıt'a nazım şekliyle yazılmış iki de tarih bulunmaktadır. Biri Farsça, diğeri Arapça-Farsça mülemma biçiminde yazılan bu kıt'alar, devrin padişahı Fâtih Sultan Mehmet'e övgü ve duayla İstanbul'un fethine ve Boğazkesen Hisarı'nın yapımına düşürülmüş tarihlerdir.

Cemâlî Dîvânı'nın 12-b varağında *"Bu iki beyt Pâdişâh-ı İslâmun Kal'a-i Kostantaniyye'yi feth itdüginün târîhidür."*[2] ibaresinin altında yer alan Farsça yazılmış bu nazm, ibareden ve aşağıda yer alan beyitlerden anlaşılacağı gibi İstanbul'un fethine düşürülmüş bir tarihtir.

Hâsıl-ı milk Şâh bâkî bâd
Mâh u mihr-eş nedîm ü sâkî bâd
Feth-i Kostantaniyye-râ târîh
Kâm-ı Şeh iy hemîşe bâkî bâd[3]

Beyitlerin Türkçesi: Ülkenin özü padişah ebedi olsun; onun sevgisi yâr ve dost olsun. Kostantaniyye'nin fetih tarihi; padişahın muradı ey, daima ebedi olsun.

Yukarıdaki beyitlerin birincisinde ve Türkçe anlamında görüldüğü gibi şair, İstanbul'u feth eden Sultan Mehmed'i ülkenin canı ve özü olarak düşünüyor ve onun sevgisini, dostluğunu umuyor. İkinci beyitte ise *Kâm-ı Şeh iy hemîşe bâkî bâd* dizesini Kostantaniyye'nin fetih tarihi olarak düşürdüğünü açıkça be-

lirtiyor. Ebced hesabıyla bu dizedeki harflerin tarih-i tama[4] göre toplamı 857 sayısını vermektedir. Bu da Hicrî takvime göre İstanbul'un fetih tarihidir.

Yine Cemâlî Dîvânı'nın 21-b varağında *"Bu iki mülemma beyt Pâdişâh-ı Hazret Kal'a-i Cedîde'yi binâ kılduğunun târîhidür"*[5] ibaresinin altında yer alan Arapça-Farsça mülemma biçiminde yazılmış bu kıt'a da yeni yapılan bir kale için düşürülmüş tarihtir.

Mâlik-i memleket Mehemmed Hân
Zeyyene'l-hısne fî-memâlikihi
Geşt târîh-i vakt-i mebnâyiş
Halleda'llâhu mülke mâlikihi[6]

Beyitlerin Türkçesi: Ülkenin sahibi Mehmed Han'dır; onun ülkesi kaleyle donandı. "Allâh, onun ülkeye sahipliğini sürekli kılsın." (dizesi), onun yapılış tarihi oldu.

Bu beyitlerin birincisinde ve Türkçe anlamında görüldüğü gibi önce Mehmed Han'ın ülkenin sahibi olduğu belirtilmiş; sonra da onun memleketinin kaleyle süslenip donandığı söylenmiş. İkinci beyitte ise ülkeyi donatan bu kalenin yapılış zamanına *Halleda'llâhu mülke mâlikihi* dizesiyle tarih düşülmüştür. Ebced hesabıyla bu dizenin harflerinin toplamı da tarih-i tama göre 856 sayısını vermektedir. Eski ve yeni kaynaklara baktığımızda bu tarihte Boğazkesen Hisarı'nın, yani bugünkü Rumeli Hisarı'nın yapılmış olduğunu görüyoruz.

Eski kaynaklardan Oruç Beg Tarihi'nde, "Sonra Sultan Mehmed, İstanbul şehri yanında Boğazkesen Hisarı'nı yapmak istedi. İlerigelenleri toplayıp yapmaya başladı. Her taraftan Sancak Beğlerine iş verdiler. Dört kulenin her birini bir vezire verdiler. Temelini kazmaya başladılar. 20 kulaç kadar kazınca birden bir büyük hamam kubbesi çıktı. Deniz kenarında idi. Onun tarihini bilmediler ki ne zamanda yapılmıştır. Şeytan işi bir kubbedir. Baktılar. Âdem'den önce mi, sonra mı yapılmış bilemediler. Hakkın hikmetine hayran kaldılar. O kubbeyi dahi temeline varıncaya kadar kazdılar. Hisarın temelini vurdular. 4 ay içinde hisarı sapasağlam yaptılar. Çevresine hendek kazdılar. Önüne toplar kurdular. Karadeniz'den, Akdeniz'den gelen gemileri geçirmesin diye.

İstanbul Boğazı'nı kesti. Kımıldayacak hali kalmadı."[7]

sözleriyle Boğazkesen Hisarı'nın yapımı ve durumu hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir.

Yine eski kaynaklardan Târîh-i Ebü'l-Feth'te "Ve deniz kenârındaki bârûya, leb-i deryâya muttasıl bir hisâr-beççe yapıldı; denize açılur yiğirmi kapu konuldı, ve her bir kapudan içeri bir ejderhâ-yı âteş-bâr şeklinde toplar konuldı ki, her birinün taşı felek-i tedvîr-i kamerden nişân virür ki, bunlar atıldukça hiddet-i sür'at-i seyrinden,

Beyt,
Deniz üstinde top taşından
Köpri yapıldı sanur anı gören.

Nesr- Ve mukâbilindeki Yenice-kal'a tarafından bu nev'a hisâr-beççe ve toplar kuruldı; boğazı kestiler. Şöyle ki, Ak-deniz'den Karadeniz'e kuş uçurmazlar.

Nazm
Budur ol kıssalarda kim dinilür
Kesti deryâ boğazdan İskender
Melik Kaydâfe'den kinâyettür
Mülk-i Kostantıniyye iy server."[8]

sözleri ve beyitleriyle, Boğazkesen Hisarı güzel ve etkileyici bir biçimde tasvir edilmektedir.

Yeni kaynaklardan İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Osmanlı Tarihi'nin birinci cildinde[9] Boğazkesen Hisarı'nın yapımı hakkında geniş bilgi yer almaktadır. Halil İnalcık'ın yazmış olduğu İslâm Ansiklopedisi'nin Mehmed II. maddesinde[10] de bu kalenin yapılışı ve 856 Muharreminde tamamlanması hakkında bilgi bulunmaktadır. Ayrıca Reşad Ekrem Koçu'nun Osmanlı Padişahları[11] adlı eserinin Fatih Sultan Mehmed bölümünde de bu konuyla ilgili bilgi vardır. Aslında Fatih Sultan Mehmed ve İstanbul'un fethinden söz eden kaynakların büyük bir kısmında bu bilgileri bulmak mümkündür.

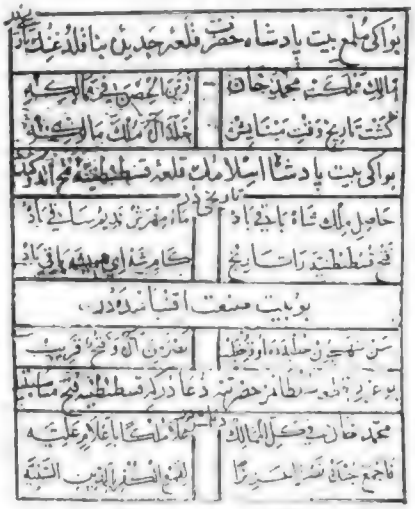

Kısacası, bu bilgilere ve kaynakların H. 856 tarihinde yapılmış başka bir kaleden söz etmemesine dayanarak, bu tarihin, şairimiz Cemâlî tarafından Boğazkesen Hisarı için düşürülmüş olabileceğini tahmin ediyoruz.

Buraya kadar verilen bilgi ve örneklerde görüldüğü gibi şair Cemâlî'nin dizelerinin içeriğiyle tarihi kaynaklar birbirine son derecede uymaktadır. Bu durum, edebiyatla tarih biliminin birbiriyle ne kadar ilgili olduğunu; hatta edebiyatın hayatın her anını her alanını kapsadığını bir kez daha göstermektedir. ☆

* Ç.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Görevlisi.

1 Bu Divan, Kayahan Erimer tarafından bulunmuş ve 1973-1974 *TDAY BELLETEN dergisinde* "Gün Işığına Çıkan Değerli Bir Eser" adlı makale ile tanıtılmıştır. Tarafımızdan ise, 1988 yılında Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak *"Cemâlî Dîvânı (İnceleme-Metin)"* adlı bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

2 DERDİYOK, İ. Çetin (Arş. Gör.) *Cemâlî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Prof. Dr. Mine MENGİ), Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Adana 1988, s. 155.

3 a.g.e.

4 DİLÇİN, Cem, *Örneklerle TÜRK ŞİİR BİLGİSİ*, TDK Yayınları, Ankara 1983, s. 503.

5 Bkz. not 3, s. 154

6 a.g.e.

7 Edirneli Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*, Hazırlayan: Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul Tarihsız. s. 107, 108.

8 Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, Hazırlayan: Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 44, 45.

9 Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi I. Cild 2. baskı*, TTK Yayınlarından, Ankara 1961, s. 458-463.

10 İnalcık, Halil, "Mehmed II.", *İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, s. 510.

11 Koçu, Reşad Ekrem, *Osmanlı Padişahları*, Ana Yayınevi, İstanbul 1981, s. 77.

Bir Kitap Çevirisi Üzerine

TANER AKÇAM

Joseph Pomiankowski Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İstanbul Büyükelçiliğinde Askeri Ateşe olarak görev yapmıştır. Daha sonra anılarını, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü, Savaş Zamanı Türkiye Hatıraları* (Amalthea Verlag, Zürich-Leipzig-Wien) başlığı ile 1928 yılında yayınlamıştır. Kitap Birinci Dünya Savaşı sırasında, Ermeni meselesi de dahil, İstanbul'da olup bitenleri öğrenmek açısından son derece önemli bir kaynaktır.

Eserin önemi şuradan ileri gelmektedir. Pomiankowski, "Türk Düşmanı" olarak suçlanabilecek bir kişi değil. Hatta savaşa ilişkin birçok konuda, "Türk Dostu" bir tutum takınmıştır. Üstelik, savaş sırasında Türkiye ile aynı safta döğüşmüş bir ülkenin temsilcisidir. Bu nedenle özellikle Ermeniler konusunda aktardıkları bilgilerde, bir kasıttan daha çok, Ermeni örgütlerin cephe gerisi eylemlerinden de bilgilerin verildiği bir tarafsızlık gözlenir.

16 yıl aradan sonra Türkiye'ye ilk geri dönüşümde kitabın Türkçe çevirisi ile karşılaştığımda çok sevindim. Fakat aynı zamanda da çok şaşırdım. Eser, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Almanca öğretim üyesi Dr. Kemal Turan tarafından Türkçeye kazandırılmış; Kayıhan Yayınları, (Siyasi Tarih Araştırmaları Serisi No:3, İstanbul 1990) tarafından da basılmış.

Şaşırmıştım. Çünkü Pomiankowski'nin özellikle Ermeni kırımı konusunda yazdıklarını biliyordum. Onun söylediklerinin aynen Türkçeye çevrilmesi belli bir cesareti ve daha da önemlisi akademik dürüstlüğü gerektiriyordu. Kitabı yeniden karıştırırken, çeviri ile gelişgüzel kıyaslamalar yapmaya karar verdim. Karşılaştığım tablo korkunçtu.

Söylediğim gibi, kitabın Almancasını okurken, sadece bazı kritik pasajlara rastladığımda, bunların nasıl çevrilmiş olduğuna baktım. Yani çevirinin tümünü karşılaştırmadım. Belki o zaman tablo daha da korkunç olabilirdi. "Burasını mutlaka çevirmemiştir", diye tahmin ettiğim bazı yerleri kontrol ettim. Sonuç şu: Ortada bir çeviri durmuyor. Sayın dilbilimci Dr. Kemal Turan Bey Pomiankowski'nin anılarını çevirmemiş, oturmuş kendisi bir başka anı kitabı yazmış. İşine gelmediği kelime ve cümleleri atmış veya yeniden formüle etmiş. Bazı pasajları ise olduğu gibi atlamış veya kendi anladığı biçimde bir cümle ile özetlemiş.

Kemal Turan Bey ne kadar Türkler, İslâm aleyhine, Ermeni katliamı üzerine bilgi varsa, bunların yerine kendi görüşlerini yazmış. Ortada sonuçta Pomiankowski'ye ait bir şey kalmamış. Durum bilim adına, dürüstlük adına utanç vericidir. Eleştirmeye, bir şey söylemeye dilim varmıyor. Ben bu tavrı anlıyamıyor ve izah edemiyorum. Niçin ama niçin, üstelik bir bilim adamı, bir akademisyen böyle birşey yapıyor? Amacı ne? Kendisini bu işe zorlayan yok, "eğer bizim dediğimiz gibi çevirmezsen, seni öldürürüz" diyen de yok. Niye ama öyleyse, niçin yapıyor bunu? Akademik kariyerinden de mi korkmuyor? "Şimdi kendilerine Almanca öğrettiğim öğrencilerim kitabı bana uzatsalar ben ne derim" diye sormuyor mu kendi kendisine? Bu sorulara, inanın cevap veremiyorum.

"Çeviri Cinayeti"; "Bir Eserin Katledilmesi" olarak tanımladığım bu olayın çirkinliğini göstermek amacıyla bazı örnekler vereceğim. Ve, söylediğim gibi, bunlar benim son derece sınırlı bir karşılaştırmada gözüme çarpanlar. Gerisini siz düşünün:

1) Mustafa Kemal üzerine, orijinalinde, "die Reformen des gegewärtigen Diktators" (s.27) ifadesi, çeviride yoktur. Çevirmen, yazarın M.Kemal için Diktatör demesini beğenmediği için çevirmemiştir. (Bakınız çeviri s.29 ilk paragraf)

2) İslâm üzerine olumsuz söylenen her şey Dr. Kemal Turan Bey tarafından sansür edilmiştir. Sadece bir örnek: yazar, İslâm yüzünden Türk egemenliğinin bütün diğer halklar için "korkunç felâket", "das furchtbarste Unglück" (s.27), getirdiğini yazıyor. ama değerli dilbilimcimiz bunu beğenmediği için çevirmiyor ve sadece "durgunluk" kelimesi ile yetiniyor. Oysa bunu, çok yumuşak bir biçimde, "kötü talihsizlik, bahtsızlık" olarak bile çevirse, eksik olmasına rağmen, fazla itiraz edilemezdi. Ama yapmıyor.

Yine aynı paragrafta, "Türk şehirleri tahmin edilemeyecek kadar, en kültürsüz, en ıssız yerler", "Die türkische Städte sind der kulturloseste und ödeste Aufenthalt..." (s.27), olarak tanımlanır. Bunu da beğenmiyor dilbilimci ve çevirmiyor.

3) Pomiankowski, Jön Türklerin (İttihatçı önderlerin) siyasî amaçlarını anlatırken onların dışa karşı başka bir görünüm verdiklerini söyler "ama" diye devam eder, "Gizli olarak, etkin olan Gençtürklerin çoğu son derece yayılmacı eğilimlerin etkisi altındaydılar. (Im geheimen jedoch war die Mehrzahl der einflussreichen Jungtürken von ausgesprochenen expansionstendenzen beherrscht)." (s.30) Sayın dilbilimcimiz Jöntürklere yayılmacı eğilimlerin egemen olması fikrini beğenmez ve bu cümleyi de çevirmez. (Bakınız çeviri metin s.31, 3. paragraf)

4) Almanların İran üzerine hesapları olduğunu, Enver Paşa'nın bu planlara engel olmak üzere Rauf Beyi İran'a yolladığını anlatan Pomiankowski, Rauf Beyin Alman amaçlarına engel olmak için gerekirse şiddet dahi kullanma yetkisine sahip olduğunu söyler. "... mit der offenbaren Aufgabe, eventuell mit Gewalt die Installierung und Tätigkeit der angeblichen deutschen Konsulate in Persien zu verhindern" (s.52-53) Fakat, Rauf Bey'in gerekirse şiddet de kullanacağı bilgisi, değerli dilbilimcimizin hoşuna gitmediği için çeviriye dahil edilmemiştir. (Bakınız çeviri metin s.50, son paragraf)

5) Pomiankowski, savaşın başlaması ile birlikte, çok geniş müsadereler yapıldığını anlatır. Ve bu müsaderelerin son derece vahşice (zorbaca), hiçbir karşılık ödenmeden yapıldığını söyler. "Diese Requisitionen erfolgen auf die brutalste Weise und ohne jede Entschädigung." (s.92) Çeviride bu cümleyi boşuna ararsınız, çünkü yoktur, yazarın hoşuna gitmediği için çevrilmemiştir. (Bakınız çeviri metin, s.84, üçüncü paragraf)

6) Pomiankowski, Çanakkale zaferinden sonra Türklere egemen olan güvensizlik ve moral çöküntünün ortadan kalktığını yazar. Bunların yerini, "iyimserlik, kendine güven ve son derece vahşi bir şövenizm" alır, der. "Die bisherige Unsicherheit und moralische Depression verschwanden und machten einem ostentativ zur Schau getragenen Optimusmus und Selbstbewusstsein, sowie einem überaus brutalen Chauvinismus Platz." (s.154). Çeviri sadece yanlış yapılmakla kalmaz, "son derece (oldukça) vahşi bir şövenizm" tanımı beğenilmediği için çeviriye alınmaz. (Bakınız çeviri metin, s. 139, ilk paragraf)

7) Tahmin edilebileceği gibi en büyük tahrifatlar ve atlamalar Ermeni ve Yunanlılar üzerine söylenenler kısmında yapılmıştır. Bu bölümde Pomiankowski'ye ait birşey bulmak hemen hemen imkânsızdır. Çevirmen bu bölüm için oturmuş yeni bir metin yazmıştır. Örneğin, "Devrimci Ajitasyon" (orijinal metin, s.156 sondan bir önceki satır) gibi kelimeleri, keyfince "İsyancı" (çeviri s.141 ilk paragraf) olarak çevirmekle yetinmemiş, cümleleri atlamış veya tümüyle yanlış çevirmiştir. "Griechenverfolgungen begannen mit dem Einsetzen des hellenischen Freiheitskampfes anfang des vorigen Jahrhunderts, Armeniermassakers erst vor etwa vierzig Jahren, als sich innerhalb dieser Nation -anscheinend infolge der Tätigkeit auswärtiger, meist englischer oder russischer Agenten- eine revolutionäre Bewegung mit dem Ziele der Befreiung vom türkischen Joche bemekbar machte. Abdül Hamid, obzwar selbst Sohn einer Armenierin, befahl seit 1895 in Konstantinopel, im Kaukasus und in Zilizien Massenmorde an Armeniern, bei welchen wiederholt je 10 bis 20 000 armenische Männer, Frauen und Kinder ums Leben kamen." (s.157 ilk paragraf)

Metinde söylenen şu; "Yunanlıların zulme uğratılmaları (Yunan takipleri)', geçen yüzyıl başlarındaki helenik özgürlük savaşının ortaya çıkmasıyla başladı. Ermeni katliamları ise 40 yıl kadar önce, bu ulusun içinde -anlaşılan (görünen) dış, daha çok İngiliz veya Rus ajanlarının faaliyetlerinin sonucu olarak- Türk boyunduruğundan kurtulma amacıyla devrimci bir hareketin kendisini göstermesi ile başladı. Abdulhamit, kendisi de bir Ermeni kadının oğlu olmasına rağmen, 1895'de İstanbul, Kafkasya ve Çukurova'daki Ermenilerin katledilmesini (kitlesel ölümünü) emretti. Bu katliamlarda her seferinde 10-20.000 arasında Ermeni erkek, kadın ve çocuk hayatlarını kaybettiler."

Okuyucudan özür dilerim. Bu uzun alıntıyı bir örnek olması için aktardım. Sayın dilbilimci, bu koca paragrafı, "Ermenilerin, İngiliz ya da Rus ajanlarının kışkırtmalarıyla ayaklanarak Yunanistan'ı kendilerine örnek almaları geçen yüzyılın başında helenizm mücadelesinin başlangıcı olmuştur" (s.141 ikinci paragraf), diye çevirmiştir. İnsanın şaşkınlıktan küçük dilini yutası geliyor. Bir çevirmen bunu nasıl yapar? Çevirideki en önemli cümleleri tümüyle atmakla yetinmiyor, Dr. Kemal Turan. Okuduğunu bile anlamıyor. Çevirdiği biçimiyle bir cümle yoktur metinde.

8) Sayın çevirmen yukardaki cümlelerden sonra gelen paragrafları da atlamaya, özetlemeye, hatta yazara ait olmayan fikirler eklemeye devam etmiştir. Tüm paragrafları bir cümle ile o da kesinlikle yanlış yazarak özetlediği olmuştur. "Man belegte die Christen mit hohen Abgaben und suchte später nach Mitteln und Wegen, um sie aus ihren Wohnstätten zu vertreiben und sich ihrer Felder und Häuser dierkt zu bemächtigen." (s.157) "Hıristiyanlara yüksek (ağır) vergiler kondu ve daha sonra onları oturdukları bölgelerden kovmak arsa ve evlerine sahiplenmek için araç ve yollar arandı." Bu cümle çevirmenimiz tarafından şöyle aktarılıyor; "Ayrıca hristiyanlara ağır vergiler konduğu söylenmektedir." (s.141, 3. paragraf son satır)

9) "Die Ausführung dieses barbarischen Befehles kam in Wirklichkeit der Ausrottung der armenischen Naiton in Kleinasien gleich. Im April begannen die massakers der wehrfähigen Armenier..." (s.160) "Bu barbar emrin yerine getirilmesi, gerçekte, Küçükasya'daki Ermeni ulusunun kökünün kurutulması ile aynı şeydi. Eli silâh tutan Ermenilerin katledilmesi Nisan ayında başladı..'' Bunu takip eden paragraflarda Pomiankowski Ermeni kırımı hakkında bildiği, duyduğu şeyleri aktarır. Bunları boşuna araırsınız çeviri metinde. Buraları sayın dilbilimcimiz oturmuş kendisi yeniden yazmıştır.

10) Bu yeniden yazmaya sadece bir tane örnek: "Die Frage, ob Deutschland und speziell Baron Wangenheim nach Beginn des Krieges imstande gewesen wäre, die Türken an der Ausführung ihrer Vernichtungsaktion zu hindern, ist nicht leicht zu beantworten." (s.163) "Almanya ve özellikle Baron Wangenheim savaşın başlamasından sonra, Türkleri, imha etme eylemlerini yerine getirmekten alıkoyabilirler miydi sorusu kolayca cevaplanamaz." Sayın Dilbilimcimiz bu paragrafı hiç beğenmemiş ve asıl zor durumda olanın Türkler olduğuna karar vererek şöyle anlaşılmaz bir cümle kurmuş; "Almanya'nın, özellikle Baron Wangenheim'ın, savaşın başlamasından sonra Türklerin içine düştüğü çok tehlikeli durumdan kurtulup kurtulamayacağı sorusunu cevaplamak pek kolay değildi." (s.146, ikinci paragraf)

11) Bundan sonraki, istisnasız her paragraf her cümle yazar tarafından ya atlanmış ya söylenenin tam tersi olarak özetlenmiş ya da yeniden yazılmıştır. Hepsini tek tek göstermek, tüm çeviriyi yeniden yapmak demektir. Ama ufak bazı örnekler vereyim: "Die Verhinderung der türkischen Ausrottungsaktion und Rettung der armenischen Nation" (s.163) "Türk kök kurutma (imha) hareketinin engellenmesi ve Ermeni ulusunun kurtarılması", cümlesi, "Bu hareketin önlenmesi", (s.146 son paragraf) olarak çevrilmiştir. "Morgenthau'nun kullandığı ve işaret ettiği araçlardan tümüyle farklı araçlar", cümlesi tersine döndürülmüş, "Morgenthau'nun bulduğu çare" diye çevrilmiştir. "Die grausame Vernichtung der armenischen Nation in Kleinasien durc die jungtürkischen Regierung war eine barbarische, alle menschlichen Gefühle aufs höchtste empörende Ation." (s.165) Yazarın, Ermeni Ulusunun imha edilmesini, insanî duyguları isyan ettiren barbarca bir eylem olarak değerlendiren bu cümlesini artık tam olarak çevirmeyeceğim, çünkü Türkçe kitapta zaten yok. vb. vb.

Özetle, çevirmen, s. 139-148 arasını bütünüyle yeniden yazmış, deyim yerindeyse, orijinal metindeki s.154-166 arasını tam anlamıyla katletmiştir.

Bunlar söylediğim gibi, sadece tesadüfen rastladıklarım ve mutlaka yanlış çevirmiştir, diye kıyasladığım kısımlar. Dilbilimci olmadığım için genel dil eksiklikleri ve çeviri hataları üzerine konuşmaya kendimi yetkili görmüyorum. Hatta ciddi çevirmen arkadaşlarımın benim buradaki çevirilerime de itirazları olacağını kabule hazırım.

Fakat çeviride olabilecek eksikliklere rağmen, anlamın, içeriğin yeniden verilebilmesi şarttır. Oysa bu çeviride bu konuda bile titiz davranılmamıştır. İlk bakışta görülecek onlarca yanlış, uydurulmuş çeviri vardır. Birkaç örnek vereyim;

1) "Eine besondere Förderung bei Verwirklichung seiner ehrgeizigen Absichten fand Herr Morgenthau darin, dass England und Frankreich auf die Dauer des Krieges den Shutz ihrer Staatsangehörigen in der Türkei der amerikanischen Botschaft anvertrauten, dann in der Tragödie der Armenierverfolgungen durch die Türken." (s.63) "Hırslı (ikbalperest) amaçlarını gerçekleştirmede Bay Morgenthau, İngiltere ve Fransa'nın savaş boyunca Türkiye'deki vatandaşlarının korunması da Amerikan Büyükelçiliğine güvenmelerinde, ve Türkler tarafından Ermenilere zulmedilmesi trajedisinde özel bir destek buldu."

Bu cümle, "Harp sırasında İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'deki vatandaşlarının emniyetini Amerikan büyükelçiliğine bırakılmasına ve Ermenilerin Türkler tarafından kovulmasına geleceğe dönük amaçlarının gerçekleşmesi uğruna razı oldu", (s.59) diye çevrilmiştir. Bu son derece yanlış bir çeviridir, deyim yerindeyse, çeviri değil uydurmadır.

2) "Ob die Urheberschaft der einzelnen deutschen Konzeptionen betreffend die Kriegsführung in der Türkei vom Botschafter in Konstantinopel oder von Berlin ausging, ist schwer zu entscheiden." (s.98) Bu cümle de, "Türkiye'nin savaşa katılmasına sebep, İstanbul'daki büyükelçi mi, yoksa Berlin mi olduğuna karar vermek gerçekten zordu" (s.90), diye çevrilmiş. Oysa burada Türkiye'nin savaşa girmesi üzerine tek bir kelime bile yoktur. Çevirmen gene uydurmaktadır. Söylenen şudur: "Türkiye'de savaşın yürütülmesine ilişkin tek tek Alman planlarının aslî sahibinin, İstanbul'daki büyükelçi mi yoksa Berlin mi olduğuna karar vermek zordur."

3) "Eine radikale Veräderung im Verhältnis der Türken zu den christlichen Nationalitäten trat erst mit dem Beginn der politischen Emanzipationsbestrebungen ein." (s.156-7) Sayın dilbilimci bunu, "Hıristiyan milletlere kıyasla Türklerde radikal bir değişme ancak siyasi ve hukuki eşitliğin başlamasıyla ortaya çıkmıştır" (s. 141, ikinci paragraf) biçiminde çevirmiştir. Daha doğrusu uydurmuştur. Söylenen şudur, "Türklerin Hıristiyan Uluslarla ilişkisindeki radikal değişiklik politik emansipasyon (kurtuluş) çabalarının başlamasıyla ortaya çıkmıştır."

Birçok çeviride bu tür hatalara bolca rastlandığını biliyoruz. Elbette bu bile yeteri kadar büyük bir olumsuzluktur. Fakat bu çeviride, açık çeviri hatalarının ötesinde de, bilinçle yapılmış, kasıtlı bir eylemle karşı karşıyayız. Yazar, elinde olmayan veya bilgi eksikliği sonucu, gene de elbette son derece kötü olan hatalar yapmakla kalmıyor. Bundan daha da kötü birşey yapıyor. Bilerek, kasten bir eseri tahrif ediyor. Bu ayıptır. Bizleri, Türkiye insanını enayi yerine koymaktır.

Ne diyeceğimi, nasıl eleştireceğimi bilemiyorum. Ama gerçekten çok ayıp sayın Dr. Kemal Turan.

Bir Bilimadamı, bir Dilbilimcisisiniz. Sizin yaptığınız bilimsel dürüstlüğe yakışmıyor. İnsan olarak utanıyorum. Peki siz utanmıyor musunuz? Ken-

disine Almanca öğrettiğiniz bir öğrenciniz bu kitabı size getirse ne diyeceksiniz? Benim söyleyeceğim şu; Eğer yazarın görüşlerini beğenmiyorsanız çevirmeyin kitabı kardeşim, ama bu katliamı yapmayın. Hakkınız yok buna. Ayıp gerçekten çok ayıp.

1 Verfolgung: burdaki anlamı ile bir halk veya din gurubunun sistematik olarak, zulümlere, haksız ve zoraki uygulamalara maruz bırakılmasıdır.

Fransız Devrimi ve Güneydoğu Avrupa

HERKÜL MİLLAS

Paskhales Kitromelides'in başlıktaki adı taşıyan kitabı, Fransız Devrimi'nin 200'üncü yıldönümünden bir yıl sonra yayımlanmıştır (Atina, Diatton Yayınları, 180 sayfa). Önsözde, olayların sıralamasına değil, kimi kavramların ve analitik kategorilerin toplumbilimle oluşturdukları diyalog çerçevesinde ele alınmasına önem verilmiş olduğunu okuyoruz. "*Teorinin ve araştırmanın alışverişi içinden incelenen... tarihsel gelişmelerin akışındaki politik düşüncelerin işlevleri*" kitabın ana konusudur.

"Devrimci Anlayışın Perçinlenmesi" başlığını taşıyan birinci bölümde (s 19-69), yazar "Güneydoğu Avrupa" alanını a) Osmanlı Devleti'nin yürürlüğe koyduğu yönetim, yani politik süreklilik, b) din/kültür sürekliliği (ve temelde Hıristiyan Ortodoks) olarak iki boyutta görmekte, Nicolae İorga'nın "Bizans sonrası dönem" olarak nitelediği ikinciyi daha temel saymaktadır. Kitap bu kültürel sınırlar içindeki toplulukları ele almaktadır; Müslümanlara (geneilikle S. Shaw ve B. Lewis'e dayanarak) kısaca değinmektedir.

Fransız Devrimi'nin düşünceleri bu alana üç koldan girmiş ve etkili olmuştur. a) Fransız ordusunun işgalleri ile (Yunan Adaları 1797-1799, 1808-1814; Dalmaçya, Hırvatistan 1806-1814 gibi). Bu işgallerle feodalizm ilişkilere yer yer son verilmiş, yeni uygulamalar yürürlüğe konmuştu. b) Büyük limanlara ve kentlere gelen devrimin sözcüleri, taraftarları, temsilcileri ya da propagandacıları. Bunların içinde Jakoben Gaudin ve Velestinli Regas en ünlü isimlerdendir. c) Diyaspora Yunanlılar'ının etkileri. Bunlar ya devrimi yakından izlemişler (A. Koraes örneğin) ya da devrimci çevrelerle yakın ilişkiler kurabilmişlerdi.

Osmanlı Müslüman yöneticiler ise devrimden, ordu reformları ya da diplomasi yolu ile haberdar olmuşlardı. 4 Temmuz 1793'de İstanbul'da Bastil'in yıkımı kutlanır. Kitleler yer yer üç renkli "kokart"ları coşku ile yakalarına takarlar, devrimci tedirginlik bu geniş alanı sarmaktadır. Patrikhane, temsilcilerini her yana göndererek, bildiriler yayımlayarak yeni ideolojiye karşı mücadelesini sertleştirir. Bütün bunlar ayrıntılı biçimde ve kaynaklar gösterilerek sunulmaktadır. Ortodoks dünyanın Osmanlı yönetimi ile bir arada yaşama pratiği, yani ideolojik *modus vivendi*'si artık sarsılmıştı.

İkinci bölüm (s. 73-108) "Fransız Devrimi'nin Liberal Eleştirisi" başlığını taşıyor; temelde Yunan toplumu içindeki görüşleri konu edinmektedir. Devrimin özellikle kanlı, bağnaz yönü eleştiri ve kaygı yaratmıştı. Kimileri büyük değişikliği doğru sezmişti: Koraes'e göre "Vive le Roi" sloganı artık "Vive la Nation"a dönüşmüştü. Yazar zamanın devrimci risalelerini ve şiirlerini sunmakta, Yunan Devrimi'nin en önemli aydınına, Koraes'e, uzun yer ayırıp, yerleştirmeye çalışmış olduğu düşünceleri sunmaktadır: özgürlük, inanç serbestisi, yasa önünde eşitlik, yeteneğe göre makam sahibi olma, yeni toplumsal ayrıcalıkların oluşmaması, yurttaşların yargı hakkı gibi.

"Balkan Radikalizmi" başlıklı üçüncü bölüm (s. 111-138) Yunanlılar arasında ve genel olarak Güneydoğu Avrupa'da 1789-1821 yıllarındaki radikal eyleme ayrılmıştır. Kosmopolit Aydınlanma hereketinden etkilenen bu radikalizm, söz konusu alanın ortak yanını ortaya koymaktadır. "*Sonraki ulusçu ve mit yaratıcı tarihçilik bu radikalizmi hasır altı etmiştir*". Bu hareket Regas'ın, diyaspora ve özellikle Orta Avrupa ve Akdeniz liman kentlerindeki diyaspora halkının ve Yunan Adaları'nda (Batı Yunanistan Adaları'nda) güçlüdür. Regas'ın devrimci eylemi, Yunan Adaları'ndaki Fransız yönetimi, Sırp isyanı, sonraları Romenler'in ve Bulgarlar'ın isyanları ve deneyimleri, halkları karşılıklı olarak etkilemektedir.

Radikalizmin üç boyutu vardır: teorik, ideolojik ve pratik. Teorik kaynak temelde J.J Rousseau, Montesquieu, Locke, Mably gibi kimselerdir. İdeolojinin bir temeli vardır: monarşi karşıtı bir yönetim, yani Jakoben bir cumhuriyet anlayışı ve o zamanın toplumsal düzenin sorgulanması ve yadsınması. Pratik alanda ise bu düşünceleri eyleme dönüştüren kimseleri görüyoruz. Yazar bu dönemi bu temel anlayış altında örnekler vererek incelemektedir.

Bu mücadelede karşı güçler olarak Avrupa'nın monarşik güçleri görüyoruz. Tutuklamalar ve tehlikeli durumlar başlayınca gizli ya da paravan örgütlerin sayısı hızla artar. "Hellenoglosson Ksenodokheion" (Paris 1809), "Philomousos Hetaireia" (Atina 1813), "Philike Hetaireia" (Odessa 1814), "Graikodakike Heteireia"(Bükreş 1811) gibi. Sonradan bu derneklere ulusçu dürtülerle temel amaçlarından başka hedefler yakıştırmışlardır. "*İlk başlarda özellikle Regas tarafından temsil edilen radikal eylemin öncelikli amacı Osmanlı yönetiminden kurtulurken yeni bir toplumsal düzen kurmak iken, devrimci eylemin son dönemlerinde yeni bir öncelik sırası oluşmaktadır: ulusal bağımsızlık toplumsal değişiklikten önce gelmelidir... Fransız*

Devrimi'nin demokratik romantizmi yerini romantik ulusçuluğa bırakacaktır. Gizli örgütler devrimci dönemin ulus-öncesi kosmopolit radikalizmi yerine artık 19. yüzyılın radikal ulusçuluğunu savunacaklardır" (134,135).

Paskhales Kitromelides "resmî" de denebilecek ulusçu tarih yorumunu aşmış genç kuşak Yunanlı tarihçilerindendir. Bu kitabıyla Balkanlar'daki politik ve ideolojik gelişmeleri oldukça yeni bir anlayış ile ele almaktadır. Son yılların tarihsel gelişmeleri ve ulusların bağımsızlık istekleri, bu yoruma göre, ulusların uyanışı ile birlikte gelişen düz bir çizgi değildir; konjoktürel zigzaklardan sonra, ve ancak belli bir dönemden sonra ulusçu ideoloji egemen inança dönüşmüştür.

İslâm Tasavvufu ve Farmasonluk

ORHAN KOLOĞLU

Thierry Zarcone: Mystiques, Philosophes et Francs-Maçons en Islam, J. Maisonneuve ed., Paris, 545 s.(İstanbul Anadolu Araştırmaları Fransız Enstitüsü yayınlarından)

Felsefe tarihi değil, fikir ya da entellektüel tarih diye nitelediği 'İslam'da Mutasavvıflar, Filozoflar ve Farmasonlar' başlıklı eserinin sunuş yazısında yazar, bu üç grubun İslam çerçevesinde ele alınmasının tepki getirebileceğini bilerek işe giriştiğini saklamıyor. Ancak 19. yüzyılda başlayan köklü ve kapsamlı değişmede tasavvuf çevrelerinin 'toplumsallık' özelliğinin hem iki yabancı kültürü bağdaştırma, hem de İslam bağını sürdürme aracı olarak oynadığı rolün bunu zorunlu kıldığını da inandırıcı bir şekilde ortaya koyuyor.

İslam tarikatleri, sufileri ve tekke/zaviyelerinin Batı'daki kurumlardan farklılığını ve Batı terimlerinin bunları tam karşılamadığı konusundaki kayıtları, bu zorunluluğu anlamaya yardımcı oluyor. Örneğin tekke/zaviye'nin karşılığı sayılabilecek 'couvent' ya da 'hospice' sözcüğü manastırların ibadetle sınırlı, toplumsallıktan uzak içe kapalı yapısını belirliyor. Oysa tekke tasavvufi uygulamaların yanı sıra bir 'kulüp' zaman geçirmek için bir toplantı yeri niteliği taşıyor. Ayrıca zengin kadar fakir kesimden de insanların bir arada bulunmasının kazandırdığı derinliğe sahip. Böyle bir yapının toplumsal değişmede önemli bir role sahip olması doğal. Nitekim Zarcone'nin de belirttiği gibi sufilik, İslama modernizmin girişinde ve yayılmasının her safhasında mevcud olmuştur.

Eserin genel giriş kısmında Arap-İran geleneğine bağlı tasavvufun özellikleri ile Türklerin heterodoks (hak bilinen yoldan sapma) anlayışla tasavvufa getirdikleri yenilikler (Mevlevilik, Bektaşilik, Melamilikle), Türkleştirilen Arap tarikatları (Rifaiyye ve Kadiriye) ve Halvetiye ile ilişkileri ve sünni çizgideki tarikatlerin (Nakşibendiye, Şaziliye) oluşumları inceleniyor.

Birinci kısımda, modernleşme karşısında sufilerin ve farmasonların davranışları ele alınıyor. Bektaşiliğin 1826'daki dağılışından sonra yeniden canlanışı, sufilik ve tarikatlerin, tekkelerin 1925'deki lağvına kadarki evrimi, modernleşmenin bir aracı olarak farmasonluğun Doğu'da belirmesi, siyasal ve ideolojik etkisi ve toplumsallık niteliği taşıyan iki akımın (Tasavvuf ve farmasonluğun) kesişmesi inceleniyor.

İkinci kısımda 'Aydınlanmış (= éclairé) Sufi' örneği olarak Rıza Tevfik inceleniyor. Aydınlanmış kavramının, Avrupa'daki Aydınlanma döneminden esinlendiğini ancak özel bir anlam taşıdığını şöyle açıklıyor:

'Batı fikirleri ve çağdaşlaşmayı sufi ideolojisi ve toplumsallaşma modeli için düşünme çabası, iki yabancı (Avrupa ve Müslüman) sosyal ve felsefi kültür arasında diyalog arayışından dolayı 'Aydınlanmış tasavvuf' diyoruz... Bu anlamda Aydınlanmış sufilik ne kesin bir doktrinler yapısını, ne de bir sistemi belirlemeyip sadece bir arzuyu gösterir.'

Zarcone bu arzuyu ortaya koyanlar arasında Rıza Tevfik'i incelerken gerekçesini şöyle açıklıyor: Rıza Tevfik sadece bir düşünür değildir, filozof lakabı ve üniversitede bunun dersini vermekle bir teorisyen, parlamentoya seçilecek kadar aktif politikacı, Büyük Üstad olacak kadar farmason ve şiir ve nefesleri tekkelerde okunacak kadar tutunmuş bir mutasavvıfdır. Onun örneğinden hareketle, bu çabaların toplumdaki etki ve yansımalarını görmek tabii ki kolaylaşıyor.

Türkiye'de bugünkü felsefe öğreticilerinin Rıza Tevfik'i itttikleri unutulmuşluğa da temas ediyor: 'Büyük bir filozof olmadığı gizli değildir, ancak bu sebeple onunla ilgilenmekten, düşüncesine eğilmekten, hiç olmazsa Türkiye'de Batı felsefesine ilginin doğuşu üzerindeki etkisini araştırmaktan kaçınmak, ülkedeki felsefe bölümlerinin yabancıyı taklit ve kendi entellektüel gelenekleri karşısındaki ilgisizliğinin bir göstergesidir'. Hatta 'Şakayı mazur görün' diye ekliyor: 'Türk felsefecileri ataları Descartes, Kant, Husserl ya da Heidegger'miş gibi davranıyorlar.'

Zarcone'nin bu çabalardan varılan sonuç üzerinde ki yargısı şöyle: Sufiliğin birleştirmeye çalıştığı iki kültür arasında derece değil yapı farkı vardır. Rıza Tevfik'in, Neo-Platoncu felsefe üzerinden sufiliği Batı kültürü ile

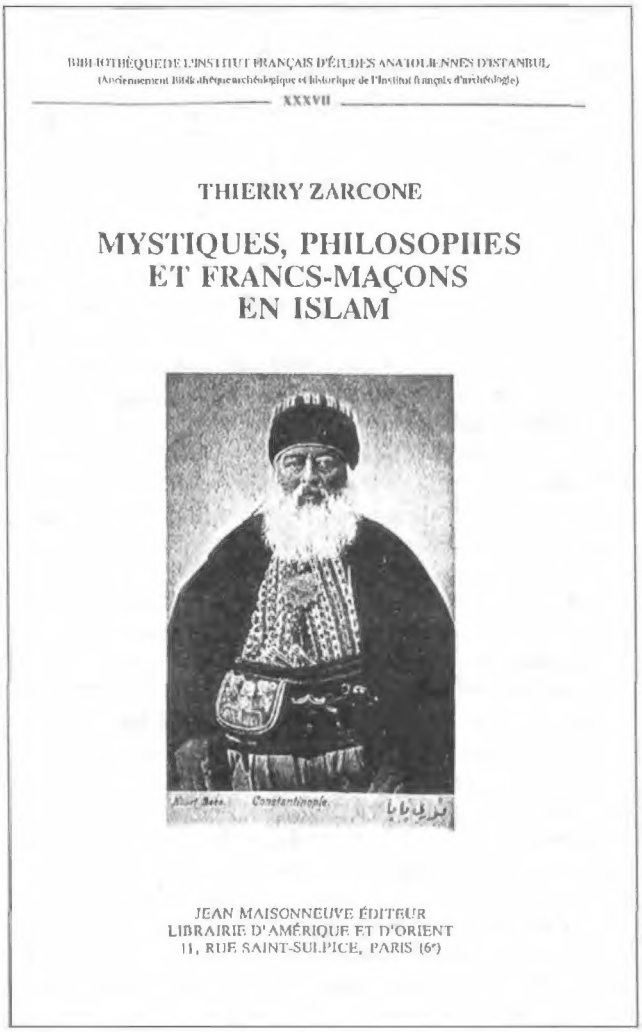

bağdaştırma çabası bir yamama girişimi olmuş, bir uyum belirememiştir.

Aydınlarımızdaki fikir karmaşasının kökenlerini anlamak için okunması gerekli bir eser.

Şeyh Evhaddüddin el-Kirmani ve Evhadiyye Tarikati

İSMAİL GÜLEÇ

Evhadiyye, Anadolu Selçuklularının en ünlü şair mutasavvıflarından olan Şeyh Evhadüddin Hamit el Kirmaninin başlattığı bir hareket. 13. asrın başından itibaren Anadoluda yayılmaya başlayan bu hareket, özellikle 1. Gıyaseddin Keyhüsrev ve oğlu Alauddin Keykubat zamanında adı geçen hükümdarlara vermiş oldukları destek sayesinde onların himayelerini kazanmış ve gelişmişdir. Şeyh Kirmani 4. Abbasi halifesi En-Nasır li Dinillah'ın organize ettiği "Fütuvvet teşkilâtına" bağlı olarak, adı geçen örgütün temsilcisi sıfatıyla Anadolu'ya gönderilmişdir. Halife tarafından verilen bu yetki Anadolu da ki teşkilâtlanmada ona büyük bir görev yüklemişdir. Şeyh Kirmaninin Ahi Evrenin kayınpederi, Baciyanı rum'un lideri Fatma Bacının da babası olması sanırım onun bu tarihi kuruluş içindeki yerini ve önemini açıklar. Bu ilişkiden dolayı Abbasilerin Anadolu üzerinde bir etkilerinin olduğunu söylebiliriz.

Bu tarikatın önemi; Ahiyan-ı Rum, Baciyan-ı Rum, Gaziyan-ı Rum, ve Abdalan-ı Rum gibi sosyal, kültürel ve sınai örgütlerin oluşturulmasında ve yönlendirilmesinde büyük rolünün olmasıdır. Bu örgütler sayesinde Anadolu insanı dini, siyasi, sınai ve ticari faaliyetlerini organizeli bir biçimde sürdürebilmiştir. Bunun sonucunda da Anadolu kültürel olarak fethedilmişdir.

Bu çalışma Mikâil Bayram'ın doktora tezi olan "Ahi Evren Şeyh Nasuriddin Mahmut El-Hoyi'nin hayatı çevresi ve eserleri" adlı çalışmanın bir yan ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Aslında bu kitap Şeyh Kirmani'nin menakıbnamesine önsöz olarak hazırlanmış, Eserin tamamını yayınlıyamayacağını anlayan Bayram, önsözünü kitaplaştırır ve kültür hayatımıza kazandırır.

Mikail Bayram halen Konya Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde doçent. Çalışmalarını daha çok Anadolu Selçukluları üzerine yoğunlaştırmış. Daha önce "Baciyan-ı Rum, Konya 1987" ve "Ahi Evren ve Ahi teşkilatının kuruluşu, Konya 1991" adlı çalışmaları yayınlandı. Bunlardan Baciyan-i Rum konusunda yazılmış ilk kitap olma özelliğini taşıyor.

Kitap 4 ana bölümden oluşuyor. İlk bölümde Şeyh Kirmaninin hayatı anlatılıyor. Adını nerden aldığı, ailesi, gençliği ve öğrenim hayatıda bu bölümde anlatılan diğer konu başlıkları. Şeyh ilk başlarda gerek duymadığı mürşide daha sonra ihtiyacı olduğunu anlaması ve kendine bir mürşid bulması da anlatılıyor.

Azerbaycan, Anadolu, kuzey Irak, Horasan, Suriye, Mısır ve Hicaza yaptığı seyahatlere kısaca değiniliyor. Daha önce isimlerini verdiği çocuklarını hayat hikayeleri de kısaca verilmiş. Çocuklarından Fatma Hatun hakkında bilgiler daha ayrıntılı. Sebebi ise Fatma Hatunun Baciyan-ı Rumun lideri ve Ahi Evrenin karısı olması. İkinci bölüm ise Evhadiye tarikatinin öğretilerine ayrılmış. Tarikatin fikir ve esasları, usul ve erkanı ayrıntılı bir şekilde açıklanmış. Bu kaidelerin anlaşılması için Şeyhin Türkmenlerle olan ilişkisi de anlatılmış.

Üçüncü bölüm Şeyh Kirmanin halife ve müridlerine ayrılmış, Şeyh Kirmani en çok halife yetiştiren mutasavvıflardan biri. Yetiştirdiği halifelerden 28 tanesi önem ve tanınmış olma sırasına göre verilmiş. Tanıtılan ilk halife şeyhin damadı ve Ahilik tarikatının kurucusu Ahi Evren. Hepimizin hafızasında bir kaç ilahisi olan Yunus Emrenin şeyhi Taptuk Emrede Kirmaninin halifelerinden.

Son bölüm ise Kirmaninin eserlerine ayrılmış. Tanıtılan ilk eseri: Fevaid Eser Kirmaninin rübailerinin bir araya getirilmesiyle oluşmuş. Oniki baba ayrılmış ayırmada konular göz önünde tutulmuş, Bayram Şeyhin sağlığında böyle bir eser toplayıp bir araya getirmediğini, vefatından sonra Ahi Evren tarafından derlendiğini düşünüyor.

Tanıtılan ikinci eser "Misbah-ül Ervah" adlı mesnevisi. Üçüncü eserin adı Menakıb-ı Şeyh Kirmani. Bu eser de şeyhi mumaileyhin vefatından sonra yakınlarınca kaleme alınmış. Eserin konusunu tarikat mensublarının tasavvufi meslek ve meşrebleri oluşturmaktadır. Büyük ölçüde Şeyh Kirmaninin görüş ve düşünceleri, belli konularda ki sözleri fikirleri ve uygulamaları derlenmek suretiyle meydana getirilmiş. Bu kitap Anadolu Selçukluları devri tarihi için önemli bir kaynak. Edebiyat tarihimiz açısından önemi ise Anadoluda telif edilen menakıbname ve meşayiyh kitaplarının ilki olması. Bu öneminden dolayı diğer eserlerden daha çok yer verilmiş. Eseri telif edeninin hayatı hakkında bilgiler verildiği gibi eserin tercemeleri hakkında da bilgiler verilmiş. Bayram eserin türkçesi ile farscasını karşılaştırmış ve farscalarında görülen eksiklikler belirtilmiş. Bu bölüm ise şiirleri hakkında bir kaçsözle bitiyor.

Selçuklu ve tasavvuf tarihiyle ilgilenenlerin okuması gereken bir kitap diye düşünüyorum.

Roma Sikkeleri

OĞUZ TEKİN

Hayrettin Cete, *Ancient Coins. The Roman World*, T.C. Ziraat Bankası, İstanbul 1993. vii+163 s.

Şimdiye değin ülkemizde yayınlanan antik nümismatik kitapların sayısı ne yazık ki bir elin parmaklarının sayısını geçmez. Ayrıca bilimsel yayınlar dışında kalan el kitapları ise yalnızca birkaç tanedir. Oysa Anadolu, topraklarında sikke basan antik kentlerin en çok bulunduğu tek ülkedir. Sikkenin bu topraklarda icad edilmiş olduğunu düşündüğümüzde, sikke basmanın Anadolu kentleri için adeta bir gelenek haline gelmiş olmasına şaşmamak gerekir. Müzelerimizde de hiç kuşku yok ki en fazla eseri sikkeler oluşturmaktadır. Dolayısıyla ülkemizin sikke ile ilgili el kitaplarına gereksinimi, başka ülkelerdekinden çok daha fazladır.

Kısa bir süre önce yayınlanan ve "Antik Sikkeler. Roma Dünyası" olarak Türkçe'ye çevirebileceğimiz *Ancient Coins. The Roman World* adlı kitap bu gereksinimi bir ölçüde giderebilecek bir kitaptır. Fakat kitabın ingilizce kaleme alınmış olması değerini azaltmasa bile, Türk okuyucunun yararlanma olasılığını azaltmaktadır. Her ne kadar kitabın yazarı, önsözünde, kitabının diğer nümismatik kitaplarından farklı bir şekilde kaleme alındığını söylese de, yurt dışında Roma sikkeleri ile ilgili el kitaplarının sayısı bir hayli fazladır ve Cete'nin de bu kitaplardan "fazlasıyla" yararlandığı anlaşılıyor. Dolayısıyla bir Türk tarafından kaleme alınmış bu kitabın asıl oku-

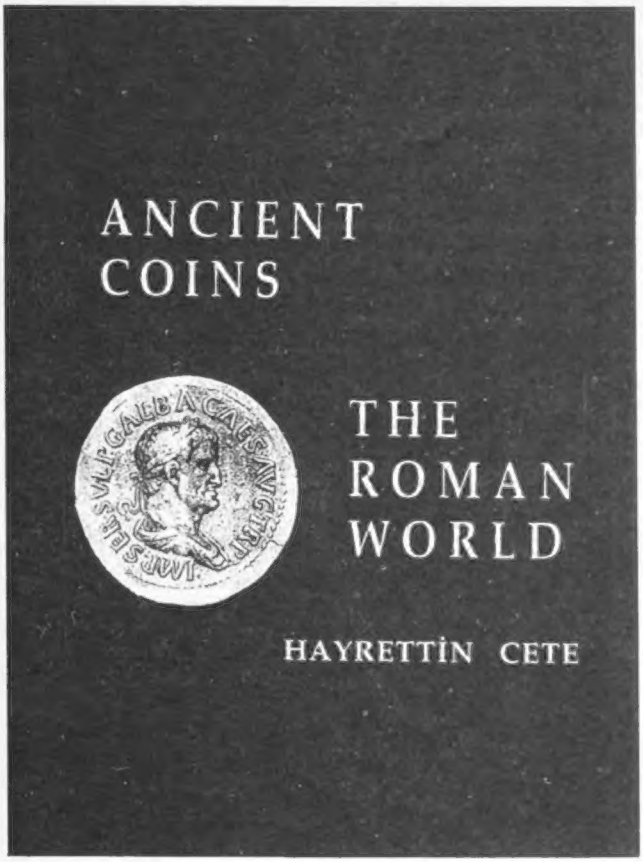

yucusunun Türkiye'de olması gerektiğine inanıyor ve İngilizce basılmasını bir talihsizlik olarak görüyorum.

Kitap, şu ana başlıklardan oluşmaktadır: 1. The Denominations of Roman Coinage; 2. Serrated Coins; 3. Dating Imperial Coinage; 4. Dating Imperial Coinage; 5. Portraits; 6. Gods, Personifications and Deities; 7. Represantation of the Emperor and His Family; 8. Represantation of Countries, Cities, Provinces, Rivers and Peoples; 9. Arms and Implements of War; 10. The Legion, Legionary Coins and Allied Types; 11. The Sea and Naval Topics; 12. Chariots, Carts and Equestrian Figures; 13. Architecture;14. Religious Implements and Emblems of Priesthood; 15. Symbols and Symbolism; 16. Nature and Cosmic Objects; 17. Depicting Animals; 18. Allegorical Creatures; 19. Depicting Plants; 20. Inscriptions; 21. The Roman Pantheon; 22. Family Coins; 23. Votive Coins; 24. Commemorative Coins: The Consecration; 25.Commemorative Coins: The Cult of the Emperor; 26. Restoration or Restitution Coins; 27. Symbols; 28. Head-Dress and Dressing of Hair; 29. Head-Dress and Dressing of Hair: The Male Figure.

Ayrıca bu başlıklar, kendi içinde alt başlıklara ayrılmaktadır.

Antik nümismatik ile ilgilenenlere yararlı olabilecek bu kitapta gördüğümüz bazı hataları ve eksiklikleri ise, yazarın hoşgörüsüne sığınarak belirtmekte yarar görmekteyim.

1. İçindekiler'in planı (*Contents*) daha iyi düzenlenebilirdi. Bazı bölümlerin birbiriyle çakıştığı ya da gereksiz yere bölüm başlığı tekrarları olduğu gözlenmektedir. 1. *The Denominations of Roman Coinage* adını taşıyan ilk bölüm kendi içinde çeşitli dönemlere ayrılmış, Period I, Period II gibi. Fakat dönem sözcüğü kronolojik bir nitelik taşımasına rağmen, sözcüğün bu yanı zaman zaman göz ardı edilmiş görünmektedir. Period II, 280-266 arasındaki dönemi kapsamasına rağmen, Period III de hemen hemen aynı dönemi (280-260) kapsamaktadır. Yani II. ve III. Dönemler aynı kronolojiyi ya da zaman dilimini paylaştıkları halde niçin iki ayrı dönem olarak verilmiş? İki ayrı şey anlatılmak isteniyorsa, tek bir dönem başlığı altında alt başlıklar açılabilirdi. Keza, 3. *Dating Imperial Coinage* ile 4. *Dating Imperial Coinage* başlıbaşına bölümler olarak verilmiş, fakat aynı adı taşımaktadırlar. Burada da tek bir başlık altında, alt başlıklar açılabilirdi . Ayrıca, kitabın sonunda bir dizin bulunmasına rağmen içindekilerde (*Contents*) belirtilmemiştir.

2. Bazı sözcükler birkaç yerde aynı şekilde yazıldığı için, onların mükerrer daktilo hataları olduğunu düşünmekteyim. Fakat bunlardan iki tanesini belirtmekte yarar vardır. Birincisi, sikke basmak anlamında kullanılan ingilizce *strike* sözcüğü, çok kere *strick* şeklinde geçmektedir. İkincisi *Aes signatus* yerine *Aes signatum* denmesi daha yerinde olurdu, çünkü asıl kullanılan biçimi budur.

3. S.1'de ilk satırda sikkenin Akdeniz ve Yunan dünyasında İ.Ö. 5. yüzyılda icad edildiği gibi bir anlam vardır. Bilindiği üzere sikkenin icadı İ.Ö. 7. yüzyılda olmuştur. Eğer İtalya'daki Grek kentlerinin ilk sikkelerinden bahsedilmek isteniyorsa, onlar da İ. Ö. 5. değil., İ.Ö. 6. yüzyılda sikke basmaya başlamışlardır.

4. *Aes rude*'nin kullanılmaya başlanması İ.Ö. 5-4. yüzyıllar olarak verilmektedir (s.1), oysa farklı ağırlıktaki kaba metal parçaların para yerine kullanılması daha önceki yüzyıllara da sarkabilir. Yalnızca 5-4. yüzyıllarla, sınırlamak pek doğru değildir.

5.Romano-Campania sikkelerinin Campania bölgesinde basıldığı söylenmektedir. Fakat bu görüş artık değişmektedir. Bazı yazarlar tüm gümüş sikkelerin Roma'da, ancak bronz sikkelerin Campania bölgesinde basılmış olabileceğini öne sürmektedirler. Ayrıca bu sikkelerin basılma dönemi İ.Ö. 3. yüzyılın sonuna kadar sürmüştür. Buradaki bir eksiklik de Romano-Campania sikkelerinin ilk darpları ROMANO lejandı ile verilmişken, ikinci darplarında bunun yerini ROMA lejandının aldığı belirtilmemiştir. Keza, s.7'deki bir Romano-Campania sikkesinin tarihi İ.Ö. 260-240 olarak verilmiştir. Yani yazarın bu sikkeler için verdiği 280-260 tarihinden daha geç bir tarihtir bu! Ayrıca s.8 ve 9'daki sikkeler de ROMA lejandı taşıyan ve İ.Ö.231'e kadar getirilen Roma-Campania modeli sikkelerden olduğundan Roma-Campania sikkeleri için verilen tarih 280-260 değil, 280-231 olmalıydı.

6. S.41'de *Bronze Coinage* (*Greek Imperial Coinage*) başlığı altında bu sikkelerden bahsedilirken "çoğunluğunun kent adı taşıdığından" söz edilmektedir. Buna "kent adından" çok, "kentin halkının adı" demek daha doğrudur. Çünkü bu sikkelerde sikkeyi basan kentin halkının adı çoğul genetivus olarak yazılmaktadır: ΑCΠΕΝΔΙΩΝ (=Aspendosluların) gibi. Kentin adının yalın halde yazıldığı örnekler azdır. Ayrıca Roma İmparatorluğu döneminde basılan bu bronz sikkelerdeki yazıların, Roma'nın resmi dili olan latince değil, fakat grekçe olduğu belirtilmesi ve bunun önemli bir ayırt edici özellik olduğunun vurgulanması gerekirdi. Bir sonraki sayfada (s.42) ise bu sikkelerden verilen örneklerde sikkelerin ön yüzleri seçilmiş; oysa önemli olan arka yüzdür.

7. Kitabın hangi eserlerden yararlanılarak hazırlanmış olduğu, kitabın sonuna bir *bibliyografya* konularak gösterilebilirdi. En azından bir el kitabı okuyucusunun konunun uzmanı olmadığı düşünülerek bir *seçme bibliyografya* verilebilir ve Roma sikkeleri konusudaki belli başlı yayınlar tanıtılabilirdi.

8. Son olarak, özenle hazırlanmış bir nümismatik el kitabında sikke resimlerinin de özenli basılması beklenirdi. Ne yazıkki sikkeler üzerindeki tipler ve yazılar pek iyi anlaşılamamaktadır. Tabii bu durum yazardan çok, baskı ile ilgili bir sorundur.

Yine de bir Türk tarafından kaleme alınmış bu kitabın yararlı olduğunu ve "İngilizce bilen" amatör nümismatlar, koleksiyoncular ve konuyla ilgili eğitim gören üniversite öğrencileri için yararlı olacağını söylemek iyimserlik olmayacaktır. Antik nümismatik konusunda ülkemizde yayınlanmış birkaç kitaptan biri olan bu yayın için yazarı kutlamak isterim. Umarım Türkçe nüshası da yakında kitaplıklardaki yerini alır.